

TÜBA-AR

Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology

4₂₀₀₁

The Transition Between Two Opposing Forms of Power at
Aslantepe (Malatya) at the Beginning of the 3rd.
Millenium

Tepecik/Çiftlik Höyüğü (Niğde) Kazısı Işığında Orta
Anadolu Tarihöncesi Kültürleri ile İlgili
Yeni bir Değerlendirme

Küllüoba: İç Kuzeybatı Anadolu'da bir İlk Tunç Çağı Kenti;
1996-2000 Yılları Arasında Yapılan Kazı Çalışmalarının
Genel bir Değerlendirilmesi

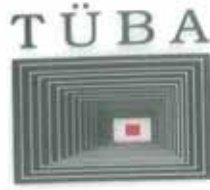
Hakkari Stelleri: Zap Irmağı Kıyısında Bozkır Göçebeleri

Amasya Müzesinden Boya Bezekli İki Çanak Işığında
Kızılırmak Kavsi Geç Demir ve Hellenistik Çağları
Çanak-Çömleğine Yeni bir Bakış

Epipalaeolithic / Mesolithic, Neolithic Periods Chipped
Stone Assemblages from Southern Bulgaria and North
West Turkey : Similarities and Differences

Sinop Regional Archaeological Survey 1998-1999:
The Karasu Valley Survey

*Bu sayı 27 Şubat 2001'de yitirdiğimiz
Türkiye Bilimler Akademisi Şeref Üyelerinden ve
TÜBA-AR Onursal Yayın Kurulu üyesi
Prof. Dr. Sayın Jale İnan'ın anısına sunulur.*

Yayın Kurulu

*This volume of TÜBA-AR is dedicated to the
memory of Prof. Dr. Jale İnan, Honorary Member
of the Turkish Academy of Sciences and Member of
the Honorary Editorial Board of this journal,
who passed away on 27th February 2001.*

Editorial Board

TÜBA-AR

*Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology*

**Sayı IV
Volume IV**

2001

TÜBA-AR

Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi

YAYIN KURULU

Ufuk ESİN (TÜBA)
Yayın Kurulu Başkanı

Mehmet ÖZDOĞAN

Bruce HOWE

Sema BAYKAN

Peter KUNIHOLM

ONURSAL YAYIN KURULU

Ekrem AKURGAL

Sedat ALP
Halet ÇAMBEL

Nimet ÖZGÜÇ
Tahsin ÖZGÜÇ

DANIŞMA KURULU

Haluk ABBASOĞLU
İstanbul Üniversitesi
Sedat ALP
Türkiye Bilimler Akademisi
Ayda AREL
9 Eylül Üniversitesi
Güven ARSEBÜK
Türkiye Bilimler Akademisi
Nuşin ASGARİ
İstanbul Arkeoloji Müzeleri
Güven BAKIR
Ege Üniversitesi
Ofer BAR- YOSEF
Harvard Üniversitesi
Cevdet BAYBURTLUOĞLU
Ankara Üniversitesi

Marie-Claire CAUVIN
CNRS
Ali DİNÇOL
İstanbul Üniversitesi
Kutlu EMRE
Ankara Üniversitesi
Harald HAUPTMANN
İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü
Machteld MELLINK
Byrn Mawr College
Nimet ÖZGÜÇ
Türkiye Bilimler Akademisi
Wolfgang RADT
İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü
Işın YALÇINKAYA
Ankara Üniversitesi

YAZIŞMA ADRESİ

Sema Baykan - Uzman Arkeolog / Prehistorya Anabilim Dalı
Edebiyat Fakültesi İstanbul Üniversitesi, Beyazıt 34459 İstanbul, Türkiye
Tel: 0 212-519 45 92 Fax: 0 212-519 45 92

ISSN 1301-8566

Fiyatı: 5.000.000 TL Kurumlar: 12.000.000 TL Yurtdışı: \$ 30
Banka Hesap No: Türkiye İş Bankası Başkent Şubesi 4299 304210 452824

Yayın Yönetmeni: Taner Yücel-Raşit Gurdilek; Sanat Yön.: Ödül (Evren) Töngür; Teknik Yön.: Duran Akca;
Yayın Ekibi: Sema Subat - Taner Yücel; Yayına Hazırlayan: Hülya Çetin

Türkiye Bilimler Akademisi
TÜBİTAK Atatürk Bulvarı No: 221, Kavaklıdere 06100 Ankara, TÜRKİYE
Tel: 0 312 426 03 94 Fax: 0 312 467 32 13
e-posta: tuba-ar@tubitak.gov.tr Internet: www.tuba.gov.tr

TÜBA-AR

Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology

EDITORIAL BOARD

Ufuk ESİN (TÜBA)
Editor in Chief

Mehmet ÖZDOĞAN

Sema BAYKAN

Bruce HOWE

Peter KUNIHOLM

HONORARY EDITORIAL BOARD

Ekrem AKURGAL

Sedat ALP
Halet ÇAMBEL

Nimet ÖZGÜÇ
Tahsin ÖZGÜÇ

EDITORIAL ADVISORY BOARD

Haluk ABBASOĞLU
İstanbul University

Sedat ALP
Turkish Academy of Sciences

Ayda AREL
9 Eylül University

Güven ARSEBÜK
Turkish Academy of Sciences

Nuşin ASGARİ
İstanbul Museums of Archaeology

Güven BAKIR
Ege University

Ofer BAR- YOSEF
Harvard University

Cevdet BAYBURTLUOĞLU
Ankara University

Marie-Claire CAUVIN
CNRS

Ali DİNÇOL
İstanbul University

Kutlu EMRE
Ankara University

Harald HAUPTMANN
German Archaeology Institute in İstanbul

Machteld MELLINK
Byrn Mawr College

Nimet ÖZGÜÇ
Turkish Academy of Sciences

Wolfgang RADT
German Archaeology Institute in İstanbul

Işın YALÇINKAYA
Ankara University

CORRESPONDENCE ADDRESS

Sema Baykan - Uzman Arkeolog / Prehistorya Anabilim Dalı
Edebiyat Fakültesi İstanbul Üniversitesi, Beyazıt 34459 İstanbul, Türkiye
Tel: 0 212-519 45 92 Fax: 0 212-519 45 92

ISSN 1301-8566

Price: 5.000.000 TL. Institutions: 12.000.000 TL. Foreign Countries: \$ 30
Bank Account No: Türkiye İş Bankası Başkent Şubesi 4299 304210 452824

Editing Manager: Taner Yücel-Raşit Gürdilek; Art Manager: Ödül (Evren) Töngür; Technical Manager: Duran Akca;
Editing Team: Sema Subat - Taner Yücel; Technical Team: Hülya Çetin

Turkish Academy of Sciences
TÜBİTAK Atatürk Bulvarı No: 221, Kavaklıdere 06100 Ankara, TURKEY
Tel: +90 312 426 03 94 Fax: +90 312 467 32 13
e-posta: tuba-ar@tubitak.gov.tr Internet: www.tuba.gov.tr

İçindekiler / Contents

The Transition Between Two Opposing Forms of Power at Aslantepe (Malatya) at the Beginning of the 3rd Millenium B.C.

M.Ö. 3. Bin Yıl Başlarında Aslantepe'de (Malatya) Ortaya Çıkan İki Karşıt Erkin Yer Değiştirmesi

Marcella FRANGIPANE 1

Tepecik/Çiftlik Höyüğü (Niğde) Kazısı Işığında Orta Anadolu Tarihöncesi Kültürleri ile İlgili Yeni bir Değerlendirme

A New Approach on the Prehistoric Cultures of Central Anatolia in the View of Tepecik/Çiftlik (Niğde) Excavations

Erhan BIÇAKÇI 25

Küllüoba: İç Kuzeybatı Anadolu'da bir İlk Tunç Çağı Kenti; 1996-2000 Yılları Arasında Yapılan Kazı Çalışmalarının Genel bir Değerlendirilmesi

Küllüoba: An Early Bronze Age Settlement in North-West Anatolian Hinterland; An Overview on the Archaeological Work Done Between Years 1996-2000

Turan EFE - Deniz Ş.M. AY-EFE 43

Hakkari Stelleri: Zap Irmağı Kıyısında Bozkır Göçebeleri

The Hakkari Stelae: A Nomadic Impact on the River Zap

Veli SEVİN 79

Amasya Müzesinden Boya Bezekli İki Çanak Işığında Kızılırmak Kavsi Geç Demir ve Hellenistik Çağları Çanak-Çömleğine Yeni bir Bakış

A New Look to the Pottery of the Late Iron and Hellenistic Ages in the Kızılırmak Bend Region in the View of Two Painted Vessels at the Amasya Museum

Şevket DÖNMEZ 89

Epipalaeolithic /Mesolitihic, Neolithic Periods Chipped Stone Assemblages from Southern Bulgaria and North West Turkey : Similarities and Differences

Epipalaeolitik /Mezolitik, Neolitik Devirler Doğu Bulgaristan ile Türkiye'nin Kuzey-Batısındaki Yontmataş Buluntu Toplulukları ; Benzerlikler ve Ayrılıklar

İvan GATSOV 101

Sinop Regional Archaeological Survey 1998-1999: The Karasu Valley Survey

1998-1999 Yılları Sinop Bölgesi Arkeolojik Yüzey Araştırması: Karasu Vadisi Yüzey Araştırması

Owen DOONAN,A. GANTOS,F. HIEBERT,M. BESONEN, A. YAYCIOĞLU 113

The Transition Between Two Opposing Forms of Power at Arslantepe (Malatya) at the Beginning of the 3rd Millenium

*M.Ö. 3.Bin Yıl Başlarında
Arslantepe'de (Malatya)
Ortaya Çıkan İki Karşıt
Erkin Yer Değiştirmesi*

***Marcella FRANGIPANE**

Keywords: Late Chalcolithic, Early Bronze Age, Eastern Anatolia, Early power systems, Royal tomb
Anahtar sözcükler: Son Kalkolitik, İlk Tunç Çağı, Doğu Anadolu, İlk toplumsal güç sistemleri, Kral mezarı

Son yıllarda Arslantepe'de, M.Ö. 4.Binyılın ilk yarısına, VII. Evreye tarihlenen, toplu kullanıma açık alanda yer alan tören amaçlı büyük bir yapının- içindeki yüzlerce seri olarak üretilmiş kaselerden ve birçok kil mühürden de anlaşıldığı gibi- malların paylaşılması ve mallar üzerinde idari kontrol için kullanıldığı belirlenmiştir. Doğu Toros silsilesinin kuzeyindeki Arslantepe, Son Uruk VIA Evresinden de tanıdığımız Mezopotamya modelinde olduğu gibi, üretimi denetleyen yerel merkezi bir örgütlenmeden geliştiğini iyi bir şekilde belgelemiştir. Gene son yıllarda yapılan Arslantepe kazıları, 3.Binyıl başlarında, bölgede, kısmen sistemin kendi içinde gelişen bir karmaşa, kısmen de Kuzeydoğu'dan gelen bir göçün neden olduğu kültür değişimini gösteren kanıtları ortaya çıkartmıştır. Bu değişimin en belirgin kanıtı, yerleşmenin terk edilmiş olan toplu kullanıma açık alanı kaplayan, yerel yapı geleneğine tümü ile aykırı olan, çamur sıvalı dal örgü kulübelere ile, Kura-Aras geleneğindeki el yapımı çift renkli, siyah-kırmızı (Karaz) çanak çömleğinin varlığıdır. M.Ö. 3. Binin ilk başlarına tarihlenen, geniş, yuvarlağımsı bir çukurun dibindeki görkemli taş-sanduka mezara, başta çeşitli silah ve madeni nesneler olmak üzere çok zengin ölü armağanları ve sandukanın üzerine bırakılmış, olasılıkla kurban edilmiş, dört erişkin ile birlikte gömülmüş bir yöneticinin mezarı da, bu görüşümüzü destekler niteliktedir. Bu mezara gömülmüş olan soylunun, devletleşme sürecindeki ekonomik gücü elinde tutan rahip-yönetici türü yerine, farklı bir toplumsal düzeni, olasılıkla çoban/göçmen bir toplumun silaha dayalı gücünü yansıttığı düşünülebilir. Yerel kültüre ek olarak yeni gelen bu ögenin, zaman içinde yerel toplumla özdeşleşerek, yeni siyasi ve ekonomik bir düzeni oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bu yeni oluşumu, İlk Tunç Çağı'nın son dönemine tarihlenen höyüğün orta kesiminde, akropol ya da tahkim edilmiş iç kale olarak tanımlayabileceğimiz taş temelli yüksek kerpiç duvar ile çevrili, Uruk geleneğini yansıtan çark işi ince yapım ve saklı astar bezekli çanak çömleğin kullanıldığı kerpiç duvarlı yapıları olan yerleşim temsil etmektedir. Bu açıdan Malatya havzasını Anadolu ve Mezopotamya gelenekli, farklı kültür bölgelerinin arasında kalan, zaman zaman karşıt zaman zaman da bunların bütünleşmesi ile gerçekleşen farklı bir oluşum bölgesi olarak tanımlayabiliriz.

Excavations conducted at Arslantepe over the last twenty years have exposed a large public area from the end of the 4th millennium, with monumental buildings in which a variety of centralised activities (ceremonial/religious, economic, administrative and probably political) were performed. These buildings, all destroyed by violent fires, still contained a wealth of *in situ* materials that have provided significant information on the way this "early state" system operated, and on the historical roots of the phenomenon and the role of the site in the network of interregional relations linking all the regions of Greater Mesopotamia in Late Uruk times.

Arslantepe was the main centre in this period in the region north of the Anti-Taurus mountains and the originality of its public architecture, pictorial representations, pottery manufacture, and glyptics makes it one of the clearest examples of the autonomous development of centralised societies in the north, even though this occurred in the general framework of intensive relations between the northern and southern communities.

In recent years, Arslantepe has also revealed the best documentation available on the transition, at the beginning of the third millennium, to a completely new type of culture which was no longer linked to the Mesopotamian world or to the same earlier traditions of the Malatya region. This radical change was probably the effect of both a crisis within the old system and the appearance on the scene of a new component of north-eastern origin, which subsequently integrated with the local culture, giving rise to a new political and economic scenario as well as a new system of regional relations. The Malatya area thus appears to be a cultural borderland, which became the theatre of mutual rapprochement and the collision between two completely different cultural environments and types of society, which founded the distinct trajectories of the Mesopotamian and Anatolian civilisations.

The local roots of a Mesopotamian-type centralised society

The growth of local élites at Arslantepe has been documented by the discovery of monumental buildings belonging to the local Late Chalcolithic culture of period VII along the western edge of the höyük, where the highest part of the 4th millennium mound was located. The excavations have revealed two main élite areas with different functions, which appear to have maintained their use in the subsequent period VI A (Late Uruk). In the northern part of the excavated area, some years ago we brought to light a building - not yet completely exposed -, which had no traces of any administrative or cult activities but which was without doubt an élite structure (Fig.1) (Frangipane 1993) if we compare it to the contemporary small houses excavated at the base of the north-eastern edge of the mound (Palmieri 1978). This area may possibly have been used for élite residences, as is suggested by the presence in the same place of imposing structures without any recognisable remains of public activities in the subsequent Late Uruk period (VI A) (Fig.2).

The probable continuity in the planning of areas to be used for élite requirements is, however, better shown by the recent finding of imposing public architecture from period VII in the south-western area of the mound, which is well-known for the presence there of the huge complex of public buildings from period VI A (Fig.3). Here, at the western edge of the present mound, there stood a huge ceremonial building based on the typical Arslantepe bipartite plan (Building XXIX) on a stone and muck-brick platform, predating the construction of the VI A palatial complex (Figs.3 and 4),

The materials found *in situ* on the floor of this building, in addition to a few fragments of chaff-faced red slipped ware, almost exclusively consisted of hundreds of mass-produced bowls typical of a late phase

of period VII: flint-scraped and string-cut examples have both been found, together with items showing a mixed technique (traces of scraping applied at the bottom of wheel-made bowls showing the string-cut marks) (Fig. 5). These bowls were haphazardly scattered in large numbers over the floor of the main room (A 900), south, and around a large mud rectangular platform, table or altar, with a fireplace, located in the middle of the room (Fig. 6). The bowls, on the other hand, were piled in an orderly manner in rows in the smaller side-room (A 932) as if in readiness for use (Fig. 7). In this room numerous clay-sealings were also found, concentrated in the southern zone, some of them on the floor together with the bowls, and others in a superimposed dump, which also contained other bowls, as if they had been re-disposed or had fallen down from somewhere else (perhaps from the roof). These sealings show the impressions of stamps seals alone, some with geometric or plant elements, others with animals, whose style and iconography closely resemble the glyptics of the subsequent period VIA (Fig. 8). The impressions on the back sides of these sealings also indicate they had been used in the same way as in the VI A palatial complex (Ferioli, Fiandra 1983) and had closed the same types of containers, except for the door closings that are absent in this earlier context.

For the first time at Arslantepe we therefore have documentation of a huge public building from the first half of the 4th millennium, in which the main activity performed was redistribution, probably in a ritualised or ceremonial form, and in which administrative control was exercised over goods. This structure, which is the largest so far known in the whole of the region, has almost the same layout as the subsequent period VI A "temples", and is even larger and more impressive than any one of them taken individually (see Fig. 3).

There is also a very close similarity in the use of wall paintings in both contexts. The motifs are different and appear to be

less complex in Building XXIX, where an elongated object, probably a kind of vase, with linear elements springing from the mouth and surrounded by a sort of frame, was depicted in the north-eastern corner of the large room A 900, close to a niche (Fig. 9 a). The style, colours and painting technique, as well as the custom of re-painting the same surface several times are, however, very similar to period VI A paintings. It is worth noting that the colour used in the final painted layer in Building XXIX, which is only preserved in a small fragment to the left of the vase motif (Fig. 9 a), seems to be the same as the one used for the earliest picture represented in the store-room of the VI A palace (A 364) (Fig. 9 b).

Building XXIX belongs to a period marked by a local culture without any sign of Uruk influence. Both the formal/stylistic and the structural/organisational features which were later to characterise the period VI A society therefore seem to have been present at Arslantepe as early as the middle of the 4th millennium, before the so-called Uruk expansion towards the northern regions reached the areas north of the Taurus mountains.

The structure of the centralised organisation of society recognisable at Arslantepe at the end of the 4th millennium, and which we had previously attributed to southern influence over the local socio-economic system, is therefore "Mesopotamian" in nature, not because it denotes the adoption of an external model from the South, but rather as the result of having shared a similar development and traditional very close relations with all the communities which had occupied the territories along the Tigris and Euphrates rivers, at least since the Ubaid period. In all these communities, although with varying degrees of centralisation of the economy and solidity of political power, central authority was exercised through the control of labour (bowls for distributing food to the workers) and certain crucial resources, using administrative methods and delegating power to a number of offi-

cial (the thousands of sealings found in the VI A palatial complex). The legitimisation of this power was strongly ideological (monumentality, paintings and symbolic representations) and based on the religious prerogatives of the chief (temples). All these features are clearly documented in the public buildings of Arslantepe, where even the architecture reveals both the multiplicity of the economic, administrative, and ceremonial activities and at the same their unity (store-rooms, clay-sealing discarding areas, temples, corridors and courtyard in one single architectural complex).

The crisis of the old power system and the development of new hierarchies

At the very end of the 4th millennium, the impressive apparatus based on the economic centralisation of labour and goods disappeared at Arslantepe. The monumental buildings were destroyed never to be reconstructed, and new groups of people, probably nomadic pastoralists of Transcaucasian origin, settled in the abandoned, previously public area. The foreign nature of the new settlers is evidenced from their wattle and daub structures, which are completely alien to the local architectural tradition, and their hand-made red-black pottery which closely resembles typical Kura-Araxes wares (Frangipane, Palmieri 1983b; Frangipane 1998 b). This settlement lasted a short time, even though it shows at least two phases of hut rebuilding. The area was subsequently occupied by a village with mud-brick houses and a resumption of wheel-made plain simple and reserved slip pottery, representing a later development, in the Upper Euphrates region, of the Late Uruk tradition. This EBI sequence, which covers the first two centuries of the 3rd millennium (Di Nocera 2000), has not been found anywhere else in the region and appears to be peculiar to Arslantepe, where the newly abandoned public area was a vacant place on which the nomads could build their huts. It reveals the presence of Transcaucasian pastoralists in the Malatya

plain, where they interacted with the local population, at the very beginning of the 3rd millennium, and supports the hypothesis that such contacts may already have occurred in the Late Uruk period at the end of the 4th millennium. This is suggested, for example, by the appearance of a red-black burnished ware in the repertoire of period VI A pottery, which though limited in this period to only a few forms of luxury vessels, exhibits technical and aesthetic characteristics that clearly resemble the subsequent Transcaucasian-like production (Fig. 10).

Another indicator may be the radical change observable in the animal-breeding pattern in period VI A, when an enormous increase in sheep and goat, and a corresponding decline in cattle and pig, may have been related both to the possible intervention of centralised institutions in the management of this activity and to the inclusion of nomadic pastoralists moving around the region into the economy of the state. This sheep-based pattern in fact also characterised the subsequent period VI B (Frangipane, Siracusano 1998), when the centralised organisation seems to have collapsed, and the Transcaucasian component was even more evident in the Upper Euphrates valley. The relations which the nomadic groups probably established with the sedentary population in the valley during the Late Uruk period may also have involved the rural communities, and, when state mediation failed, in EBI, the pastoralists may have directly interacted with the local agriculturalists.

These mountain people continued to arrive in the area from the north-east during the first centuries of the 3rd millennium in successive waves, which are archaeologically clearly recognisable in both the Malatya and the Elazığ regions. The wattle and daub huts found at Taşkun Mevkii in EBI (Sagona 1994) and at Norşuntepe in EB II (Hauptmann 1982), seem to reflect varying modes of interaction with the local sedentary population, including the settlement of small groups in the villages side by

side with the agriculturalists' houses (this seems to be the case at Taşkun Mevkii). Architectural comparisons mainly link these groups to Georgian cultures, where the same type of wattle and daub houses have been found (Kushnareva, Chubinishvili 1970; Sagona 1993); but the appearance of a few round structures both at Arslantepe and Norşuntepe recalls the preference for round architecture manifested in the Early Bronze Age in Armenia and Azerbaijan (Shengavit, Kjultepe, Yanik Tepe) (Kurshnareva, Chubirnishvili 1970; Burney, Lang 1971). Ceramic parallels also point to both the northern and southern Transcaucasus. An interesting example of a necked jar in black burnished ware with a double row of incised triangles on the shoulder from Shengavit, which resembles Late Uruk shapes (Burney, Lang 1971, Fig. 36), confirms the relations that may have existed between the Transcaucasus and the Mesopotamian world, or more probably its northern part, in Late Uruk times.

This interaction, which may basically have involved groups of herders moving with their flocks, probably also brought more organised groups with some sort of hierarchical structure into contact with the Upper Euphrates populations. The existence of a degree of complexity in the organisation of the Kura-Araxes communities can be inferred on the one hand from the later growth, mainly in Armenia, of real towns, sometimes surrounded by walls, and on the other hand from the development of metallurgy which was practised by the Transcaucasian communities with considerable skill and technological know-how, producing a variety of valuable objects. The development of this handicraft was certainly due to the abundance in the area of metal ores, but it may also have required an internal organisation and an increasing demand for luxury objects and weapons. This demand might also have come from the Upper Euphrates élites, as evidenced by the similarities in the metallurgical production of both regions. Metals, however, probably also circulated within the Transcaucasian

populations themselves, as is shown by their rich production in the Early Bronze Age, also after the Late Uruk élites in the Upper Euphrate valley had collapsed. On the other hand, the hypothesised growth of hierarchies in the Transcaucasian communities may have been indirectly supported as a result of their relations with the early centralised societies of the Euphrates.

We do not know if these relations contributed to the collapse of the latter; but it is clear that after the fall of the Late Uruk centre at Arslantepe and a period of readjustment in the EBI, during which the local and foreign components visibly interacted, the communities of the Malatya and Elazığ regions underwent a radical and definitive transformation which changed the course of their history, and resulted in their sharing various traits with the Transcaucasian societies. In EB II the intensive relations with the South were in fact interrupted forever, and we observe a process in which the previously homogeneous cultural regions split into relatively independent small areas settled by communities with little political structure, probably in connection with the establishment of pastoral-oriented economy. The Gelincik culture of the Malatya area shows remarkable peculiarities with respect to the Aşvan and Altınova groups, each being well identified, among others, by their distinctive painted pottery (Marro 1997). At the same time the settlements appear to be very small: at Arslantepe, the settled area was only limited to the top of the mound in period VI C, where a large quadrangular house has been found, surrounded, along the slope of the hill, by a large number of pits; on the other hand Gelinciktepe, located at the base of hilly rocks in front of the mound, appears as a temporary, probably seasonal, station with a few houses built using various building techniques and floor-plans (Palmieri 1967).

Although the new "urban" settlements which arose in the Early Bronze III were not very large, they expanded their area more widely than in the previous period and

show a better town-planning (Hauptmann 1976; Esin 1982; Conti, Persiani 1993), sometimes with traces of town walls (Palmieri 1986, Fig.1). These settlements are evidence of the formation of new political entities in the second half of the 3rd millennium, based on "urbanism" but without any form of centralisation of economic activities. Central storage, represented by concentration of large containers without any traces of administration, such as in the Norşuntepe "palace" (Hauptmann 1976), seems to have had a function as a food supply for the élites, and possibly for the population in difficult periods, rather than being a surplus for reinvestment in élite activities. This system, which is definitely Anatolian in nature and also seems to have distinguished the southern Kura-Araxes regions (Sagona 1984, Fig. 133), is clear evidence of the political authority of the chiefs, but not of their economic function in the productive structure of the society.

This far reaching change suggests a possible solid organisation of the Transcaucasian communities which reached the Euphrates valley. For they were not absorbed into the urban centralised system with which they came into contact, as frequently happens in relations between nomads and sedentary people, but were able to exploit the crisis of the Late Uruk societies (or they may even have contributed to it) to the point that they eventually prevailed over them, markedly influencing the later developments in the region.

A "royal" tomb of 3000 B.C: a political/warrior versus economic/religious authority?

New fundamental data shading light on the questions raised above has come from the finding, in the recent 1996 campaign at Arslantepe, of an extraordinary tomb dating from the very beginning of the 3rd millennium, which, due to its substantial construction and richness in metal objects (75 objects have been found, made of copper,

copper-arsenic, copper-silver, silver and gold), may be considered the earliest example known so far of a kind of "royal tomb" (Frangipane 1998). Even if the man buried it was not a king, he was certainly a chief.

The prestigious status of the person buried in this tomb was also emphasised by the ritual which had accompanied his burial with four people who were almost certainly sacrificed on the stone slabs covering his funeral chamber. The tomb itself was built of large stone slabs to form a cist placed at the bottom of a wide pseudo-circular pit 5 m in diameter (Fig. 11). We cannot say the original depth of the pit because the upper part had been removed by other pits and cuts made in Early Bronze II and III. The remains of four adolescents aged between 13 and 16-17 (Michael and Tyede Schultz: personal communication) were found lying on top of the cist in positions that suggest that they had probably been buried alive or thrown into the pit rather than actually laid out (Figs. 12 and 13). Two of them were females, without ornaments, buried at the western edge of the upper part of the cist, in the area corresponding to the feet zone of the underlying deceased chief. Two others, probably a male and a female, had been placed directly on the cover of the tomb (composed of two enormous stone slabs) facing each other. Each of them were wearing two silver hair spirals, two copper pins on their shoulders (Fig. 15), and a copper-silver alloy diadem with embossed dot decoration on their heads (Fig. 14), put on a veil or fine cloth, remains of which have also been found, which suggest that they were of a higher social status.

Inside the stone cist a fairly tall adult male (Michael and Tyede Schultz: personal communication) had been laid on his right side in a flexed position (Fig.16), with a large number of vessels mostly at his feet, and 7 spear-heads driven into the floor along the walls of the tomb around his head. One of these spear-heads was decorated with silver inlay on the butt, close to

the blade base, reproducing an identical triangular motif to the one found on three of the swords found in the previous VI A building (Fig. 17) (Frangipane, Palmieri 1983 a, Fig. 58-59, 62:1). There was a total of 65 metal objects deposited in the cist, most of them piled up as a kind of treasure behind the back of the deceased. They included not only weapons and arsenical copper vessels (Fig. 18) and silver and gold bracelets and ornamental spirals (Fig. 19), but also axes and working tools that were probably intended to represent wealth as such, if we consider that metal was still rare and valuable in this early period. The "lord" also had a copper-silver diadem with embossed decoration, very similar to the ones worn by the two individuals died on the tomb; he was not however wearing it on his head, as it had been folded and placed on the pile of objects behind his back, which, taken together, constituted the symbol of the attributes of power and wealth of the chief. The only ornaments worn by the deceased were two silver pins with four spirals (Fig. 20) and rock crystal, carnelian, silver and gold necklaces. In terms of the typologies and manufacturing techniques, these objects are strikingly similar to the metal objects belonging to period VI A. Identical spearheads, the identical composition of copper and arsenic, antimony and nickel (Hauptmann, Palmieri 1998; Palmieri, Di Nocera 2000), identical silver inlay decoration, the presence of gold and the abundant use of silver. The types of metal objects, including both the spear-heads and the pins with double or quadruple spirals and the diadems are also very similar indeed to Transcaucasian metallurgy, particularly in Georgia (Kurshnareva, Chubinishvili 1970, Figs. 42-43). It is therefore possible that the whole area of eastern Anatolia and Transcaucasia had important connections concerning metallurgical activities from as early as the end of the 4th millennium, and that metal objects have circulated more broadly in elite circles linking the hierarchies of the early urban world on the Euphrates to those of a different origin from the mountain communities of the

Transcaucasus. It is not unlikely that Mesopotamian societies proper also entered these circuits, which would have increased the demand and hence encouraged and extended production. It is also interesting to note that in the tomb there were Mesopotamian style wheel-made jars, sometimes with reserved slip decoration, together with hand-made red-black pottery which was clearly of Transcaucasian origin (Fig. 21). This association in the same context, the clearest example so far discovered, would confirm the hypothesis that there was strong interaction, at least at the level of the élites, between the two cultural environments, which raises new issues relating to the problem of relations between the people of Arslantepe and the nomadic pastoralists from the southern regions of the Caucasus at the end of the 4th and beginning of the 3rd millennium. The hierarchies, which we can now assume to have existed even in the Transcaucasian communities, may have begun initially by co-operating with the Lake Uruk societies (or central authorities) and then probably started to compete and eventually replace the existing power structures, when, at the beginning of the 3rd millennium, these had gone into crisis, probably accelerating the explosion of the contradictions in the early state system.

Evidence at Arslantepe of a new settlement type and political system

The "lord" buried in the tomb at Arslantepe perhaps represented a different type of warrior power from that of the religious-administrative élites in the early state phase: the symbols of this power in fact appear to be weapons and metals, at least as far as their expression in funerary ideology is concerned. These two items had indeed also been significant features of the previous palatial hierarchies, but the formal and structural basic characteristics of the latter were economic dominance exercised through a sophisticated administrative system and religious/ceremonial legitimacy

recognisable in the architectural and artistic/symbolic representations of power. All these features unquestionably disappear at Arslantepe at the beginning of the 3rd millennium B.C.

But what happened to the 4th millennium élites? And were the new leaders who had been so little visible in the organisation of society recognisable in the 3rd millennium villages foreign sovereigns linked to a warrior pastoralist world of eastern Anatolian origin, or were they partly the successors of the local élites? Whatever the answers, a radical change took place. Between 3000 and 2800 B.C the situation was very fluid, and while the centralised-redistribution Mesopotamian-type structure disappeared, and the Late Uruk traditions on the contrary survived in pottery manufacture, new models of social organisation and the exercise of power were spreading.

During the last excavation campaign the unexpected discovery on the top of the tell of an enormous mud brick wall on a stone base about 6 m wide, standing on top of the monumental buildings from the 4th millennium and dating back to Early Bronze I (period VI B2) (Fig.22), suggests that at the beginning of the third millennium and therefore contemporarily to or immediately after the construction of the "royal" tomb, a sort of *acropolis* or fortified citadel was established there, with the village from period VI B2, which has already been widely excavated, lying around and below it (Fig.23). Too little of the wall, which has enormous dimensions, has been unearthed so far to be able to know where it leads. But the presence of a kind of burned-out room along its northern edge with the southern side hewn into the wall and the other three sides striking out towards the north, suggests, that the fortified area must have extended towards the north and therefore coincided with the top of the tell.

Even though we do not know anything about the features of what we are assuming to be a "citadel", and which we hope to be

able to identify in the forthcoming excavation campaigns, we can already say that, after the collapse of the Late Uruk system, Arslantepe did not regress and there was no power vacuum, as we might have been led to believe until only a few years ago. A new kind of political organisation emerged that was completely different from the previous Mesopotamian type. On the basis of data which are discovered so far, we have grounds for suggesting that this new society perhaps emerged as a result of the merging of the Transcaucasian world with the cultures of the Anatolian Euphrates, completely overturning their internal and external relations. For, from this time onwards, the external relations of the community at Arslantepe radically and irreversibly changed direction moving unmistakably towards the Anatolian world.

Arslantepe is therefore a place where two different forms of power which characterised antithetic development trajectories in the history of the ancient world, met and collided at a very early date. These two differently-based types of power had their roots in different economic relations in the societies they controlled as well as in the varying degree of economic interpenetration of the élites and the rest of population. In the case of a Mesopotamian-like system, power was based on the direct participation of the central institutions in a large number of economic activities, including both staple and luxury productions. Such a dominant economic role usually required strong ideological legitimation, which found its most effective answer in the religious function of the élites. Hierarchies that arise among the pastoralists, or other populations for which the settlement of conflicts with other groups is a crucial matter, usually have very little involvement in the base economy of their communities, and their role is mainly that of protecting their groups, settling conflicts to guarantee security and free movement throughout vast territories (which are needed by the pastoralists) and organising wars and raids whenever necessary. This kind of power, which

is also often formally expressed through warrior characteristics, is linked to the peculiar needs of pastoral economies, where the means of production are mobile (the flocks) and the territories need to be vast and flexible. The legitimation of power is implicit in its social function and it therefore does not usually need any strongly marked religious connotation.

The discovery of the so-called "royal" tomb at Arslantepe may refer to such a type of political power and at any rate marks an irreversible change in the history of the site. It makes the Upper Euphrates region the place where the two systems of political power interacted at a formative stage, underlining its role as a cultural borderland between two worlds.

BIBLIOGRAPHY

- BURNEY, C., D.M. LANG, 1971, *The peoples of the Hills*, London.
- CONTI, A.M., PERSANI, C., 1993, "When Worlds Collide. Cultural Developments in Eastern Anatolia in the Early Bronze Age", *Between the Rivers and over the Mountains. Archaeologica Anatolica et Mesopotamica Alba Palmieri Dedicata*, Eds. M. FRANGIPANE, H. HAUPTMANN, M. LIVERANI, P. MATTHIAE, M. MELLINK, Roma, Università "La Sapienza", 361-413.
- DI NOCERA, G.M., 2000, "Radiocarbon Datings from Arslantepe and Norsuntepe: The Fourth-Third Millennium Absolute Chronology in the Upper Euphrates and Transcaucasian Region", *Chronologies des Pays du Caucase et de l'Euphrate aux IVe millénaires*, Eds. C. MARRO, H. HAUPTMANN, Varia Anatolica, 11, Paris, 73-93.
- ESIN, U., 1982, "Tepecik Excavations, 1974", *Keban Project 1974 Activities*, 71-111, Ankara.
- FERIOLI, P., E. FIANDRA, 1983, "Clay Sealings from Arslantepe VIA: Administration and Bureaucracy", *Perspectives on Proto-urbanisation in Eastern Anatolia: Arslantepe (Malatya). An Interim Report on 1975-1983 campaigns*, Eds. M. FRANGIPANE, A. PALMIERI, *Origini* 12/2, 455-509.
- FRANGIPANE, M., 1993a, "Local Components in the Development of Centralized Societies in Syro-Anatolian Region" *Between the Rivers and over the Mountains. Archaeologica Anatolica et Mesopotamica Alba Palmieri Dedicata*, Eds. M. FRANGIPANE, H. HAUPTMANN, M. LIVERANI, P. MATTHIAE, M. MELLINK, Roma, Università "La Sapienza", 133-161.
- FRANGIPANE, M., 1998a, "Arslantepe 1996: the Finding of an EBI 'Royal Tomb'", *XIX. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara 1997, 291-309.
- FRANGIPANE, M., 1998b, "Changes in Upper Mesopotamia/Anatolian Relations at the Beginning of 3rd Millennium B.C.", *About Subartu*, Ed. M. LEBEAU, *Subartu* IV 71, 195-218.
- FRANGIPANE, M., 2000, "The Late Chalcolithic / EBI Sequence at Arslantepe. Chronological and Cultural Remarks from a Frontier Site", *Chronologies des Pays du Caucase et de l'Euphrate aux IVe et IIIe millénaires*, Eds. C. MARRO, H. HAUPTMANN, Varia Anatolica 11, Paris, 439-471.
- FRANGIPANE, M., A. PALMIERI, 1983a, "A Proto-urban Centre of the Late Uruk Period", *Perspectives on Proto-urbanization in Eastern Anatolia: Arslantepe (Malatya). An Interim report on 1975-1983 campaigns*, Eds. M. FRANGIPANE, A. PALMIERI, *Origini*, 12/2, 287-454.
- FRANGIPANE, M., A. PALMIERI, 1983b, "Cultural Developments at Arslantepe at the Beginnings of third Millennium", *Perspectives on Proto-urbanisation in eastern Anatolia: Arslantepe (Malatya). An Interim Report on 1975-1983 campaigns*, Eds. M. FRANGIPANE, A. PALMIERI, *Origini* 12/2, 523-574.
- FRANGIPANE, M., G. SIRACUSANO, 1998, "Changes in Subsistence Strategies in East Anatolia during the 4th and 3rd Millennium B.C.", *Man and the Animal World. Studies in Archaeozoology, Archaeology, Anthropology and Paleolinguistics in memoriam Sándor Bökönyi*, Eds. L. BARTOSIEWICZ, E. JEREM, W. MEID, Budapest, 237-246.
- HAUPTMANN, H., 1976, "Die Grabungen auf dem Norsuntepe, 1972", *Keban Project 1972 Activities*, Ankara, 41-100.
- HAUPTMANN, H., 1982, "Die Grabungen auf dem Norsuntepe, 1974", *Keban Project 1974 Activities*, Ankara, 13-70.
- KUSHNAREVA, K., T. CHUBINISHVILI, 1970, *Ancient Cultures of Southern Caucasus*, Leningrad (in Russian).
- MARRO, C., 1997, *La Culture du Haut-Euphrate au Bronze Ancien*, Institut Français d'Etudes Anatoliennes d'Istanbul, Paris.
- PALMIERI, A., 1967, "Insediamento del Brozo Antico a Gelinciktepe (Malatya)", *Origini* 1, 117-193.
- PALMIERI, A., 1978, "Scavi ad Arslantepe (Malatya)", *Quaderni de 'La Ricerca Scientifica'*, 100, CNR, Roma, 311-373.
- PALMIERI, A., 1986, "1984 Excavations at Arslantepe", *VII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara 1985, 29-36.
- PALMIERI, A.M., G.M. DI NOCERA, 2000, "The Metal Objects from the 'Royal Tomb' at Arslantepe (Malatya-Turkey) and the Metal Work Development in the Early Bronze Age", *XLIV Rencontre d'Assyriologie*, Venezia 1997.
- PALMIERI, A.M., A. HAUPTMANN, K. HESS, 1998, "Les Objets en Métal du Tombeau Monumental d'Arslantepe de 3000 Av.J.C. (Malatya, Turquie)", *Revue d'Archeometrie* 22, 39-43.
- SAGONA, A.G., 1993, "Settlement and Society in Late Prehistoric Trans-Caucasus", *Between the Rivers and over the Mountains. Archaeologica Anatolica et Mesopotamica Alba Palmieri Dedicata*, Eds. M. FRANGIPANE, H. HAUPTMANN, M. LIVERANI, P. MATTHIAE, M. MELLINK, Roma, Università "La Sapienza", 453-474.
- SAGONA, A.G., 1994, *The Aswan Sites 3*, The British Institute of Archaeology at Ankara, Monographs n.18.

Fig.1: Arslantepe. General view, from the east of the column building from period VII.

Fig.2a: Arslantepe. View from the west of the period VIA complex of "private" monumental buildings.

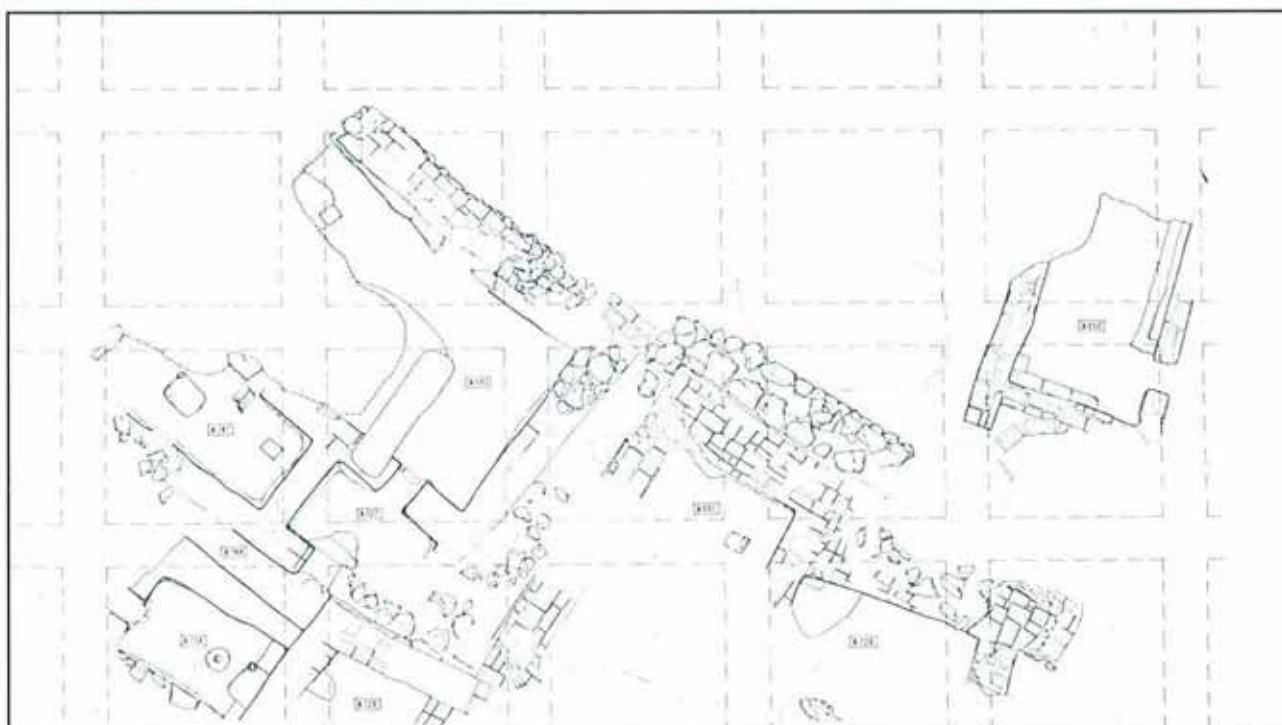

Fig.2b: Plan of the VIA complex of "private" buildings. The grid is made of 4 m. squares.

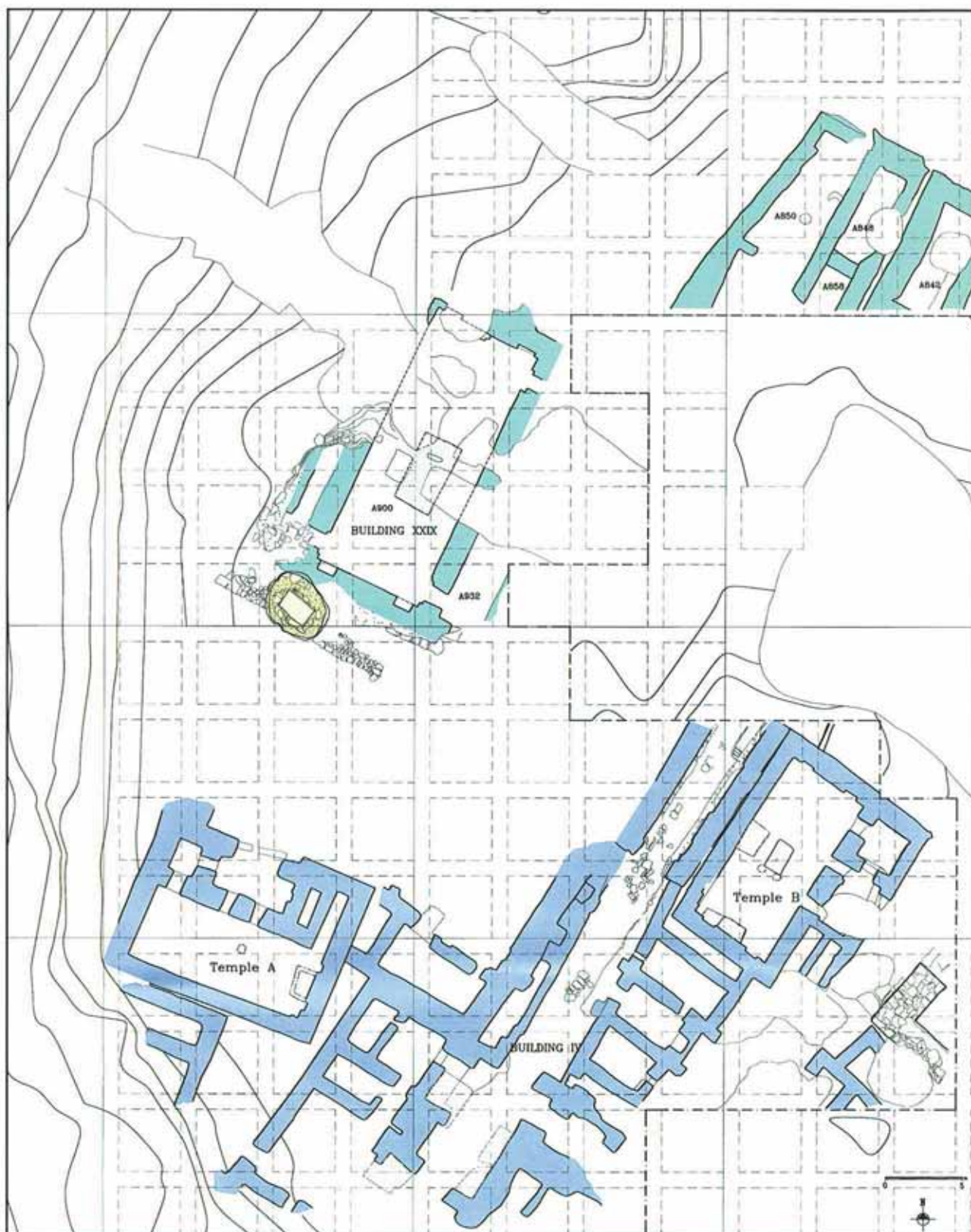

Fig.3: Arslantepe. General plan of 4th millenium monumental public buildings. In blue: the VIA "palatial" complex with the two temples, A and B. In light green: the ceremonial building (XXIX) and a group of long rooms from late period VII. The yellow oval structure is the VIB "royal" tomb cut into the Late Chalcolithic building.

Fig.4: Arslantepe. View from the south of the late period VII ceremonial building (Build.XXIX). In the foreground the intrusive "royal" tomb from period VIB.

Fig.5: Arslantepe. Mass-produced bowls from Building XXIX, late period VII.

Fig.6: Arslantepe. Bowls *in situ* in the large room (A 900) of Building XXIX.

Fig.7: Arslantepe. Bowls *in situ* in the side room (A 932) in Building XXIX.

Fig.8: Arslantepe. Clay sealings from A 932 (Building XXIX).

Fig.9a: Arslantepe. Wall painting in the north-eastern corner of room A 900 (late periodVII).

Fig.9b: Superimposed painting layers in room A 364 from the palatial building (period VIA).

Fig.10: Arslantepe. Red-black pottery from period VIA.

Fig.11: Arslantepe. The empty structure of the "royal" tomb (T 1) from period VIB.

Fig 12: Arslantepe. The four skeletons on the stone slabs covering the cist grave (T 1).

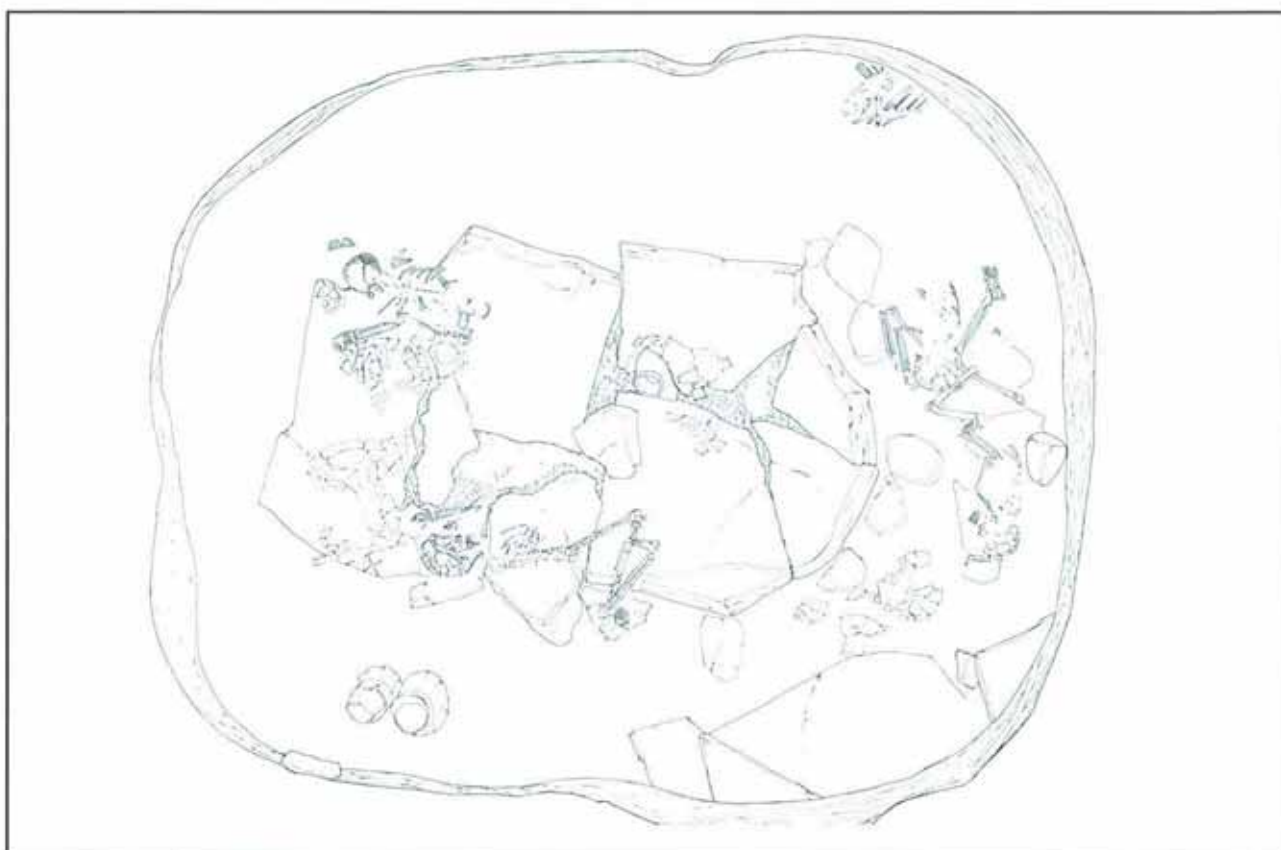

Fig. 13: Arslantepe. Plan of the upper part of the "royal" tomb T 1 with the four skeletons *in situ*.

Fig.14: Arslantepe. Diadem in copper-silver alloy from the "royal" tomb T 1.

Fig.15: Arslantepe. T 1: Copper and copper-silver personal ornaments of one of the persons laying on the cist stone cover.

Fig.16a: Arslantepe. T 1: The interior of the cist.

Fig 20: Arslantepe. T 1: Silver quadruple spiral pins found near the shoulder of the main personage inside the cist.

Fig. 21: Arslantepe. Wheel-made reserved slip jars and hand- made red-black vessels from the royal tomb T 1.

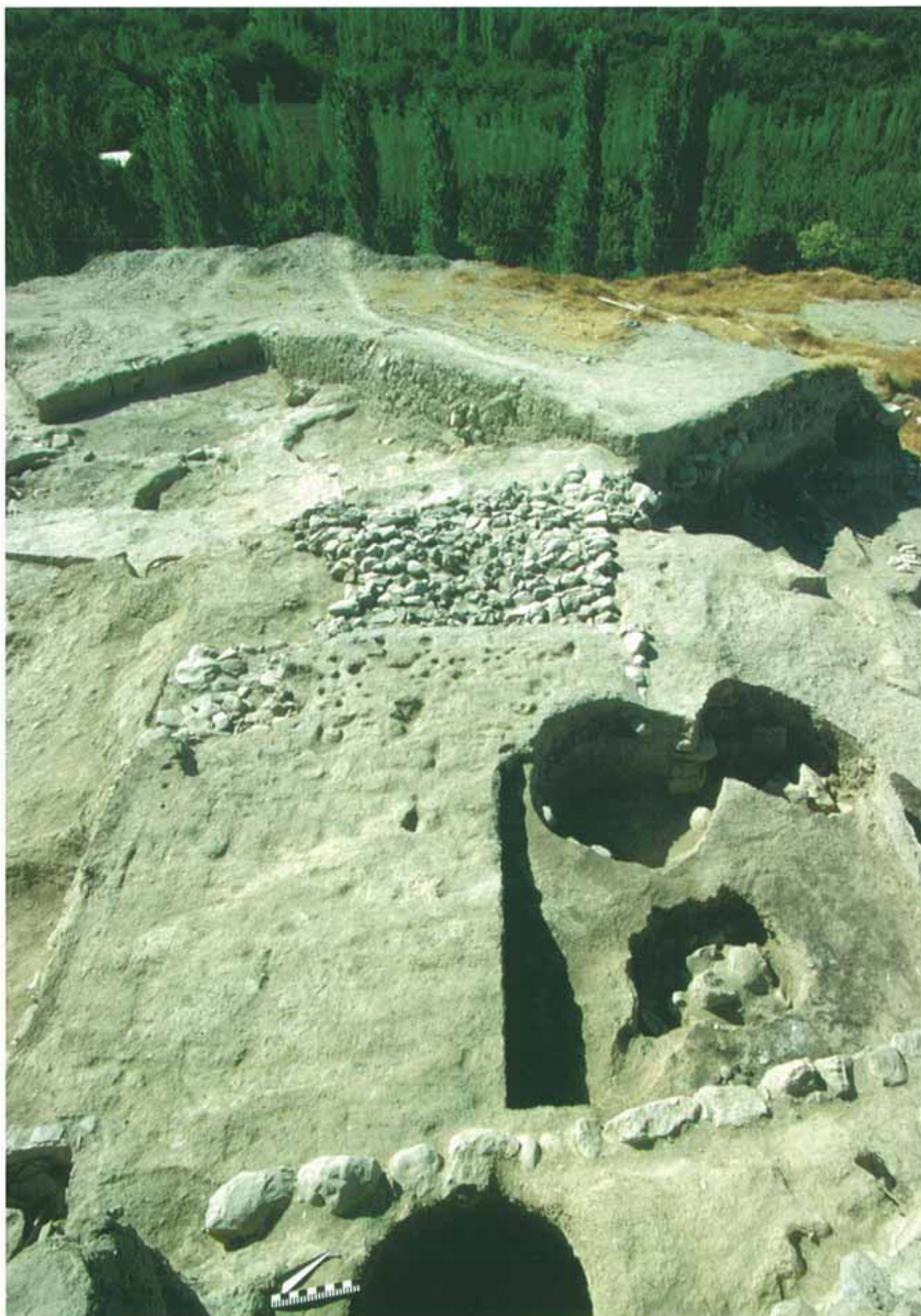

Fig.22: Arslantepe. The huge wall from period VI B2 (Early Bronze I) found on the top of the mound.

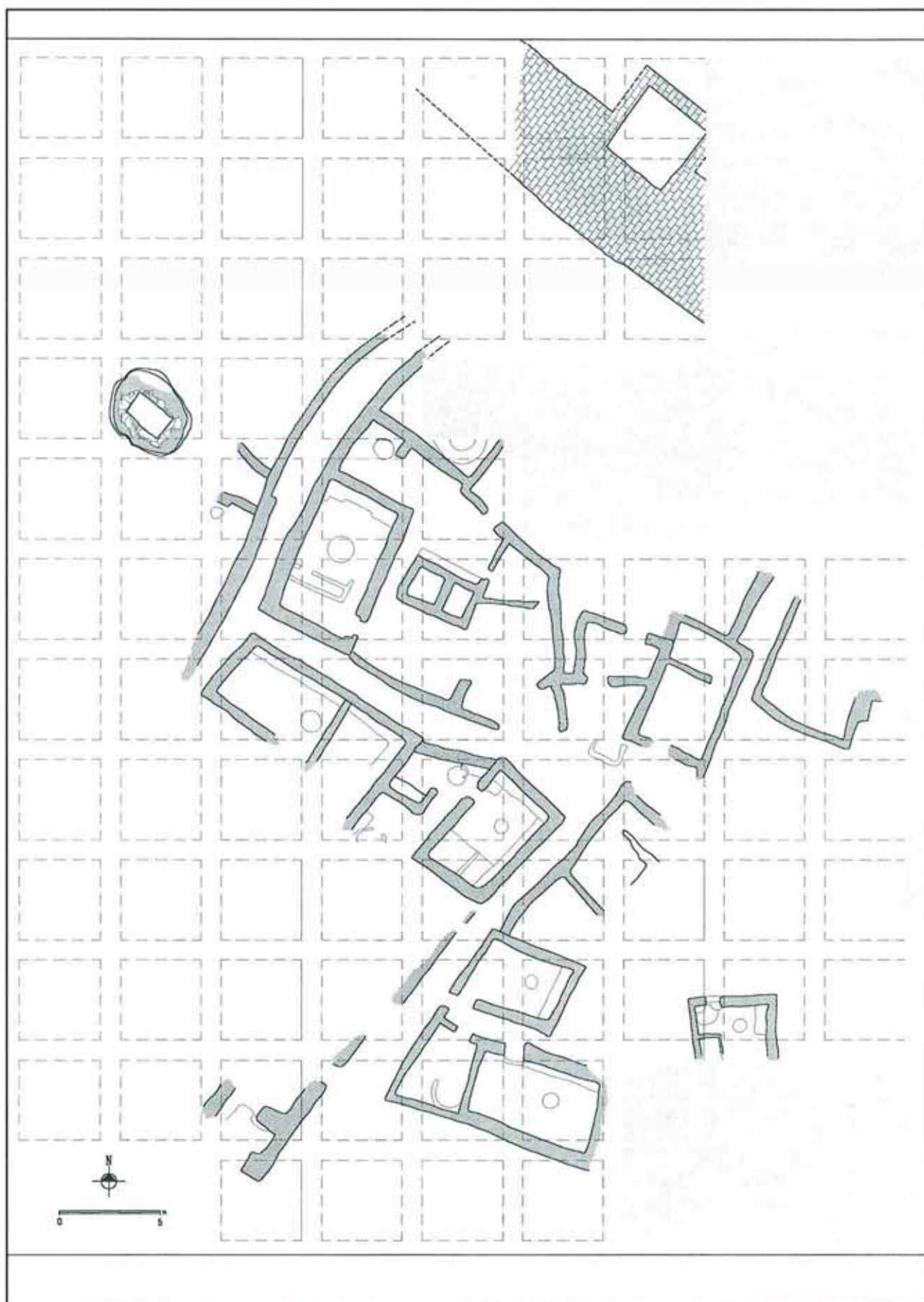

Fig.23: Arslantepe. Schematic plan of the village and large wall from period VI B2. On the western side is indicated the position of the royal tomb T 1, which probably preceded the VI B2 settlement.

Tepecik-Çiftlik Höyüğü (Niğde) Kazısı Işığında Orta Anadolu Tarihöncesi Kültürleri ile İlgili Yeni bir Değerlendirme

A New Approach on the Prehistoric Cultures of Central Anatolia in the View of Tepecik-Çiftlik (Niğde) Excavations

*Erhan BIÇAKÇI

Anahtar sözcükler: Tepecik-Çiftlik, Köşk Höyük, Neolitik, Kalkolitik, Obsidien
Keywords: Tepecik-Çiftlik, Köşk Höyük, Neolithic, Chalcolithic, Obsidian

The site of Tepecik-Çiftlik, which lies in the Cappadocian volcanic zone, has been known since 1966. The site was discovered by I.A. Todd. The archaeological material from the surface collection indicates that the site was occupied mainly during the Neolithic and the beginning of Chalcolithic period. However, some of the chipped-stone collected from the surface is strongly suggestive of a Pre-Pottery Neolithic occupation at the site. Its location – close to the Göllü Dağ obsidian sources and work shops, – and a great amount of obsidian cores and flakes suggest that the site was in close contact with the obsidian-related activities. The relief decorated pottery with animal and human figures of Tepecik-Çiftlik closely resembles to those of Köşk Höyük, which lies ca 35 km south-southeast of Tepecik-Çiftlik, in the plain of Bor (Province of Niğde). It seems that, this new settlement, which may be dated between the 7th and 6th millennium B.C, will provide a new information on the prehistory of Central Anatolia.

1950'lerin sonunda başlayarak 1960'lı yıllar boyunca Göller Bölgesi, Konya Ovası ve Güney Anadolu'da yapılan araştırmalarla, tarihöncesi dönemlerde Orta Anadolu Platosunun güneyinde bir yerleşim bölgesi olduğu anlaşılmıştır¹. J. Mellaart'ın önce bölgede yapmış olduğu yüzey araştırmaları, ardından Hacılar ve Çatal Höyük'deki kazıları, D. French tarafından yapılan Can Hasan I ve III kazıları ile bölgenin Neolitik ve Kalkolitik kültürleri konusunda daha ayrıntılı bilgiler edinilmeye başlanmıştır. Orta Anadolu Platosu'nun doğusunda bu

araştırmaların teşviki ile 1960'lı yıllarda I.A.Todd tarafından bir yüzey araştırması yapılmıştır (Todd 1980, 9-12).

Ardından gelen 70'li yıllarda, Orta Anadolu Platosu'nun güneydoğu kesiminde, 1972'de Niğde-Tepebağları (Özgüç 1973, 442-443), 1981'de Pınarbaşı-Bor ve Köşk Höyük'de (Silitireli, 1984) yapılan kazı çalışmalarına kadar bölgede kayda değer başka bir çalışma görülmemektedir. 1989'da Aşıklı Höyük ile başlayan kazı çalışmalarını, bölgede yapılan bir dizi yüzey araştırması ve Musular,

*İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Prehistorya Anabilim Dalı, 34459 Beyazıt-İstanbul/Türkiye

Güvercinkayası, Kaletpe Obsidien Atölyesi gibi kazı çalışmaları izlemiştir. Çanak çömleksiz Neolitik ile Kalkolitik dönem sonları arasındaki zaman dilimine tarihlenen bu yerleşmelerden elde edilen bilgilerle, bölgenin tarihöncesi dönem kronolojisi şekillenmeye başlamıştır.

Orta Anadolu Platosu'nun güney kesimi veya Kapadokya Volkanik Bölgesi, zengin obsidien yatakları nedeniyle tarihöncesi dönem topluluklarının daima ilgisini çekmiştir. Tarihöncesi dönem kültür dokularının biçimlenmesinde önemli rol oynadığı bilinen obsidien, bir yandan hammadde olarak kendisi teknolojik gelişmelerin doğrudan nesnesi olmuş, diğer yandan da gerek hammadde, gerekse de ürün olarak kültürler arası "değiş tokuş", "alış veriş" ilişkilerinin doğrudan veya dolaylı nedeni olmuştur. Bu nedenle obsidien kaynak analizleri ve yayılım alanlarının tespitine yönelik araştırmalara önem verilmiş, 1960'lı yıllarda bölgede bazı araştırmalar yapılmıştır (Renfrew vd 1966, 1968; Wright, 1969)². Bu araştırma sonuçlarına göre, Kapadokya obsidieninin Paleolitik dönemden itibaren bölge dışına çıkartıldığı (Renfrew, 1966, 32, 38, 42-43, Fig. 4b, 65, Table I), çanak çömleksiz Neolitik dönemin başlarından itibaren ise daha geniş bir alana yayılmaya başladığı, özellikle Yakınoğu'da, Levant'ın güney kesimlerine kadar ulaştığı anlaşılmıştır³.

Bölgedeki obsidien kaynaklarının tümünü tespit etmek, yakınlarındaki atölye ve kamp yerlerini araştırmak ve obsidien kaynak ve atölyelerine giden yolları saptamak amacı ile son yıllarda başlatılmış olan sistematik araştırmalarda (Balkan-Atlı vd 1997; 1998; Cauvin vd 1996) kaynakların kesin yerlerinin saptanmasının yanı sıra yeni kaynaklar, atölyeler ve buluntu yerleri tespit edilmiştir⁴. Yine aynı araştırmalar kapsamında, Kaletpe Obsidien Atölyesi'nde yürütülen kazılarda (Balkan-Atlı vd 1998; 1999), atölyeyi uzmanlaşmış toplulukların işlettiğini ve ürünlerini (dolgilerini) çanak çömleksiz Neolitik dönemde, Kuzey Suriye'de Dja'de, Mureybet ve Halula'ya kadar ulaştırmış oldukları anlaşılmıştır⁵ (Balkan-Atlı vd 2000, 46).

Acıgöl ve Akgöl polen analizlerine göre, ca GÖ 8500'den itibaren bölgede ormanların en büyük yayılma dönemi başlar, ca GÖ 8000 yıl önce yağışlarda bir artış görülür, daha sonra geniş ağaçlı yaprakların yerini birden diken yapraklı ağaçlar alır ve bu durum ca GÖ 7000'e kadar, bitki örtüsünde ani bir azalma sürecine girilmesine kadar devam eder (Esin 1998, 75-76). Tepecik-Çiftlik'in bulunduğu bölgede gerek iklim koşulları, gerekse doğal çevrenin, insanların yaşaması için günümüzdekinden daha elverişli olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bölgedeki obsidien yataklarına yakınlığı, etrafı dağlarla çevrili bir iç ovada bulunması gibi nedenlerle de tarihöncesi yerleşimler için uygun bir konumda bulunduğu söylenebilir.

Tepecik-Çiftlik

Tepecik-Çiftlik, 1964-66 yılları arasında, I.A.Todd tarafından Orta Anadolu'da yapılan yüzey araştırmalarında, 13.09.1966 tarihinde tespit edilmiştir⁶ (Todd 1966, 105, 107; 1971, 216, 218; 1980, 44). Höyük, Niğde İli'ne bağlı Çiftlik Kasabası'nın yaklaşık 1 km doğusunda, Çiftlik ovasında yer almaktadır⁷ (Res. 1).

Tepecik-Çiftlik höyüğünün bulunduğu **Çiftlik** veya **Melendiz Ovası** (yöre halkı ovanın tümünü kısaca "Melendiz" olarak adlandırmaktadır), Orta Toros Dağları'nın kuzeyinde, güneybatıda Karacadağ'dan kuzeydoğuda Erciyas Dağı'na kadar uzanan volkanik yükseltilerin ortasındaki Melendiz Dağları'nın arasında yer alan bir iç ovadır⁸. Denizden yaklaşık 1500 m yükseklikteki Çiftlik Ovası, civardaki volkanik dağlardan püskürmüş ponza ve kül karışımı bir alüvyon dolgusundan oluşmaktadır⁹. Ovanın güneyi, doğudan batıya doğru: Melendiz Dağı (2935 m), Keçiboyduran Dağı (2727 m), Küçük Hasan Dağı (3040 m) ve Hasan Dağı'ndan (3253 m) oluşan Melendiz Dağı silsilesi tarafından sınırlandırılmaktadır; kuzeyinde Göllü Dağ (2143 m) ve bu dağın batıya doğru alçalan uzantıları, doğuda da, Melendiz Dağı'nın güney etekleri ile Göllü Dağ arasında uzanan ve Çanak Tepe olarak adlandırılan yükseltilerle sınırlandırılmış-

tır. Ovanın batı kesimi ise, Hasan Dağı'nın kuzey eteklerindeki nispeten alçak yükseltilerle sınırlandırılmıştır.

Melendiz Ovası, Melendiz Dağı'ndan çıkan birçok akarsu tarafından sulanmaktadır. Melendiz Dağı'nda bulunan kaynaklardan çıkıp ovaya ulaştığında üç ana kol oluşturan (doğudan batıya doğru: Azatlı Deresi, Şekiller Deresi ve Asmasız Çayı) bu dereler, ovayı güneydoğu-kuzeybatı yönünde katetiktikten sonra, ovanın ortasında birleşerek Melendiz Suyu'nu oluştururlar (Res. 1). Melendiz Suyu kuzeybatıya doğru İhlara Vadisi oluşumlarını katederek Aşıklı Höyük, Musular gibi yerleşmelerin bulunduğu Mamasun havzasına ulaşır. Bu akarsular dışında, Çiftlik Ovası çevresinde birçok su kaynağı bulunmaktadır.

Çiftlik Ovası, çevre bölgelere çeşitli doğal yollarla bağlanmaktadır. Doğuda Göllü Dağ'ın güney etekleri boyunca, doğuya doğru uzanan Şileğin (veya Sekkin) Boğazı ile Mislioğlu'ya, kuzeyde Sivrihisar ve Gelveri (Güzelyurt) üzerinden ve kuzeybatıda Melendiz Suyu boyunca Mamasun havzasına ve buradan da Konya Ovası'na, güneyde de Melendiz Dağları'nın ortasından uzanan Keşlik Dere vadisi boyunca Niğde-Bor ovasına bağlanmaktadır. Bunların dışında, geçilmesi nispeten daha zor olan iki yol daha bulunmaktadır; bunlardan güneydeki, Keşlik Dere vadisinin doğusunda, yöre halkının "Dağ Yolu" olarak adlandırdığı ve Ketençibeli yaylası ve Melendiz Dağı üzerinden Niğde İl merkezine bağlanan bir yoldur; diğeri ise, kuzeyde, Göllü Dağ ile Sivrihisar arasında, nispeten daha alçak yükseltilerin bulunduğu, Bozköy-Kayırılı yoludur ve bu yol ile Mislioğlu'nun batı bitimine, Nenezi'ye (Bekarlar) ulaşılır.

Tepecik-Çiftlik höyüğü 300x170 m boyutlarındadır (Res. 2); oval biçimli bir höyük konisi ve bu koninin güneydoğusunda yer alan ca 100 m uzunlukta bir terastan oluşmaktadır. 33.300 m²'lik bir alanı kaplayan höyüğün en yüksek noktası çevre ovaadan 9.60-4.60 m yüksekliktedir. Günümüzde tarla olarak kullanılan tüm höyük alanında,

yöre halkından edinilen bilgilere göre, geçmişte de daima tarımsal etkinliklerde bulunmuş olduğu öğrenilmiştir. Höyük, tarla olarak kullanımı nedeniyle devamlı sürülmesi sonucunda tahribata maruz kalmıştır. Yine yöre halkından alınan bilgilere göre, höyük üzerinden, yapılarda kullanılmak amacıyla çok miktarda taş alındığı, zaman zaman taşları yerlerinden çıkartmak için kazılar yapıldığı öğrenilmiştir. Bu kazılar sırasında sık sık mezarlara rastlandığı da yöre halkının ifadelerinden anlaşılmaktadır.

İstanbul Üniversitesi Araştırma Fonu tarafından desteklenen (Proje No.: 1478/28082000) Tepecik-Çiftlik'deki çalışmaların ilk senesinde¹⁰, kazı çalışmaları öncesinde, topoğrafik plan için ölçümler alınmış ve plan çizilerek tamamlanmıştır (Res. 2). Höyük üzerine yerleştirilen 10x10 m'lik plankareler esas alınarak, höyük yüzeyinde ayrıntılı bir yüzey toplaması yapılmıştır. Kazı çalışmaları toplam 224 m²'lik bir alanda yapılmıştır (Res. 2, 3).

Höyük "0.00" noktasına göre yaklaşık 2.00 m derinlikte **yapı kalıntıları**nın bulunduğu tabakaya ulaşılmıştır (Res. 3-5). Yer yer bozulmuş olan yapı kalıntıları'nın önemli bir bölümünü ca 0.50 m genişlikte taş subasman duvarları oluşturmaktadır. Çevre dağlarda bol miktarda bulunan volkanik taşlar ile inşa edilmiş duvarlarda çoğunlukla "toplama taş" olarak tanımlayabileceğimiz taşlar kullanılmış, bazı taşlar kısmen düzeltilmiştir. Düz ve keskin kenarlı taşların kullanılmasına özen gösterilmiş, taşların düzgün kenarları duvarların dış yüzlerine gelecek biçimde yerleştirilmiştir; büyük ve orta boy iki taş sırasının arasının ufak boy taşlarla doldurulması ile inşa edilmiş olan "kabuk duvarlar" yer yer 5-6 sıra yükseklikte korunagelmıştır (Res. 6, 7). Birçok yapı evresinin bulunduğu anlaşılan yapı kalıntıları arasında ocak (Res. 7), taş döşemeler, platformlar, kapı açıklıkları gibi yapı ögeleri bulunmuştur.

Çanak çömlek üzerinde yapılan ilk gözlemlerde, tüm çanak çömleğin el yapımı olduğu görülmektedir. Hamurları siyah, koyu

dümlü olarak inceleme olanağı vermesi bakımından önem taşıdığı düşünülmektedir.

Bor Ovası'nda, ilk kez Köşk Höyük buluntuları ile ortaya çıkan yeni bir kültürün varlığından bahsedilmesi söz konusu ise, daha kuzeyde, Kapadokya Volkanik Bölgesinde yer alan Tepecik-Çiftlik'de de bu kültürün varlığından bahsedilmesi düşünülebilir. Üstelik, ilk bulgulara göre olasılıkla MÖ 7. binin ikinci yarısı, belki daha da eski bir dönemden MÖ 6. bin başlarına kadar uzanan bir süreçte, Tepecik-Çiftlik'de bu kültürün, daha eski dönemlerinin bulunması beklenebilir.

Katkılar

İstanbul Üniversitesi Araştırma Fonu tarafından desteklenen (Proje No.: 1478/28082000)

NOTLAR

1 İkinci Dünya Savaşı öncesinde, kültürlerin Mezopotamya ve yakın çevresinde gelişip, buradan Anadolu, Ege ve Güneydoğu Avrupa'ya yayıldığını ileri süren *Diffusionist* modele göre, Neolitik dönemde, hatta MÖ 3000 öncesinde Toros'ların kuzeyinde yerleşim olmadığı düşünülmekte idi (Lloyd, 1956, 53-54; bu konuda özellikle bkz. Özdoğan, 1996).

2 Orta Anadolu obsidien kaynakları konusunda, 1970'lerin başına kadar yapılan araştırmalarla ilgili ayrıntılı kaynakça için bkz. Todd, 1980, 36-37.

3 Yakın bölgede **Açıklı Höyük**, **Avla Dağ**, **Kumluk Tepe (İncesu)** (Renfrew vd. 1966, 64, Table I) gibi birçok yerleşimde Göllüdağ, daha batıda **Çatal Höyük**'ün erken Neolitik ve **Hacılar**'ın IX, VI, tabakalarında (Renfrew vd. 1966: 44, 62, Table I) Acıgöl, **Mersin**'in Neolitik dönem tabakalarında ise her iki kaynaktan getirilen obsidienin kullanıldığı tespit edilmiştir (Renfrew vd. 1966, 44, 46, 62, 65, Tab. I). Yakın Doğu'da, Levant'da **Eriha**'nın Çanak Çömlek Öncesi Neolitik B (PPNB) dönem tabakalarındaki (Renfrew vd. 1966: 46, 65, 66, Table I), **Tell Ramad II**'deki (Renfrew vd. 1966, 65, Table I) ve daha güneyde **Beidha**'nın PPNB'ye tarihlenen IV. tabakasından bulunmuş olan parçaların da (Renfrew vd. 1968, 322, Tab. I, 325) Göllüdağ'dan götürüldüğü anlaşılmıştır. Yine aynı bölgede, biraz daha geç dönemlerde, **Byblos**'un İlk ve Son Neolitik dönem ve **Ras Shamra**'nın Çanak Çömleksiz Neolitik, Halaf, Ubaid dönemlerinde Göllüdağ obsidieninin kullanıldığı tespit edilmiştir (Renfrew vd., 1966, 46, 65, Table I). Göllüdağ obsidieninin deniz aşırı bölgelere, Çanak Çömleksiz Neolitik dönemde Kıbrıs'ta, **Khirakitia**'ya (Renfrew vd. 1968, 322, Tab. I 325) ve İTÇ'da Girit'te **Knossos**'a (Renfrew vd. 1966: 66, Table I) kadar götürülmüş olduğu da bu araştırmalarla tespit edilmiştir.

4 Belli başlı obsidien kaynakları ve atölyeleri **Kayrılı**'da (Pınarcık, Bitlikeler), **Kömürolu**'da (Erikli, Kaletpe, Mağara, Körkuyu), **Bozköy**'de (İlbiz mevki, Karakaya, Münnenin Yeri), **Gösterli** ve **Nenezi Dağ** çevresinde yeniden tespit edilmiştir (Balkan-Atlı vd. 1997, 293-299, 301; 1998, 220). Bunların dışında, Göllü Dağ'ın güney eteklerinde, Tepecik-Çiftlik'in kuzeyi 8.5 km kuzeykuzeydoğusunda, **Sırça Dere**'inde de bir obsidien kaynağı bulunduğu bahsedilmektedir (Todd 1980, 34, Fig. 6).

5 Atölyede Çanak Çömleksiz Neolitik dönemde sadece bu atölyede üretilen ve "Kaletpe Çekirdeği" olarak adlandırılan bir çekirdeğin önce biçimlendirildiği sonradan yongalamayla bu çekirdekten dilgiler elde edildiği anlaşılmıştır (Balkan-Atlı vd. 1999, 6-7).

6 Höyük ayrıca, 1990 yılında Japonya Orta Doğu Kültür Merkezi'nin bölgede yaptığı yüzey araştırmalarında, Sachihito Omura ve ekibi (Omura 1992, 543), 1996 yılında da Nur Balkan-Atlı tarafından da ziyaret edilmiştir (Balkan-Atlı, M.C. Cauvin, 1998, 223, Çiz. 4:1-4). M. Fornaseri ve ekibinin Malatya Aslanpınarı'nın Son Kalkolitik tabakalarında bulunan obsidien örneklerinin kaynakları konusunda yaptığı araştırmalarda, Çiftlik kasabasının hemen batısında, hafif eğimli bir sırt üzerinde, pulluk ile sürülme nedeni ile çok tahrip olmuş bir yerleşmeden bahsedilmekte (Fornaseri vd. 1975-77, 232, 236 Fig. 3) ve buradan toplanan örneklerin Orta Anadolu Neolitik'i'ne ait oldukları belirtilmektedir. Bahsedilen bu yerleşmenin konumu

2000 yılı çalışmalarımıza Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği ve Doğu Holding önemli ölçüde katkılarda bulunmuştur; bu katkıları nedeniyle, Cumhurbaşkanlığı eski Genel Sekreteri Sayın Necdet Seçkinöz'e ve Doğu Holding Yönetim Kurulu Başkanı Sayın Ayhan Şahenk'e teşekkürü bir borç biliriz. Kazı çalışmaları sırasında kullandığımız "Kapadokya Obsidien Araştırmaları Merkezi"nin kurulmasında yardımcı olan İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'na, Yüksel ve Ay-Sel İnşaat'a, Yaşar Holding'e teşekkür ederiz. "Camel Trophy"de de projeye katkıları nedeni ile teşekkürü bir borç biliriz. Bölgedeki çalışmalarımızda bizden hiçbir yardımı esirgemeyen Niğde Valiliği'ne, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü'ne, Köy Hizmetleri Şube Şefliği'ne, Karayolları Şube Şefliği'ne, Bağlama Belediyesi'ne ve Prof.Dr. Wulf Schirmer'e teşekkür ederiz.

Tepecik-Çiftlik'in konumu ile uyusmamaktadır; Tepecik-Çiftlik, Çiftlik kasabasının batısında ve bir sırta değil, doğusunda ve ovada yer almaktadır.

7 Höyüğün koordinatları: N 38° 10'336"; E 34° 29'609"; denizden yüksekliği: ca 1580 m'dir.

8 "İç Anadolu Volkanik Bölgesi", "Kapadokya Volkanik Bölgesi" ve "Çekirdek Kapadokya" olarak adlandırılan (Esin 1998: 67) bölgenin jeomorfolojik oluşumu ve doğal çevresi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Esin 1998, 67-77.

9 Todd, ovanın Holosen dönemde oluşmuş bir alüvyon formasyonu olduğunu belirtmektedir (Todd 1980, 116). C. Kuzucuoglu, bölgede yapılmakta olduğu jeomorfolojik araştırmalar kapsamında, ovanın kuzey kesiminde sondajlar yapmış ve ilk verilere göre ovada Pleistosen dönemde bir göl olduğu sonucuna varmıştır (Balkan-Atlı, M.C. Cauvin 1998, 220).

10 2000 yılı Tepecik-Çiftlik Kazı ekibi, Niğde Müze Müdürü Erol Paydalı başkanlığında, Niğde Müzesi'nden Mahmut Altuncan ile Ayşe Ersoy'dan, İstanbul Üniversitesi öğrencileri Çiler Altınbilek, Güneş Duru, Gökrem Kızılkayak, Buğra Serdaroglu, Feray Koçak ve Nuran Kayacan'dan oluştu.

11 Todd, Kırmızı Açıklı Mal grubunu, araştırmasında oluşturduğu kronolojik tablo içerisinde belirli bir yere oturtamıyor ve bunların olasılıkla Son Neolitik döneme ait olduğunu düşünüyor. (Todd 1980, 55-56). Özdoğan, bu çanak çömleğin hem Neolitik hem de İTÇ II dönemlerinde bulunduğunu, teknolojik olarak benzerlikler gösterdiğini, ancak kap formlarının farklı olduğunu, Tepecik-Çiftlik'deki Kırmızı Açıklı çanak çömleğin büyük olasılıkla Neolitik döneme ait olduğu belirtmektedir (M. Özdoğan ile özel görüşme).

12 Summers, devetüyü Açıklı Mal grubunun rengi ile kolaylıkla tanımladığını ama sadece Tepecik-Çiftlik'de bulunduğunu belirtmektedir (Summers 1993, 31).

13 Todd, özellikle düz kenarlı kapların Köşk Höyük ile benzerlikler gösterdiğinden bahseder (Todd 1980, 46).

14 Todd, yüzeyden toplanan malzeme arasında dar ağızlı kap parçalarına rastlanmadığını belirtir (Todd 1980, 46, 54).

15 Kalkolitik dönem boyunca, bezekli çanak çömlekler arasında en yaygın bezeme tiplerinden bir tanesinin kazı bezek olduğunu belirten Summers (Summers 1993, 31), bu tür bezekli parçaların bir kısmının Gelveri malzemesi ile benzerlikler gösterdiğini belirtmektedir. (Esin, 1993, 47, Özdoğan, 1993, 173, Makkay, 1993, 117).

16 Todd'da benzer bir gözlemlerde bulunmuştur (Todd 1980, 93).

17 Todd, Tepecik yontmataş endüstrisinde çok miktarda çekirdek, büyük boy yonga (çoğu kullanılmış, işlenmiş veya artık) ve çok çeşitli kazıyıcılar bulunduğunu belirtmektedir; dilgilerin az olduğunu, az miktarda iki yüzü düzeltili ok ve mızrak uçları bulunduğunu yazmaktadır (Todd 1980, 93, 106).

18 Tepecik-Çiftlik'te bulunmuş olan, iki yüzü düzeltili ok ve mızrak uçlarının Konya Ovası'ndaki Neolitik dönem uçları ile yakın benzerlik gösterdiğini ileri süren Todd, bu uçlarının kesinlikle erken Neolitik döneme ait olduğunu, diğer birçok aletin de Neolitik dönemin başlarına tarihlenebileceğini söyler. Kazıyıcılar arasında da birçok örnek yine Orta Anadolu ve Doğu Çatal Höyük'te bulunanlar ile benzerlikler gösterir (Todd 1980, 106).

19 Todd, Tepecik-Çiftlik yontmataş endüstrisinde, bazı parçalarda belirgin bir Paleolitik etki görüldüğünden bahseder (Todd, 1980, 106). Neolitik endüstrilerdeki birçok kazıyıcının Paleolitik kökenli olduğunu, Tepecik-Çiftlik'te bulunmuş olan bazı aletlerin Mousterien endüstriler ile yakın benzerlikler gösterdiğini belirtir. Yöredeki obsidyen kaynaklarının Paleolitik dönemlerden itibaren kullanılmış olma ihtimalini de göz önünde tutarak, Tepecik-Çiftlik'te veya yakın çevresinde Neolitik'den daha eski yerleşmelerin bulunma ihtimalinin kuvvetli olduğunu ileri sürer (Todd, 1980, 106).

20 Todd, az sayıda olmakla beraber Neolitik döneme ait olduğu kesin olan parçalardan bahseder ve açıklu birkaç parçanın Doğu Çatal Höyük, erken Neolitik dönemde bulunanlar ile benzerlik gösterdiğini söyler (Todd 1980, 46, 54, Fig. 11, 15-18).

KAYNAKÇA

BALKAN-ATLI, N., M.-C. CAUVIN, 1997, "1995 Yılı Aksaray, Niğde, Nevşehir İlleri Obsidien Yüzey Araştırması", XIV. Araştırma Sonuçları Toplantısı I, Ankara, 293-311.

BALKAN-ATLI, N., M.-C. CAUVIN, 1998, "1996 Yılı Aksaray, Nevşehir, Niğde İlleri Obsidien Yüzey Araştırması", XV. Araştırma Sonuçları Toplantısı II, Ankara, 219-231.

BALKAN-ATLI, N., D. BİNDER, M.-C. CAUVIN, E. FAYDALI, 1999, "Kömürücü/Kaletepe Obsidien Atölyesi 1997 Kazısı", XX. Kazı Sonuçları Toplantısı I, Ankara, 1-21.

BALKAN-ATLI, N., D. BİNDER, M.-C. CAUVIN, E. FAYDALI, 2000, "1998 Kömürücü/Kaletepe Obsidien Atölyesi Kazısı", XXI. Kazı Sonuçları Toplantısı I, Ankara, 41-50.

CAUVIN, M.-C., N. BALKAN-ATLI, 1996, "Rapport sur les Recherches sur l'Obsidienne en Cappadoce, 1993-1995", *Anatolia Antiqua* IV, 249-271.

DURU, R., 1994, *Kuruçay Höyük I*, Ankara, Türk Tarih Kurumu

ESİN, U., 1993, "Gelveri - Ein Beispiel für die kulturellen Beziehungen zwischen Zentralanatolien und Südosteuropa während des Chalkolithikums", *Anatolica* XIX, 47-56

ESİN, U., 1998, "Paleolitik'ten İlk Tunç Çağı'nın Sonuna: Tarihöncesi Çağların Kapadokyası", *Kapadokya*, Ed. M. SÖZEN, İstanbul, 62-123.

FORNASERİ, M., L. MALPIERİ, A.M. PALMIERİ, A. TADDEUCCI, 1975-1977, "Analyses of Obsidians From the Late Chalcolithic Levels of Arslantepe (Malatya)", *Paleorient* 3, 231-246.

LLOYD, S., 1956, *Early Anatolia*, Harmondsworth

MAKKAY, J., 1993, "Pottery Links Between Late Neolithic Cultures of the NW Pontic and Anatolia, and the origins of the Hittites", *Anatolica* XIX, 117-128

OMURA, S., 1992, "1990 Yılı Orta Anadolu'da Yürütülen Yüzey Araştırmaları", IX. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara, 541-560.

ÖZDOĞAN, M., 1993, "Vinca and Anatolia: A new look at a very old problem", *Anatolica* XIX, 173-193

ÖZDOĞAN, M., 1996, "Pre-Bronze Age Sequence of Central Anatolia: An Alternative Approach", *Vom Halys zum Euphrat*, Eds. U. MAGEN, M. RASHAD, Münster, 185-202.

OZGÜÇ, N., 1973, "Niğde Tepe Bağları Höyüğü Kazısı", *Belleten* 38, 442-443.

RENFREW, C., J.E. DIXON, J.R. CANN, 1966, "Obsidian and Early Cultural Contact in the Near East", *Proceedings of the Prehistoric Society* 32, 30-72.

21 Summers kabartma bezemeli parçaların tarihlendirilmesindeki zorluktan bahseder (Summers 1993, 31) "...Relief decoration on heavy red slipped and burnished ware, including depictions of animals has been found at both Köşk Höyük and Tepecik-Çiftlik. Human figures in relief have also been found during the excavations at Köşk Höyük ... The heavy red slipped and burnished relief decoration is difficult to date, it could perhaps be as early as the late neolithic period but more probably later..." Sachihro Omura da, kabartma bezekli parçaların Köşk Höyük'ün bezekli parçaları ile yakın benzerlikler gösterdiği belirtir (Omura 1992, 543).

22 Köşk Höyük'ün alttaki iki tabakası, II-III Son Neolitik, üstteki I. tabakası ise İlk Kalkolitik döneme tarihlenmekte ve Köşk kültürünün Doğu Çatal Höyük "Erken Neolitik" döneminin son evreleri ile Batı Çatal Höyük "Erken Kalkolitik", Can Hasan 2B "Erken Kalkolitik" ve Hacilar "Erken Kalkolitik" dönem kültürleri ile benzerlikler gösterdiğini belirtmektedir (Silistireli, 1989, 62; 1990, 93, 1991a, 99).

23 Esin, Köşk Höyük'te İlk Kalkolitik kültürün Son Neolitik kültürün devamı olduğunu (Esin 1998, 97), Tepecik-Çiftlik, Niğde-Tepebağları, Pınarbaşı-Bor gibi bölgede yer alan diğer höyüklerde de benzeri bir sürekliliğin görüldüğünü belirtir (Esin 1998, 108).

RENFREW, C., J.E. DIXON, J.R. CANN, 1968, "Further Analysis of Near Eastern Obsidians", *Proceedings of the Prehistoric Society* 34, 319-331.

SİLİSTİRELİ, U., 1984, "Pınarbaşı ve Köşk Höyükleri", V. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara, 81-85.

SİLİSTİRELİ, U., 1985, "Köşk Höyüğü", VI. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara, 31-36.

SİLİSTİRELİ, U., 1986, "1984 Köşk Höyüğü", VII. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara, 129-141.

SİLİSTİRELİ, U., 1989a, "1987 Köşk Höyüğü", X. Kazı Sonuçları Toplantısı I, Ankara, 61-66.

SİLİSTİRELİ, U., 1989b, "Köşk Höyük'te Bulunan Kabartma İnsan ve Hayvan Figürleriyle Bezeli Vazolar", *Belleten* 53 (1989), 361-374.

SİLİSTİRELİ, U., 1990, "1988 Köşk Höyük Kazısı", XI. Kazı Sonuçları Toplantısı I, Ankara, 91-97.

SİLİSTİRELİ, U., 1991a, "1989 Köşk Höyük Kazısı", XII. Kazı Sonuçları Toplantısı I, Ankara, 95-104.

SİLİSTİRELİ, U., 1991b, "Les Fouilles de Köşk Höyük", *La Cappadoce Merlionnaire Jusqu'à la fin de L'Epoque Romaine. Etat de Recherches Actes du Colloque d'Istanbul*, Institut Français d'Etudes Anatoliennes, 13-14 avril 1987, Ed. LE GUEN POLLET, O. PELLON, Paris, 5-7.

SUMMERS, G.D., 1993, "The Chalcolithic Period in Central Anatolia", *The Fourth Millennium B.C. Ed. P. GEORGIEV*, Proceedings of the International Symposium Nesseburg, 28-30 August 1992, New Bulgarian University, Sofia, 29-48.

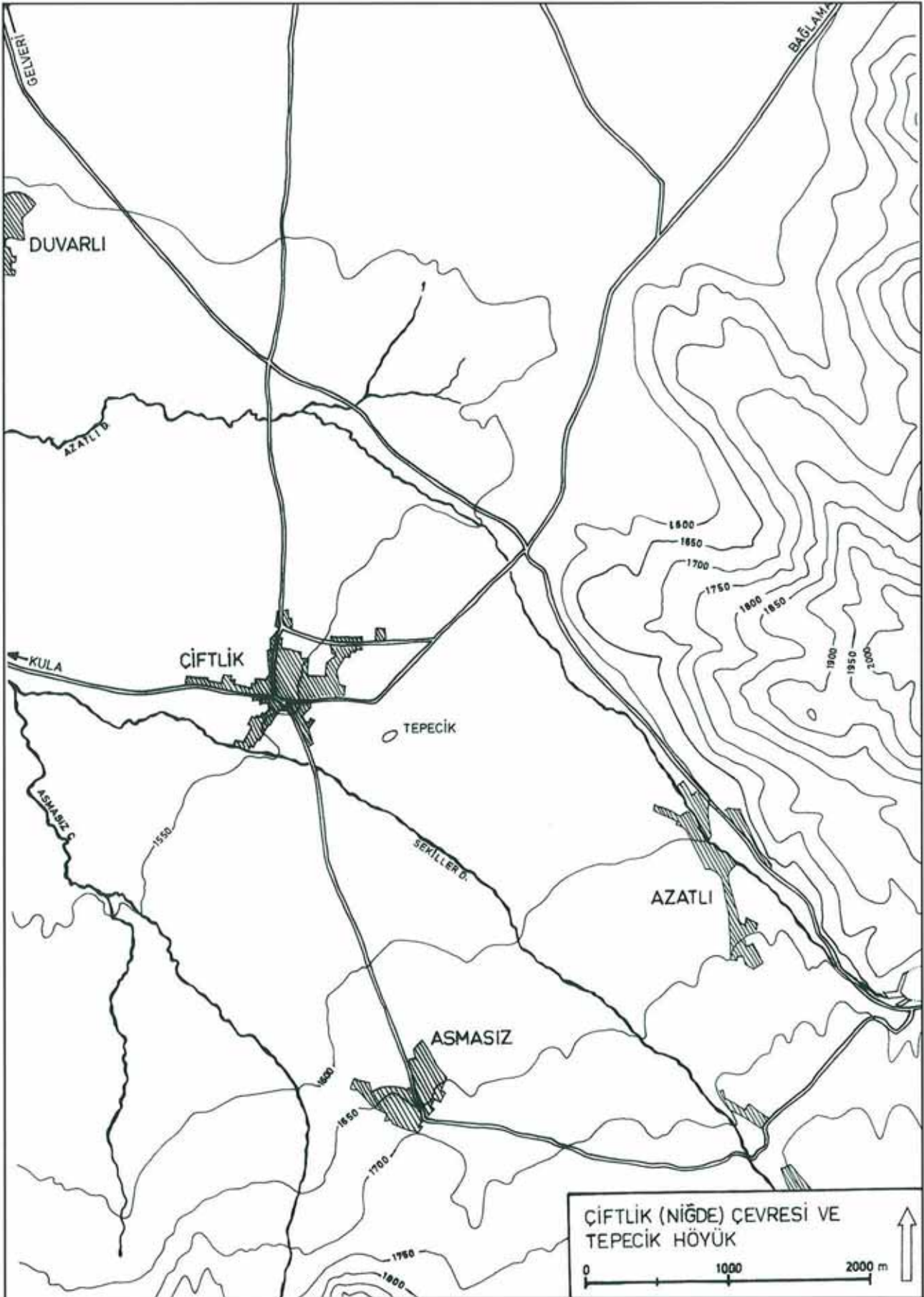
TODD, I.A., 1966, "Preliminary Report on a Survey of Neolithic Sites in Central Anatolia", *Türkiye Arkeoloji Dergisi* 15 /2, 103 - 107.

TODD, I. A., 1971, "The Neolithic Period in Central Anatolia", *Actes du VIIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques II*, Beograd, 1973, 214-225.

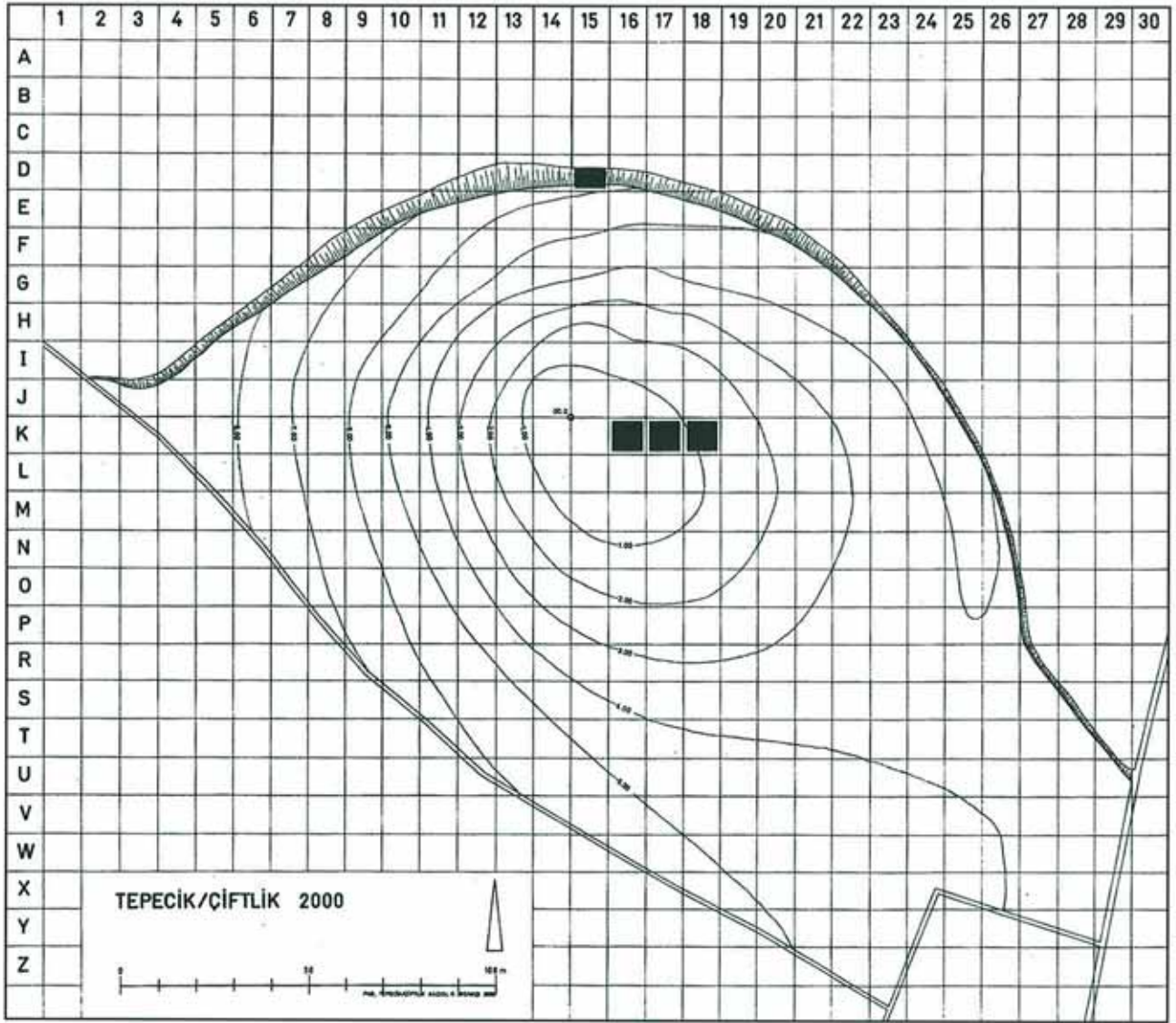
TODD, I.A., 1980, *The Prehistory of Central Anatolia I: The Neolithic Period*, Studies in Mediterranean Archaeology, LX, Göteborg.

TODD, I., 1998, "Central Anatolian Survey", *Ancient Anatolia. Fifty Years' Work by the British Institute of Archaeology at Ankara*, Ed. R. MATTHEWS, Oxford, 17-26.

WRIGHT, G.A., 1969, *Obsidian Analyses and Prehistoric Near Eastern Trade: 7500 to 3500 BC*, Anthropological Papers, Museum of Anthropology, University of Michigan No. 37, Ann Arbor, 1969.

Resim 1: Tepecik-Çiftlik höyüğü ve çevresi

Resim 2: Tepecik-Çiftlik höyüğü topoğrafik planı ve 2000 kampanyasında kazılan alanlar

Resim 3: 16-18 K açmaları

Resim 4: 16-18 K açmaları batıdan görünüşü

Resim 5: 18-16 K açmaları doğudan görünüşü

Resim 6: 16, 17 K açmaları güneyden görünüşü

Resim 11: İnsan motifli kabartma bezekli çanak parçası

Resim 12: Kazıma ve nokta bezekli çanak parçası

Resim 13: Kazi ve sokma nokta bezekli çanak parçası

Resim 14: Obsidien ok/mızrak ucu

Resim 15: Obsidien ok/mızrak ucu

Resim 16: Obsidien ok/mızrak ucu

Resim 17: Yassı baltacıklar

Resim 18: Kemik bızlar

Resim 19: Kemik idol

KÜLLÜOBA: İç Kuzeybatı Anadolu'da Bir İlk Tunç Çağı Kenti 1996-2000 Yılları arasında Yapılan Kazı Çalışmalarının Genel Değerlendirmesi

*KÜLLÜOBA: An Early Bronze
Age Settlement in North-West
Anatolian Hinterland
An Overview on the
Archaeological Work Done
Between Years 1996-2000*

***Turan Efe, Deniz Ş. M. Ay-Efe**

Anahtar sözcükler: Küllüoba, İlk Tunç Çağı, Kentleşme.
Keywords: Küllüoba, Early Bronze Age, Urbanization.

The mound of Küllüoba lies within the boundaries of the administrative district of Seyitgazi in the Province of Eskişehir. Settlement phases within the mound represent a time period which extends at least from the late Chalcolithic Period to the very end of the Early Bronze Age (the end of the EB III, ca. 1800 BC). Excavations at the site, begun in 1996 under the direction of Turan Efe of the Department of Protohistory and Near Eastern Archaeology at İstanbul University, have so far concentrated on the eastern and western cones of the large, sprawling mound 200x150m across.

Stratigraphy in the western sector has revealed a cultural continuum from the end of Late Chalcolithic times to the beginnings of the EB II period. Especially of significance here is the settlement plan from the period transitional to the Early Bronze Age; it resembles M. Korfmann's "Anatolian Settlement Plan" as revealed at Demircihüyük. Its occurrence here at Küllüoba, however, represents an even earlier period. The pottery on this western cone clearly displays a gradual transition from the Late Chalcolithic throughout the whole of the EB I period.

EB II and EB III strata have been investigated in the eastern sector of the mound, where evidence for the existence of an acropolis and a lower city as early as the EB II period bears considerable impact on Anatolian prehistory. A zigzag fortification wall lined with residences along the interior encloses the upper city. An eastern gate in these fortifications has been unearthed, with a small court inside leading into an open area. Directly across this plaza or square the visitor was met by a palace complex- a megaron flanked by two longitudinally adjoining megaroid structures, most likely the residence of the local ruler. There is also evidence of independent Megara upon this acropolis. The layout of the upper city would seem to represent an amalgamation of the Demircihüyük settlement plan with the plans of the cities of the North Aegean.

The EB III pottery found at Küllüoba exhibits the typical western anatolian repertory of the age. Two foot-shaped stamp seals from EB II and III strata at Küllüoba emphasize the importance of trade. It is most particularly such finds from the EB II and EB III periods at Küllüoba that bear witness to the overland trade that passed over the Eskişehir plain between Cilicia to the southeast and the Northern Aegean to the west.

köşesinde açılan küçük bir sondajda saptanmıştır. Koyu gri renkli ve küllü olan bu dolguda ana toprağa kadar ulaşılmıştır (Resim: 4). Daha sonra 2000 yılı çalışmalarında, U9/10 açmasının güneyinde, bu dönem üstten ortalama 50 cm derinliğe kadar araştırılmış ve bazı yapılara ait taş temel kalıntıları ortaya çıkarılmıştır (Resim: 5).

Derinlik sondajında en altta, gayet sert ve homojen, açık sarı renkli ana toprak içine oyulmuş üç adet dikdörtgen çukur ortaya çıkarılmıştır (Resim 4).⁷ Silo oldukları düşünülen bu muntazam kenarlı çukurların içinde bol miktarda çanak çömlek parçaları ele geçirilmiştir. Bugüne kadar yapılan çalışmalar sonucu, bu döneme ait üç mimari alt evre saptanabilmiştir.⁸ Bu evrelerle ilişkili olarak büyük bir kısmı açılmamış alanda kalan dörtgen bir yapı kalıntısı ile onun güneyinde yer alan yuvarlak bir yapıya ait olduğu düşünülen taş temeller ortaya çıkarılmıştır (Resim: 5). Dörtgen yapı, üç ara evrede de aynı yerde tekrarlanmış olup içi, muntazam olmayan taşlarla döşenmiştir. Güney tarafı daha sonraki evreye ait bir yapının temelleri tarafından kesilen yuvarlak yapının korunmuş olan duvarı, batı profiline yakın yerde, kuzeybatıya doğru dönüş yaparak son bulur. Büyük olasılıkla bu kısımda yapının girişi bulunmaktadır. Burada profil içine giren büyükçe taşlar, girişin diğer kanadına ait olabilir. Söz konusu bu yuvarlak yapının içinin de taş döşeli olduğu anlaşılmaktadır. Önümüzdeki yıllarda yapılacak kazılarla, yuvarlak yapıların özellikleri, konumları ve stratigrafileri ile ilgili daha ayrıntılı bilgiler elde edilmeye çalışılacaktır.

b. 5.-3. Evreler (İlk Tunç Çağı'na Geçiş Evresi)

Bu evre, Demircihüyük D katı öncesine denk gelen döneme ait kültür katlarını kapsamaktadır (yaklaşık M.Ö. 3300-3000). Dört ara mimari evre içeren en alttaki 5. Evre, bu döneme ait gayet iyi korunmuş mimari kalıntılar vermektedir (Resim: 6): Burada, yerleşmenin etrafını çevreleyen bir savunma duvarı ve arka tarafları bu duvarla kapatılan dörtgen veya trapez şeklin-

deki evler ortaya çıkarılmıştır (Çizim: 1). Güneydoğu-kuzeybatı yönünde zigzaglar yaparak ilerleyen savunma duvarının üst kısmı tek sıra tuğlalı olup dış yüzeyi aşağıya doğru belli bir seviyeye kadar eğim oluşturacak şekilde kalınlaştırılmıştır (Çizim: 1). U7/8 açmasında yapılan sondajda, ana toprak üzerine inşa edilmiş bu surun 2.5 m yüksekliğe kadar korunduğu anlaşılmıştır. Ancak, daha sonraları dış yüzüne, 3-3,5 m kalınlıkta kırmızı renkli, steril toprak yığılan sur bedeni bu şekilde yer yer 4.0-4.5 m'lik bir genişliğe ulaşmıştır. Bu toprak yığının ön tarafına ikinci bir kerpiç veya taş duvarın inşa edilip edilmediği henüz tam olarak açıklık kazanmamıştır. Tabanları steril, kırmızı toprak serilerek oluşturulmuş evlerin yan duvarları, surun zigzag yaptığı köşelere birleşmektedir. Bu evler üç veya daha fazla odalı olmalıdır (Resim: 4, 6). Büyük bir kısmı ortaya çıkarılmış olan böyle bir yapının ön kısmında bir giriş odası vardır. Bu odanın ortasında 1.5 m. yüksekliğe kadar korunmuş olan ve çatıyı desteklemek amacıyla dikilmiş olması gereken bir ahşap direk deliği -çürümüş ahşabı ile birlikte- ortaya çıkarılmıştır (Resim: 4). Ön odadan sonra iki ayrı girişle arka odalara ulaşılır. Oda girişlerinin her iki tarafında da kapı çerçevesi olarak ahşap dikmeler yer alır. Bu odaların geride sura birleştiği kısımda, 2000 yılında yapılan çalışmalar sonucunda, çeşitli yenileme evrelerinin söz konusu olduğu anlaşılmıştır. Önümüzdeki yıl, bu kesimde yapmayı planladığımız çalışmalarla, mimari katlara göre ortaya çıkan plan değişikliklerinin saptanmasına çalışılacaktır.

Bu şekilde Küllüoba'nın bu 5. Evre Yerleşmesinin planı Manfred Korfmann tarafından "Anadolu Yerleşim Planı" olarak adlandırılan ve en iyi Demircihüyük'ten bilinen plana⁹ genel hatlarıyla benzemektedir; ancak, söz konusu bu 5. Evre yerleşmesi, Demircihüyük İlk Tunç Çağı katları öncesine tarihlenmektedir; dolayısıyla, söz konusu planın Demircihüyük öncesi gelişimini vermesi açısından büyük önem taşımaktadır. Eğer bu evre yerleşmesi tüm höyüğü kapsıyorsa, o zaman yerleşmenin bu tür

plan içeren birden fazla yerleşim biriminin oluşmuş olabileceğini de gözardı etmemek lazımdır.

Bir üstteki 4.Evre'de de taş temelli ve temelsiz kerpiç yapı kalıntılarına rastlanmıştır. Şimdiye kadar dört mimari kat içeren bu evrenin en alttaki iki katında, evler alttaki 5. evreninkilerle aynı yöndedir. Üstteki iki kata ait yapıların ise en azından bu kesimde bağımsız olarak inşa edildikleri anlaşılmaktadır ve bunlar, bir sonraki 3. Evreye ait çöp çukurları tarafından büyük oranda tahrip edilmiştir. Çöp çukurlarının yoğunluğu, 3. Evre'de yerleşme sınırının güneye doğru gerilediği ve bu kesimin boş alan olarak kullanıldığı izlenimini vermektedir.

2. Evre (İlk Tunç Çağı I)

Bu evrede; güney, kuzey ve kısmen batıdan kerpiç duvarlarla çevrelenen ve ortasında ocağı bulunan büyük beyaz bir taban ortaya çıkarılmıştır. Batı duvarının kuzey kısmındaki açıklık, burada bir girişin sözkonusu olabileceğini göstermektedir. Bu duvarın kuzey ucunun önünde bir direk deliği ele geçirilmiştir. Ocağın etrafında da ahşap dikmelerin oturmuş olabileceği dört adet çukurluk saptanmıştır. Daha sonradan açılan çöp çukurları ve tahribatlar, tabanın ve duvarların doğu kısmını tamamen ortadan kaldırmıştır. Aslında, bu kesimde 2. Evre'ya ait kalıntılar tüm alanda üstten açılan çukurlar tarafından büyük oranda tahrip edilmiştir. Bu evre, çanak çömlekteki görülen benzerliklere dayanılarak Demircihüyük D-F evrelerine tarihlendirilmektedir.¹⁰

d.1. Evre (İTÇ I sonu veya İTÇ II başları)

Bu evreye ait zemini çanak çömlek döşeli iyi korunmuş bir fırın tabanı ve bunun altında iri taşlardan inşa edilmiş bir duvar kalıntısı ele geçirilmiştir.

2. Çanak Çömlek

Yukarı Sakarya Çanak Çömlek Grubu'na ait öğelerin ilk ortaya çıkışı ve çanak çöm-

leğin giderek GKÇ özelliklerinden sıyrılarak İlk Tunç Çağı özellikleri taşımaya başlaması, Küllüoba batı konisinde, 5.-2. Evreler'de ele geçirilen çanak çömlekte gözlemlenebilmektedir. Geç Kalkolitik katlara özgü olan siyah açkılı mallar ile yalın açkılı mallar üst katlara doğru giderek değişir ve yerlerini önce gri-kahverengi açkılı mallara, daha sonra da üst evrelere özgü olan kırmızı astarlı ve açkılı mallara bırakır; dışa çekik dudaklı veya düz profilli tabakların yerini de çoğunlukla ilmi kulpları olan basit profilli kaseler alır. Geniş ağızlı çömlek ve küplerin ise boyunlu örnekleri ortaya çıkar. Batı Anadolu'da İlk Tunç Çağı'nın en karakteristik formunu oluşturan gaga ağızlı testiler (Resim: 7, sağda), 5. Evre'den itibaren ortaya çıkar ve üst evreler doğru artarak ve gelişerek devam eder. Çanak çömlek nihayet 2. Evrede Demircihüyük D-F katlarınıniki ile önemli paralellikler gösterir (Resim: 8; 9, solda). Diğer taraftan, Küllüoba'nın bu evresinde Beycesultan İTÇ I çanak çömleği için karakteristik olan sığ oluk ve barbotin bezeme içeren parçaların ele geçirilmesi, sözkonusu Demircihüyük katlarının Beycesultan kronolojisine göre tarihlendirilmesini mümkün kılmaktadır.¹¹

B. Doğu Kesimde Yapılan Çalışmalar

Höyüğün Doğu Konisi'nde ve güney yamaçta bugüne kadar yapılan çalışmalarda İTÇ III ve onun altında tabakalanmış olarak geç İTÇ II katları saptanmış bulunmaktadır (Resim: 1,2). Dolayısıyla, Batı Konisi'ndeki en üst katın devamı niteliğindeki erken İTÇ II katları, höyükte henüz stratigrafik olarak kazılamamıştır; buna bağlı olarak Batı Konisi'nde saptanan daha erken dönemlere ait yerleşmelerin, höyüğün tümüne yayılıp yayılmadıkları konusunda da henüz bilgi sahibi değiliz. Doğu Konisi yerleşim evreleri, arada henüz saptanamamış katlar bulunabileceği düşüncesiyle, şimdilik numaralanmamıştır. Gerek mimari ve gerekse diğer buluntular açısından çok önemli bilgilerin elde edildiği doğu kesimdeki kazı çalışmaları, dönemlere göre özet olarak aşağıda ele alınmaktadır.

1. Geç İlk Tunç Çağı II Dönemi

a. Mimari

Bu dönemde yerleşme, höyüğün doğu ve güney konilerini içine alan bir Yukarışehir (Kale) ile höyüğün eteklerinde yer alan Aşağışehir'den oluşmaktadır. Yukarışehir, en azından doğu tarafta, daha önce oluşmuş olan höyüğün topoğrafik durumuna da bağlı olarak, belli aralıklarla dik veya dik açığa yakın dönüştü köşeler arasında düz hatlar oluşturan bir sur ile çevrilidir (Çizim: 2). Doğru yamaçta bu sur üzerinde, planı büyük oranda ortaya çıkarılmış olan Yukarışehir'in ana girişlerinden birisi yer alır (Doğu Kapısı). Güney yamaçta da diğer bir kapının bulunduğu dair ipuçları ele geçirilmiştir. Doğru yamaçta step-trench şeklinde açılan AH 18, A1 18, AJ 18 ve AL 18 açmalarında Aşağışehirin varlığına kanıt oluşturan mimari kalıntılar ele geçirilmiştir (Resim: 1).

Kale Kapıları: Doğru Kapısı güney ve kuzeyden iki duvarla sınırlandırılmıştır. Kuzey-güney yönünde bir hat oluşturan ve iç kısmına ev duvarlarının birleştiği sur, dik açı ile batıya döner; kuzey ucu hafifçe içe doğru kıvrılarak kapı'nın güney duvarına birleşir (Çizim: 2; Resim: 10,11). İşte surun bu kıvrıldığı kısmın dış tarafında girişin sur bedenine bitişik güney kulesi yer alır (Resim: 11). Güney köşesi yuvarlatılmış olan bu kulenin simetrisinde ikinci bir kulenin varlığına dair deliller ele geçirilmiştir. Kapıyı sınırlandıran güney ve kuzey duvarları, kulelerin birbirlerine bakan iç duvarları ile aynı hat üzerindedir.

İki kule arasında yer alan ve üzerinde dış girişin bulunduğunu tahmin ettiğimiz duvara ait kalıntının küçük bir kısmı, kuzey kulesine bitişik olarak ele geçirilmiştir. Bu dış kapıdan geçtikten sonra, kuzey ve güneyden iki uzun duvarla sınırlandırılmış kısımda önce büyük bir giriş avlusu yer alır. Bu avludan birer girişle kulelere ulaşılır ve her iki tarafta da girişler saptanmış bulunmaktadır. Sur bedeni, kuzeydeki girişin hemen batısından tekrar başlamış olabilir. Bu durum önümüzdeki yıl yapılacak

çalışmalarla kesinlik kazanacaktır. Kuzey duvarı üzerinde biraz daha batıda yer alan diğer bir girişle de avludan kuzey taraftaki mekanlara ulaşılmaktadır. Giriş avlusu ve iki kule arasındaki dış girişin bulunduğu kısımda, maalesef büyük bir tahribat çukuru yer almaktadır.

Söz konusu giriş avlusu, üzerinde iki giriş bulunan kerpiç bir duvarla batıdan sınırlıdır. Bu girişlerden sonra, ortasında belki de tek odalı olan bir yapının bulunduğu kısma geçilir. Bu yapının iki tarafında oluşan koridorlar vasıtası ile de kapının batısında yer alan büyük bir meydana ulaşılır. İşte önceki yıllarda, *in situ* olarak saptadığımız 2 m boyundaki dikilitaş, avluya giriş kapılarından birinin yan tarafına yerleştirilmiş olan bir kapı yan sövesi olabilir (Resim: 12).

Söz konusu meydan, batıdan Saray veya Megaron-kompleksi olarak adlandırdığımız bağımsız büyük bir yapı, güneyden ise büyük olasılıkla arka kısımları sura dayalı olan ev dizileri ile sınırlıdır. Bu avlu kuzeyden de yine benzeri ev dizisi ile sınırlı olmalıdır. Saray Kompleksi'nin ana girişini oluşturan taş döşeli sundurması, yukarıda tanıttığımız Doğru Kapısı'na bakmaktadır. Dolaşısıyla, Doğru Kapısı ve avlu bizi doğrudan doğruya saraya götürmektedir (Çizim: 2).

Güney yamaçtaki Z 21 Açmasında, kalınlığı 2 m. yi aşan kalın bir kerpiç duvarın dış tarafına örülen tek sıralı taş duvar önünde derinleşmiştir. Alt sıralarında daha büyük taşların kullanıldığı, batıya doğru uzanan kısmı hafif dışbükey olan ve doğu tarafta da güneye dönerek köşe yapan bu duvar, ortalama 2 m. yüksekliktedir. Bu kalın duvar kuzeyden de taş bir duvarla sınırlandırılmıştır: ancak duvarda bu sefer küçük taşlar kullanılmıştır. Bu taş duvarın kuzeyinde, daha düşük seviyede, batıya doğru hafif meyilli taş bir döşeme ortaya çıkarılmıştır. Taş döşemenin doğusunda ise arka arkaya üç bölme duvarı söz konusudur. En doğudaki çift bölme duvarına bitişik kalın bir kerpiç duvar bulunmaktadır. Kıvrılan taş bu duvar, doğu yamaçtaki kule duvarını anımsat-

maktadır. İç taraftaki taş döşeme ise bir rampaya ait olabilir. Dolayısıyla, bu kesimde saptanan olası kule, rampa ve gerisindeki bölme duvarları, doğu kapısının planını anımsatmaktadır. Bu durum, ancak önümüzdeki yıllarda yapılacak kazılarla açıklık kazanacaktır.

Bu kısmın güney bitişiğinde yer alan kalın duvarlarla çevrili uzun dikdörtgen mekan ise bir önceki evreye ait giriş yapısı olabilir. Bu mekanı batıdan sınırlandıran taş duvarın ortasına denk gelen kısmındaki taşlar düzenli bir sıra oluşturmamaktadır; dolayısıyla, kapı kuzeye kaydırıldıktan sonra buradaki giriş kapatılmış olabilir. Bu uzun mekan güneyden son derece kalın kerpiç bir duvarla sınırlandırılmıştır. Bu duvarın batıda testere dişi oluşturduğu kısımda, iç taraftan kavisli bir duvarla çevrilmiş bir kule(?) yer almaktadır. Çizim 2'de tümlendiği gibi dıştan sonra tekrar batıya dönen duvar, büyük olasılıkla fazla gitmeden güneye dönerek Megaron'un önündeki boş alanı sınırlandırdıktan sonra doğuya döner ve yan yana bitişik olarak inşa edilmiş evlerin gerisinde devam eder; burada belki tali giriş oluşturduktan sonra, önce kuzeye ve sonra da doğuya dönerek doğu yamaçtaki sur bedeni ile köşe yaparak birleşir (Çizim: 2).

Kalenin genel yerleşim planı, bu beş yıllık çalışma sonucunda büyük oranda açıklığa kavuşmuş durumdadır (Çizim: 2). Evler batıdaki İlk Tunç Çağı'na Geçiş Dönemi yerleşmesinde ve Demircihüyük'te olduğu gibi yan yana dizili ve arka kısımlarından sura bitişik olarak inşa edilmiştir. Ancak surun burada belli aralıklarla yaptığı dik aç veya dik açya yakın dönüşler arasında kıvrılmayarak düz bir hat oluşturmaması, bu evlerin trapezden ziyade, dikdörtgen planlı inşa edilmesine yol açmıştır. Burada da yine, evlerde bölme duvarları ile arka arkaya iki veya 3 mekan oluşturulmuştur.

Sura bitişik evler haricinde, kalenin iç kısmında bağımsız olarak inşa edilmiş yapılar da bulunmaktadır. Bu yapılar birbirlerinden ve sura bitişik evlerden cadde veya

sokaklarla ayrılmaktadır. Bunlardan biri yukarıda adı geçen Megaron Kompleksi veya Saray olarak adlandırılan yapıdır.

Megaron Kompleksi: Doğu konisinin oluşmasında en önemli sebebi oluşturan bu üç ana evreli kompleks 22x21m ebatlarında olup ortada bir megaron ve bunun iki tarafına uzunlamasına yerleştirilmiş iki megaronumsu yapıdan oluşur (Çizim: 2 ve 3). Her yapının kendi bağımsız duvarları vardır. Kompleksin ön tarafı, yan kenarlarından karşılıklı olarak bir miktar daraltılmıştır ve ortadaki megaronun ön kısmı yapının cephesinden ileriye doğru çıkarılmış olup sundurma bu kısımda yer almaktadır (Resim: 13). Megaron'un arka kısmı da yapıdan yine bir miktar dışarıya çıkarılmıştır. Her yapı arka arkaya iki odalıdır. Bu iki oda birbirinden koridor şeklinde bir kısımla ayrılır ve bu koridorlar yan duvarlar üzerinde yer alan girişlerle birbirlerine bağlanır. Bu şekilde, odalar birbirlerinden ayrıldığı gibi yapılar arası trafik de sağlanmış olur. Güney yapının ön odasının güneydoğu köşesinde dörtgen bir silo yer alır.

Kompleksin ana girişini, zemini taş döşeli olan ortadaki megaronun sundurması oluşturur. Bu giriş doğu kapısına bakmaktadır. Sundurmadan bir girişle, ortasında büyük bir ocak bulunan ön odaya geçilir; bu odadan da ortadaki koridora ulaşılır. Ayrıca, kompleksin güney dış kenarı üzerinde, ortadaki koridorun aksında tali bir giriş bulunmaktadır.

Arka odaların tabanları altında kendi bağımsız duvarları bulunan silolar yer alır (Çizim: 3, Resim: 14). Bunların inşasında, yapının ilk evresine ait bölme duvarlarından da yararlanılmıştır. Söz konusu bu silo duvarları, üstteki odanın ahşap tabanını taşımak için inşa edilmiş olmalıdır.

Kompleks önden avlu, güney ve batıdan ise sokaklarla çevrilidir. Kuzey tarafta ise yapının bugüne kadar sadece ortadaki koridora denk gelen kuzey dış duvarı kazılabilemiştir (Resim: 15). Burada, dıştan duvara bitişik ince bir kerpiç duvar ve bunun ucun-

da büyük bir ahşap dikme deliği ortaya çıkarılmıştır. Bu yapı, doğudaki avlu ile kalenin batı kısmını birbirinden ayıran bir giriş binasına ait olabilir. Ancak biraz daha batıda Kompleksin dış duvarına dik açı ile birleşen diğer bir duvarın küçük bir kısmı ortaya çıkarılmıştır. Bu duvar bastion şeklinde bir çıkıntı oluşturabilir veya diğer bir kapı ile ilgili olabilir; ya da burada Kompleks'e ait ilave bir oda bulunabilir. Bu durum ancak bu kesimde yapılacak kazılarla açıklığa kavuşturulabilecektir.

Yerleşmeye en hakim yere inşa edilmesi, cephesinin kalenin Doğu Kapısı'na bakması, büyük ve bağımsız oluşu, arka odalarının altında depo yerlerinin bulunması, kerpiç duvarları içinde adak eşyası olarak konulan minik kapların ele geçirilmesi (Resim: 9, sağdaki kap), Kompleks'in önemini vurgular. Simetriye büyük oranda uyulması, ortada enlemesine boydan boya yer alan ve hem odalar, hem de yapılar arasındaki trafiği sağlayan bir koridorun bulunması, gayet belirgin dış konturların sözkonusu olması, yapının önceden tasarlanan bir plana göre inşa edildiği izlenimini vermektedir. Ön cephenin bir miktar daraltılmış olması ise Kompleks'in sınırları önceden belirlenmiş boş alana yerleştirilebilmesi zorunluluğundan kaynaklanmış olabilir.

Üç yenileme evresi içeren bu yapının ilk evresi ile ilgili henüz fazla bir bilgimiz yoktur. Yukarıda yapının 2. evresi tanıtılmıştır. Son evrede kuzey kanat iptal edilirken Megaron ve güney kanat arasındaki kapı kapatılmış ve bu şekilde yan yana iki bağımsız yapı oluşturulmuştur. Güney yapının arka kısmındaki duvar da iptal edilerek burada bir sundurma inşa edilmiştir (Resim: 16). Bu şekilde, cephesi kuzeydeki aksinin yönünde olan iki odalı, ikinci bir megaron oluşturulmuştur. Bu döneme ait ön odada kısmen tahrip olmuş bir ocak ele geçirilmiştir. Kuzey Megaronu'nun da sundurması içine -köşelere birer tane- iki silo inşa edilmiştir.

Güney Yamaçtaki Megaron: Diğer bağımsız yapı ise güney yamaçta ele geçiril-

miştir (Çizim: 2). Bu yapı, boyu 18 m. ye ulaşan oldukça büyük bir megarondur; iki odalı olup önde hemen hemen yapının yarı uzunluğuna eşit gayet büyük bir sundurması vardır. İçte duvarlar boyunca yer alan ilave kerpiç duvarlar, olası ahşap tabanı desteklemek için inşa edilmiş olabilir. Sundurmanın kuzeydoğu köşesinde, batı Anadolu İlk Tunç Çağı megaronlarında sık sık karşılaşılan dörtgen bir silo yer alır. Ante uçlarında büyük temel taşlarının kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ancak, kuzey ante duvarının ön ucundaki taşlar tamamen alınmıştır. Taşları almak için açılmış olan tahribat çukurunun batı sınırı, güney ante duvarının ucu ile aynı hizadadır. Bu çukur içinde bol miktarda ele geçirilen küçük taş kırıkları, büyük temel taşlarının balyozla parçalanarak çukurdan çıkarıldığını göstermektedir. Yenikent köyü sakinlerinden alınan bilgiye göre, köydeki eski evlerin yapımı sırasında höyükten taş alınmıştır. Sadece her iki ante ucunun tahrip edilmesi ve arada başka bir tahribatın olmaması, ante uçlarının en azından belli bir yüksekliğe kadar taştan inşa edilmiş olabileceğini ve bu sebeple köylüler tarafından yüzeyde taşların kolaylıkla farkedildiğini akla getirmektedir. Bu Megaron ile, güneyde sura bitişik olarak inşa edildiğini tahmin ettiğimiz evler arasında geniş bir caddenin yer aldığı anlaşılmaktadır.

Yapının kuzey ante duvarı daha önce sözü edilen kalın kerpiç duvara yaslanmış; kuzey arka yan duvar ise sokaklar arası geçişi sağladığını tahmin ettiğimiz bir giriş binasına bitişiktir. Bu binanın kuzeyinde ise iki sokak arasına inşa edilmiş bir yapının ancak güneydoğu köşesi ortaya çıkarılabilmektedir. Sözkonusu bu yapı, çizimde tümlendiği gibi ikinci bir megarona ait olabilir. Dolayısıyla, az önce değinilen giriş binası, yukarıda kısaca tanıtılan batıdaki kale kapısını, Megaron Kompleksi'nin bulunduğu kalenin doğu kısmına bağlamaktadır. Kuzeydeki megaron olabileceğini düşündüğümüz yapı ile Megaron Kompleksi arasındaki sokak, kuzey-güney yönünde yerleşmeyi boydan boya katedebilir ve her iki ucunda tali kale girişleri bulunabilir.

b. Çanak Çömlek ve diğer buluntular

Çanak Çömlek: Küllüoba İlk Tunç Çağı çanak çömleği, yukarıda kısaca sözkonusu edildiği gibi İTÇ I döneminde şekillenmiş ve karakteristik özelliklerinden fazla bir şey kaybetmeden İTÇ II sonuna kadar varlığını sürdürmüştür. 'Yukarı Sakarya Çanak Çömlek Grubu' olarak adlandırdığımız grubun tipik özelliklerini taşıyan Küllüoba İTÇ II çanak çömleği, komşu Afyon¹² ve Demircihüyük İTÇ II gruplarınıninkine birçok benzerlikler içermesine rağmen, bazı yerel özellikleriyle de onlardan ayrılmaktadır. Örneğin: Demircihüyük siyah açkılı malları ve büyük çoğunluğunun S-profilli olduğu *black-topped* kaseler, burada yok denecek kadar azdır (Resim: 17). Aynı siyah açkılı mal Afyon Grubu için de tipik değildir. Küllüoba'nın İTÇ II katlarında henüz Demircihüyük'ün karakteristik çapraz bantlı şişeleri de ele geçirilememiştir. Afyon Grubu söz konusu olduğunda ise aradaki en önemli fark, bu grup için karakteristik olan yatay kulplu, içe doğru kıvrılan ağızlı veya omurgalı kaselerin, Küllüoba'da pek görülmemesidir. Diğer taraftan, Küllüoba çanak çömleğinin bezeme tür ve motifleri, komşu bölgelerinkinden pek farklı değildir.

Dikkate değer diğer bir husus ta Küllüoba'da İTÇ II sonu ve erken İTÇ III'te önemli miktarda boyalı çanak çömlek parçasının ele geçirilmesidir (Resim 18 ve 19). Bu tür bezemeli çanak çömlek, yerel özelliklerle, iç batı Anadolu'dan doğuda Kızılırmak Kavsi'nin içine kadar olan tüm Orta Anadolu'da yaygındır.

Küllüoba'da İTÇ II'nin son evresinde (Megaron Kompleksi'nin bir üstündeki evre) ilk *tankard* formu ortaya çıkar ve bunlar mal olarak henüz İTÇ II özellikleri taşır. Dolayısıyla, bu formun Küllüoba'da ilk olarak İTÇ II'nin son evresinde ortaya çıkmış olduğunu söyleyebiliriz (Çizim: 4, e-f).

Figürinler: Çanak çömlek haricinde pişmiş topraktan şekillendirilmiş kayda değer diğer buluntu grubunu figürinler oluşturur. Bunlar iç Anadolu'nun 'disk yüzlü'

olarak tanımlanan figürin grubuna girmektedir.¹³ Küllüoba'da ele geçirilmiş böyle bir figürin başı, bugüne kadar bu tür figürinlerin bilinen en büyüğüdür (Çizim: 6b). Yüz şekli olarak biraz farklı olan diğer figürin başı ise Batı Açmaları'nda ele geçirilmiş olup İTÇ I'e tarihlenebilir (Çizim: 6a). Çizim veya fotoğrafı verilmemiş olan bir baş ise, yine bölgede daha önce rastlanmamış yiv bezemeli dolgun bir saç ve bunun üzerinde içleri noktalarla doldurulmuş yivbantlar içerir.

Diğer buluntu grupları: İTÇ II katlarında ayrıca madeni aletler de ele geçirilmiştir. Bunların çoğu iğneler ve delici aletlerdir. *Toggle pin* denilen süs iğneleri de bulunmaktadır. Küllüoba'da şüphesiz, İlk Tunç Çağı yerleşmelerinde normal olarak bulunan ağırşak, tezgah ağırlığı, "andiron" gibi diğer pişmiş toprak eserler; yontmataş aletler yanında, öğütme taşı ve balta gibi taş aletler ve ayrıca kemik aletler de ele geçirilmiştir.

2. İlk Tunç Çağı III Dönemi

Doğu Koni'de İTÇ III dolgusu, yamaçlarda bulunmayıp sadece koni üzerinde saptanmıştır. Kazılmadığı için, Güney Koni'de bu dönemin ne derece temsil edildiği konusunda henüz bir fikrimiz yoktur. İTÇ III malzemesinin büyük bir kısmı, yer yer Megaron Kompleksi'nin tahribine yol açmış olan adak ve çöp çukurlarından gelmiştir.

Bu döneme ait en güvenilir stratigrafi, Megaron Kompleksi'nin önündeki avlunun kuzeybatı köşesine denk gelen AD 18 açmasında ele geçirilmiştir. Burada İTÇ II avlusuna rastlayan kısımda moloz oluşturacak yapı bulunmadığından, İTÇ III katları daha derine inmektedir. Öyleki, avlunun güney ve kuzeyinde, evlerin bitiminden itibaren katlar, her iki taraftan avlunun ortasına doğru meyille inmektedir. Megaron Kompleksi'nin dolgusu üzerinde, tabakalanmış olarak dört ayrı İTÇ III evresi saptanmıştır. Bunlardan en alttakine ait daha iyi korunmuş ev duvarları ortaya çıkarılmıştır (Resim: 20). Bu evrede İTÇ III döneminin ilk

karakteristik mal grupları ve formları ortaya çıkar. Koyu kırmızı veya kırmızımsı kahverengi astarlı ve çok iyi ağızlı "Red Coated Ware" ilk defa en alttaki bu mimari evrede ortaya çıkmaktadır ve kapların içte ağız kenarları altında bu mal için tipik olan bantastar (*rim slip*) uygulaması da başlamıştır. Yine aynı katta, ilk ince cidarlı, kırmızı astarlı ve omfolos dipli öncü Troya tabakları ortaya çıkmakta ve "Tankard" formu da şimdi bu mal ile temsil edilmektedir (Çizim: 4, g-h); *depas* ise ilk olarak bir üst evrede ele geçirilebilmiştir. Bu bağlamda, *tankard* ve *depas* formlarının stratigrafide ilk ortaya çıkışları, Troya'daki benzer durumla paralellik gösterir. Bu en alttaki İTÇ III katında ortaya çıkan diğer bir önemli form da üç ayaklı mutfak kabıdır. (Resim: 26) Bu kat geç Troya I ve erken Troya II (a-b) yerleşim katları ve 'Seyitömer Yangın Katı'¹⁴ ile çağdaş olmalıdır. Ancak Seyitömer'de söz konusu katta *tankard* formu ele geçirilememiştir.

Bundan sonraki iki katta, İTÇ III dönemi çanak çömlek özellikleri tamamen hakim duruma gelmiştir. *Red Coated Ware* grubu içinde morumsu kırmızı astarlı çanak çömlek belirginleşmeye başlarken bol miktarda Troya A2 tabağı ele geçirilmiştir (Resim: 22); *depas* formu da ilk defa görülür (Çizim: 4, a-d; Resim: 23). Morumsu kırmızı astarlı çanak çömlek, Polatlı VIII. Kattan itibaren görülenle aynı özellikleri taşır (Resim: 23, sağda).¹⁵ ayrıca bazı *depas* parçaları üzerinde, Polatlı "Fluted Ware" benzeri dikey veya diyagonal sıg ve geniş oluk bezemeler söz konusudur (Resim: 24). Omuzlarında yatay kulplar ve gövdelerinde dikey kulp-tutamaklar bulunan dar ve geniş boyunlu çömlekler (Çizim: 5) veya küpler, amforalar (Resim: 25) ele geçirilen diğer tipik İTÇ III formları arasında yer alır. Kap gövdeleri giderek uzayıp ovalleşmeye başlar (Resim: 25). Çöp ve adak çukurlarının büyük bir kısmı bu katlara ait olmalıdır. Söz konusu iki kattan alttakinde saptanan bir adak çukurunda tüm bir *depas* (Resim: 23, sağdaki), bir üç ayaklı mutfak kabı (Resim: 26), Troya tabakları, küplere ait parçalar birlikte ele geçirilmiştir. Yine bu kata tarihlen-

mesi gereken bir *depas* (Resim: 23, soldaki) ile gövdesinde kabartma olarak insan yüzü bulunan boyunlu ve omuzları üzerinde iki yatay kulbu olan bir çömlek, birlikte bulunmuştur. Parçalar halindeki diğer büyük *depas* ise bir üstteki kattan gelmektedir (Çizim: 4 c). Bu iki kattan birine tarihlenmesi gereken başka bir adak çukurunda iki büyük *depas* ait parçalar (Çizim: 4b; Resim: 27), gri astarlı ve boyunlu bir kap (Resim: 27), diğer İTÇ III formlarına ait parçalar, "Suriye Şişesi" taklidi iki parça (Resim: 27), iki mermer ve bir taş idol (Resim: 28) birlikte ele geçirilmiştir. Bulunan parçalara bakarak, Küllüoba'da boyları belki de 40-50 cm'ye ulaşan *depasların* varlığından da söz edilebilir (Çizim: 4 d).

İTÇ III'ün orta evrelerine tarihlenmesi gereken diğer önemli bir buluntu da taştan ayak şeklindeki ıstampa mühürdür (Çizim: 7, a). Mühür yüzeyinde birbirlerini dik açı ile kesen yivler vardır. Bu tür mühürün pişmiş topraktan şekillendirilmiş bir başka örneği de önceki senelerde Batı Açmaları'nda ele geçirilmişti (Çizim: 7, b). Bu mühürlerin en yakın benzerleri Konya-Karahüyük XVI. katta¹⁶ ve Tarsus İTÇ II katlarında¹⁷ ele geçirilmiştir. Yukarıda buluntuları tanıtılan bu iki kat kabaca Troya II. Yerleşmesi'ne tarihlendirilmelidir.

İTÇ III'ün son evresi (4. Evre) erken 2.binyıl'a (M.Ö. 2000-1800), diğer bir deyişle Orta Anadolu 'Geçiş Evresi'ne (Übergangsperiode) tarihlenmektedir. Küllüoba'da bu evreye ait mimari saptanamamış olup esas itibarıyla elimizdeki malzeme adak ve çöp çukurlarından gelmekte ve tipik Orta Anadolu "Geçiş Evresi" özelliklerini yansıtmaktadır (Resim: 29-31). Ancak, Küllüoba'da Orta Anadolu'ya özgü 'Kapadokya Boyalıları' türünden herhangi bir boyalı çanak çömleğe rastlanmamıştır.

Bu döneme ait bir de mezar ortaya çıkarılmıştır. Bozulmuş olan bu mezarda ölü hediyesi olarak bir çaydanlık parçası, üç küçük kase (ikisi kırık) ve bir çömleğe ait parçalar ele geçirilmiştir (Resim: 31). Bu Geçiş Evresi ile alttaki İTÇ III katı arasında, kaba-

ca Troya III Yerleşmesi'ne ve Beycesultan XII-VIII katlarına denk gelmesi gereken bir boşluk bulunmalıdır.

III. S o n u ç

Demircihüyük'te stratigrafik olarak saptanamayan Geç Kalkolitik, İlk Tunç Çağı'na Geçiş Evresi ve İlk Tunç III dönemlerinin Küllüoba'da araştırılmaya başlanması ile, bölgenin tarihöncesi kültürel sıradüzeninin tamamlanması ve aynı zamanda bölgenin İlk Tunç Çağı'nda oynadığı rolün daha ayrıntılı olarak belirlenmesi yönünde önemli bir adım atılmış bulunmaktadır.

Batı Konisi'nde, ilk defa Geç Kalkolitik dönemle ilgili mimari kalıntılar ortaya çıkarılmaya başlanmıştır. Burada yuvarlak yapıların bulunduğu dair deliller ele geçirilmiştir. Bilindiği gibi, aşağı yukarı aynı dönemde bu tür yuvarlak yapılar, Limni Adası'nda tipiktir (Poliochni Siyah evresi ve Myrina yerleşmesi'nin II. katı).¹⁸ Bu evre çanak çömleği büyük oranda siyah açık olup kırmızı astarlı ve açık grup henüz görülmemektedir. Bu dönemin birtakım karakteristik formları, yerel olarak nitelendirebileceğimiz bazı özellikler haricinde, tüm Batı Anadolu'da aynen söz konusudur. Gaga ağızlı testi formu henüz bilinmemektedir.

Bu kesimde, bir sonraki evreye ait (5-3. Evreler) İlk Tunç Çağı'na Geçiş Evresi suru, doğu ve batıya doğru takip edilmiş ve zikzaklar yapan bu surun, doğu ve batıda dışa doğru yaptığı açılmadan dolayı, bu dönemde yerleşmenin en azından höyüğün büyük bir kısmını kapsamış olabileceği izlenimi edinilmiştir. "Anadolu Yerleşim" Planı özellikleri taşıyan Küllüoba'nın bu dönem yerleşmesi, bu planın en iyi bilindiği Demircihüyük İlk Tunç Çağı katlarından daha eskiye tarihlenmektedir ve dolayısıyla, söz konusu planın bölgedeki daha önceki gelişimini vermesi açısından önemlidir.

Bu evrede çanak çömlek yavaş yavaş İlk Tunç Çağı'na özgü özellikler kazanmaya başlar; siyah veya gri gayet parlak açık ilk

gaga ağızlı testiler bu dönemde ortaya çıkar. Bu katların, İlk Tunç Çağı'na Geçiş Evresi'ne tarihlendirilmesinin ana nedeni, işte çanak çömlekteki bu değişimdir.

En üst katlarda (2 ve 1. Evreler) artık karakteristik özelliklerini kazanmış olan Küllüoba İTÇ I çanak çömleği, kuzeybatıdan komşusu olan Demircihüyük Çanak Çömlek Grubu ile şimdi birçok ortak özellikler içerir; ancak ondan ayrılan birtakım karakteristik yerel çanak çömlek öğelerini de bünyesinde barındırır. Her iki grup ta güneybatı Anadolu'da büyük bir alanı kapsayan Beycesultan İTÇ I çanak çömlek grubundan kesin hatlarla ayrılmaktadır. Ancak Küllüoba 2. Evrede, Beycesultan Grubu için tipik olan sığ oluk ve barbotin bezemeli çanak çömlek parçalarının ele geçirilmesi, her iki bölge kronolojilerinin karşılaştırılması açısından büyük önem taşımaktadır.¹⁹

İTÇ I'de büyük oranda şekillenen bu yerel özellikler, İTÇ II döneminde de bazı yeni gelişmelerle aynen devam etmiştir. T.Efe tarafından "Yukarı Sakarya Çanak Çömlek Grubu" olarak adlandırılan bu grup çanak çömleğin, bölgede yapılan yüzey araştırmaları sonuçlarına göre, batıda Frigya Yaylası'ndan -tüm Yukarı Sakarya Ovaları'nı içine alacak şekilde- doğudaki Sivrihisar Dağları'na kadar olan bölgede söz konusu olduğu anlaşılmıştır.

Doğu Konisi ve çevresinde yapılan çalışmalarla, Küllüoba geç İTÇ II yerleşmesinin genel yerleşim planı hakkında bazı somut veriler elde edilmiştir.

Bu dönemde yerleşme, Yukarışehir (Kale) ve Aşağışehir'den oluşmaktadır. Etrafı sur ile çevrili Yukarışehir, doğu ve güney yamaçta en azından iki ana kapı içermektedir. Bunlardan doğudakinin planı, aşağı yukarı tam olarak saptanmış bulunmaktadır. Kale suruna bitişik olarak inşa edilmiş yan yana bitişik dikdörtgen veya trapez şeklindeki evler, bölgede Demircihüyük'ten çok iyi bilinen "Anadolu Yerleşim Planı" ile uygunluk gösterir. Dolayısıyla Küllüoba'da bu

tür yerleşim planının, İlk Tunç Çağı'na Geçiş Dönemi'nden itibaren sözkonusu olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Ancak, Küllüoba'da zamanla, bu klasik planda bazı önemli değişikliklerin ortaya çıktığı anlaşılmaktadır: Burada, Demircihüyük'tekinden farklı olan hususlar şunlardır: Yukarışehir surunun tam bir daire oluşturmaması; ortadaki meydanda, idari ve belki de dini amaçla inşa edilmiş bağımsız yapıların bulunması; ayrıca bu tür yapılar arasında ve aynı zamanda bu yapılarla sura dayalı evler arasında avlu, cadde veya sokakların bulunmuş olması. Kazılmamış olan güney koninin daha geniş bir alana yayılması sebebiyle, bu kesimde cadde ve sokaklarla sınırlandırılmış ev bloklarının (*insula*) bulunması olasılığı da vardır.

Bu bağımsız yapılardan biri, bizim Saray veya Megaron Kompleksi olarak adlandırdığımız ve yerleşmenin beyine ait olabilecek bir yapı, diğer ikisi ise güney yamaçta yer alan megaronlardır. Ancak bunlardan kuzeydekinin, bir megarona ait olup olmadığı henüz tam olarak kesinlik kazanmamıştır. Megaronların dinsel amaçlarla kullanılıp kullanılmadıkları konusunda da henüz herhangi bir delil ele geçirilememiştir.

Megaron Kompleksi'nin ön cephesi Doğu Kapısı'na bakar; bu kapı ile sözkonusu Kompleks arasında kuzey ve güneyden ev sıraları ile sınırlandırılmış büyük bir avlu vardır. Bu Kompleks, Kuzey Ege (Troya ve Poliochni) İTÇ III ev planları ile büyük benzerlik göstermektedir; ancak onlardan biraz daha eskiye tarihlenmektedir.

Sura bitişik evlerin önünde, kale kapıları ve avlularla bağlantılı olan geniş cadde ve sokakların bulunduğu anlaşılmaktadır. Böylece bu cadde ve sokaklar vasıtasıyla sur kapılarından bu evlere süratli bir şekilde ulaşmak mümkün olmaktadır. Yapıların, büyük oranda önceden tasarlanan bir plana göre yerleştirildiği söylenebilir. Sözkonusu bu plan, bu özellikleriyle Anadolu Yerleşim Planı ile Thermi, Poliochni ve Troya gibi yerleşmelerden çok iyi

bilinen Kuzey Ege yerleşim planının kaynaştırılması sonucu ortaya çıkmış olabilir. Bu durum, Eskişehir ve çevresinde İTÇ II sonlarından itibaren, çanak çömlek yanında,²⁰ mimaride de iki bölge arasında ortak özelliklerin ortaya çıkmaya başladığı şeklinde yorumlanabilir. Bu bağlamda, Eskişehir bölgesinde bir sonraki İTÇ III döneminde genel yerleşim planlarının giderek Troya II. Yerleşmesi'ninkine benzeyip benzediğinin saptanması büyük önem taşımaktadır. Küllüoba İTÇ III yerleşmeleri, en azından şimdiye kadar çalışılan alandaki mimari kalıntılar gözönünde tutulduğunda, şimdilik bu duruma tam anlamıyla açıklık getirebilecek nitelikte değildir.

Küllüoba'da ulaşılan diğer önemli bir sonuç ta İTÇ III dönemi stratigrafisinin, İTÇ II katları üzerinde tabakalanmış olarak ortaya çıkarılmasıdır. Burada saptanmış olan dört ayrı İTÇ III evresinde, batı Anadolu'nun karakteristik İTÇ III çanak çömlek mal grupları ve formları ele geçirilmiştir. Bunların en önemlileri arasında, "Red Coated Ware," Çark yapımı Troya tabakları, *depaslar*, *tan-kard* ve üçayaklı mutfak kapları, amforalar gelmektedir. Çarkın kullanılmasına paralel olarak kap gövdelerinin -Tarsus ve Troya'da olduğu gibi- giderek oval bir şekil aldığı görülmektedir. Önümüzdeki yıllarda kazmaya başlayacağımız güney konide, sözkonusu bu dönem stratigrafisini daha kapsamlı ve sağlıklı bir şekilde ortaya çıkarabileceğimizi umuyoruz.

Tüm bunlar bize, özellikle Suriye-Kilikya bölgeleri ile Kuzey Ege arasında, geç İTÇ II döneminden itibaren Konya Ovası, iç kuzeybatı Anadolu ve dolayısıyla Eskişehir ve İznik/İnegöl ovaları üzerinden yoğun ticari ilişkilerin başladığını göstermektedir. Küllüoba'nın da üzerinde yer aldığı bu ana ulaşım yolu(kervan yolu) üzerinde, ilk ortak İTÇ III kültür özelliklerinin şekillenmeye başladığını söyleyebiliriz.²¹ Hatta bu Kervan yolu'nun etkileri Trakya'da da hissedilmiş olup İTÇ III'te batı Anadolu gelenekli mimari ve çanak çömleğin bu bölgede ortaya çıkmasına yol açmıştır.²² Çizim: 8'deki, batı Anadolu İTÇ III yerleşmelerinin dağılı-

mı verilmiş ve sözkonusu Kervan Yolu da taramalı olarak belirtilmiştir. Bu haritanın, bu dönem yerleşmelerinin tümünü kapsadığını iddia edemesek de, en azından bunların Kervan Yolu üzerinde yoğunlaştığını tereddütsüz söyleyebiliriz.

Tarsus'ta da -gerek mimari ve gerekse çanak çömlekte- batı Anadolu etkisi, kuvvetli bir yangından sonra birdenbire ortaya çıkmıştır. Buna karşılık, ilk çark yapımı çanak çömlek (Resim: 22), taklit Suriye Şişeleri (Resim: 27, sağdaki iki parça), bazı madeni alet tipleri²³ ve yukarıda değinildiği gibi ayak şeklindeki Küllüoba stampa mühürleri de (Çizim: 7), Kilikya ve Konya yönünden kervan yolu üzerindeki Eskişehir bölgesine ulaşan doğu kökenli buluntu gruplarının en karakteristik olanlarıdır. Bu yoğun ticaret, söz konusu kervan yolu üzerinde, ticaretin organizasyonunu üstlenen ve bu sayede giderek zenginleşen ve gelişen ilk merkezi kent yerleşmelerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. İşte, Küllüoba geç İTÇ II Yerleşmesi, bu değişim sürecinin ilk aşamaları ile ilgili önemli bilgiler vermesi açısından büyük önem taşır. Troya I. Yerleşmesi sonunda, özellikle mimari ve çanak çömlekte ortaya çıkan önemli değişiklikler de yine bu doğrultuda değerlendirilmelidir.

NOTLAR:

¹ Bittel-Otto 1939. Çok daha önce 1885 yılında, İstanbul-Ankara demiryolunun yapımı sırasında, tamamen tahribinden önce Koerte tarafından üzerinden malzeme toplamak amacıyla Bozüyük'te yapılan kazı çalışması bilimsel nitelikte değildir: Koerte 1899.

² Demircihüyük kazılarının bilimsel sonuçları nihai raporlar şeklinde, kazı başkanının çabaları sayesinde, kazıların üzerinden fazla bir zaman geçmeden süratle yayınlanabilmiştir: Korfmann 1983, Korfmann et al. 1987, Seeher 1987, Efe 1988, Küll 1988, Baykal Seeher-Obladen Kauder 1996.

³ Efe 1997, Resim: 1.

⁴ Efe 1999: 73vdd., Efe 2000: 172vdd., Efe et al. (baskıda).

⁵ Bu dönem özellikle Demircihüyük'ün yakın çevresinde yer alan Aharköy ve Bahçehisar yüzey buluntuları ile bilinmekteydi: Efe 1988 ve Efe 1994b.

⁶ Küllüoba'da yapılan kazı çalışmalarının her yılki sonuçları ilgili senelere ait Kazı Sonuçları Toplantısı raporlarında yayınlanmaktadır. Ancak höyüğün Geç Kalkolitik'ten İTÇ II başlarına kadar olan zaman dilimine ait çanak çömleği kapsamlı bir makale şeklinde yayınlanmıştır: Efe-Ay 2000. Kazılar İstanbul Üniversitesi, Araştırma Fonunca desteklenmektedir (Proje no: 805/080592, 805/190496, 1090/010598, 1404/05052000). Ayrıca Institute for Aegean Prehistory (INSTAP) kazı-mıza 1999 yılından beri katkıda bulunmaktadır. Bu vesileyle heriki kurumun yetkililerine en içten teşekkürlerimizi sunarız. Ayrıca, kazıları-

Tarsus ve Troya, bu kervan yolunun iki ucunda, aynı zamanda deniz yoluyla bağlantıları olan iki önemli liman kenti gibidir. Bu bağlamda, M. Korfmann'ın Troya ve çevresi için önerdiği "*Maritime Troia-kultur*" (Denizsel Troya Kültürü) tanımlaması,²⁴ bizim söylediklerimizle örtüşmektedir. Troya'nın, Adalar ve Yunanistan Karası ile yürütülen ticari ilişkilerinde bir atlama taşı işlevi üstlenmesi sebebiyle, Limni Adası'ndaki Poliochni yerleşmesi de, Troya gibi İTÇ III içlerine doğru giderek gelişmiştir.

Geç İTÇ III veya diğer deyişle erken 2. Binyıl'da (M.Ö. 2000-1800) ise Anadolu'nun batı kesiminde yeni bir kültürel/politik oluşumun temelleri atılmıştır: Bu dönem Küllüoba çanak çömleğinin de açıkça gösterdiği gibi (Resim:29-31) iç batı Anadolu, orta Anadolu ile bütünleşirken, batı Anadolu sahilleri de giderek daha fazla Ege Dünyası'nın bir parçası olmuştur. Özellikle bu durum, batı Anadolu'da ticaret ağının yeniden şekillenmesine ve sözkonusu Kervan Yolu'nun eski önemini kaybetmesine yol açmış olmalıdır.

Önümüzdeki yıllarda Küllüoba'da yapacağımız yeni çalışmalar, batı Anadolu'nun özellikle İlk Tunç Çağı ile ilgili sorunlarına ışık tutmaya devam edecektir.

mızda görev alan Bakanlık temsilcileri Sayın Mehmet Katkat, Cemal Baykal Aydınbeğ ve Yaşar Kepenek'e; her zaman büyük bir gayret ve özveri ile çalışan ekip üyelerine ve öğrencilere sonsuz teşekkürü bir borç biliriz. Çalışmalarımıza gösterdikleri ilgi ve her türlü yardım için Eskişehir Arkeoloji Müzesi İdarecilerine ve personeline de minnet ve şükranlarımızı sunarız. Küllüoba kazıları, ilk iki sene Eskişehir Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü ile katılımlı kazı olarak gerçekleştirilmiştir; 1998 yılından bu yana ise Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleri ile İ.Ü. Edebiyat Fakültesi'ni temsilen Turan Efe adına ruhsatlı kazı şeklinde sürdürülmektedir.

⁷ Bkz: Efe-Ay 2000, pl. 26: d.

⁸ U10 açmasında henüz anatoprağa ulaşamadığından daha sonraki yıllarda bu kesimde yapılacak çalışmalar ile ara evre sayısı değişebilir.

⁹ Korfmann 1983: 222vdd, fig. 343.

¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bakınız Efe-Ay 2000.

¹¹ Batı Açmaları çanak çömleğinin evrelere göre gelişimi için bkz: Efe-Ay 2000

¹² Bu grup çanak çömleğin özellikleri için bkz: Topbaş et al. 1998: 21vdd.

¹³ Ayrıntılı bilgi için bkz: Korfmann 1979, Seeher-Obladen-Kauder 1996: 257vdd.

14 Efe-İlaslı 1997: 596vdd.

15 Lloyd-Gökçe 1951: 45, fig.9c (Group 13).

16 Alp 1968: 136; fig. 20, 16, lev. 15, 35. Karahöyük'te XVI. Katta ele geçirilmiş olan bu mühürün motifi de, Küllüoba taş mühürününkinin tamamen aynıdır. Alp tarafından ayak şeklindeki mühürlerin en eskisi olarak nitelenen bu mühür İlk Tunç Çağı'nın ortalarına ve dolayısıyla Küllüoba örneği ile, aşağı yukarı aynı döneme tarihlendirilmektedir.

17 Goldman 1956, lev. 393.

18 Ntoba 1997:282 vdd.

19 Efe-Ay 2000: 17,28; pl. 17: 2-3c.

20 İlk Tunç Çağı III başlarında -Eskişehir Ovası ve Küllüoba haricinde-

çanak çömlekte Eskişehir bölgesine Troya yönünden gelen etkiler, Kütahya'nın kuzeyindeki dağlık bölgede yer alan Seyitömer höyüğünde saptanan yangın katı malzemesinde de gayet açık bir şekilde görülmektedir. Efe-İlaslı 1997:596vdd.

21 Bu tez 80'li yıllardan beri T. Efe tarafından savunulagelmıştır. Efe 1988: 93vdd, 105, 114vdd.; Efe 1997 b.

22 Kırklareli yakınlarındaki Kanlıgeçit yerleşmesinde Aşağıpınar Kazı Projesi çerçevesinde M.Özdoğan ve H. Parzinger ortak başkanlığında yapılan kazılar, bu konuda çok önemli bilgiler vermiştir. Özdoğan, M. 1998: 78, Çizim: 4, Resim: 20-22 ve Özdoğan et al. 1999: 146vdd.

23 Bu buluntular arasında "toggle pin" denilen süs iğneleri, kurşun şişeler, aydemir balta, kıvrık saplı hançer başta gelmektedir: Seeher 2000, fig. 17. G.7: b, G.21: b(toggle pin); fig.35. G.100:e(kurşun şişe), fig. 23. G.100:e(aydemir balta), fig.33.G.243:g (kıvrık saplı hançer).

24 Korfmann 1997: 214vd.

BİBLİYOGRAFYA

ALP, S., 1968, *Zylinder-und Stempelsiegel aus Karahöyük bei Konya*, Ankara

BAYKAL-SEEHER, A., OBLADEN-KAUDER, J., 1996, *Demircihüyük. Die Ergebnisse der Ausgrabungen 1975-1978, Band IV. Die Kleinfunde. A. Die Lithischen Kleinfunde. B. Die Kleinfunde aus Ton, Knochen und Metall*, Mainz am Rhein.

BÜTTEL, K., OTTO, H., 1939, *Demirci Hüyük*, Berlin.

EFE, T., 1988, *Demircihüyük. Die Ergebnisse der Ausgrabungen 1975-1978 III, 2. Die Keramik 2C. Die frühbronzezeitliche Keramik der jüngeren Phasen (ab Phase H)*, Mainz am Rhein.

EFE, T., 1994a, "Eskişehir Yöresindeki Bazı Höyüklerde Saptanmış Olan İlk Tunç Çağı'na Geçiş Evresi Çanak Çömleği," *Anadolu Araştırmaları* 13, 17-46

EFE, T., 1994b, "Early Bronze Age III Pottery from Bahçehisar: The Significance of the Pre-Hittite Sequence in the Eskişehir Plain, Northwestern Anatolia," *American Journal of Archaeology* 98, 5-34.

EFE, T., 1997a, "1995 Yılında Kütahya, Bilecik ve Eskişehir İllerinde Yapılan Yüzey Araştırmaları", *XIV. Araştırma Sonuçları Toplantısı II*, 215-232.

Efe, T., 1997b, "New Concepts on Tarsus-Troy Relations at the Beginnings of the EB 3 Period", *XXXIV. Uluslararası Assirioloji Kongresi*, 297-302.

EFE, T., 1997c, "Orman Fidanlığı Kurtarma Kazıları: 1992-1994 Yılları Arasında Yapılan Çalışmalar", *Anadolu Araştırmaları* 15, 73-104.

EFE, T., 2000, "Recent Investigations in Inland Northwestern Anatolia and Its Contribution to Early Balkan-Anatolian Connections", *Karanovo III. Beiträge zum Neolithikum in Südosteuropa*, (Yay. haz. S. HILLER, V. NIKOLOV), Wien, 171-184.

EFE, T., İLASLI, A., 1997, "Pottery Links Between the Troad and Inland Northwestern Anatolia During the Trojan Second Settlement," *Poliochni, e l'Antica età del Bronzo nell'Egeo Settentrionale*, (Yay. haz. Chr. G. DOUMAS, V. LA ROSA), Athens, 596-609.

EFE, T., DENİZ S.M.AY., 2000, "The Early Bronze Age I Pottery from Küllüoba near Seyitgazi, Eskişehir," *Anatolica Antiqua* 8, 1-87.

EFE, T., et al. (baskıda) *The Salvage Excavations at Orman Fidanlığı. A Chalcolithic Site in Inland Northwestern Anatolia* (yay.haz. T. Efe), TAKS Kazı Araştırma Raporları Serisi (K.A.R.S).

GOLDMAN, H., 1956, *Excavations at Gözlü Kule, Tarsus II*, Princeton.

GÜRKAN G., SEEHER J., 1991, "Die Frühbronzezeitliche Nekropole von Küçükhöyük bei Bozüyük," *İstanbul Mitteilungen*, 41, 39-96.

KOERTE, A., 1889, "Ein Althirgischer Tumulus bei Bos-Öyük," *Athenische Mitteilungen*, 41-45.

KORFMANN M., 1979, "Eine Weibliche Gottheit in der Frühbronzezeit Anatoliens," *Prähistorische Zeitschrift* 54, 188-200.

Korfmann et al., 1987, *Demircihüyük. Die Ergebnisse der Ausgrabungen 1975-1978 II: Naturwissenschaftliche Untersuchungen*, Mainz am Rhein.

KORFMANN, M., 1983, *Demircihüyük I: Architectur, Stratigraphie und Befunde*, Mainz am Rhein.

KORFMANN, M., 1997, "Troia 1995 Kazıları", *XVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 213-229.

KULL, B., 1988, *Demircihüyük. Die Ergebnisse der Ausgrabungen 1975-1978 V: Mittelbronzezeitliche Siedlung*, Mainz am Rhein.

LLOYD S., GÖKÇE N., 1951, "Excavations at Polathi," *Anatolian Studies* 1, 21-75.

NTOBA, A., 1997, "Murina Lymnou. Oi archaioteres fuseis tou protistorikou oikismou," *Poliochni, e l'Antica età del Bronzo nell'Egeo Settentrionale*, (Yay. haz. CHR. G. DOUMAS, V. LA ROSA), Athens, 282-297.

ÖZDOĞAN, M., 1998, "Tarihöncesi Dönemlerde Anadolu ile Balkanlar Arasındaki Kültür İlişkileri ve Trakya'da Yapılan Yeni Kazı Çalışmaları", *Tüba-Ar 1*, 63-93.

ÖZDOĞAN, M., PARZINGER, H., N. KARUL, 1999, "Kırklareli Höyüğü 1997 Yılı Kazısı", *XX. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 139-164.

SEEHER, J., *Demircihüyük. Die Ergebnisse der Ausgrabungen 1975-1978. A. Die Keramik 1. A Dieolithische und Chalcolithische Keramik. B. Die Frühbronzezeitliche Keramik der Alteren Phasen (bis Phase G)*, Mainz am Rhein.

SEEHER, J., 1991, "Die Nekropole von Demircihüyük-Sarıket. Grabungskampagne 1990," *İstanbul Mitteilungen*, 41, 97-124.

SEEHER, J., 1992, "Die Nekropole von Demircihüyük-Sarıket. Grabungskampagne 1991," *İstanbul Mitteilungen*, 42, 5-19.

SEEHER, J., 2000, *Die bronzezeitliche Nekropole von Demircihüyük-Sarıket*, İstanbul Forschungen 44. Tübingen.

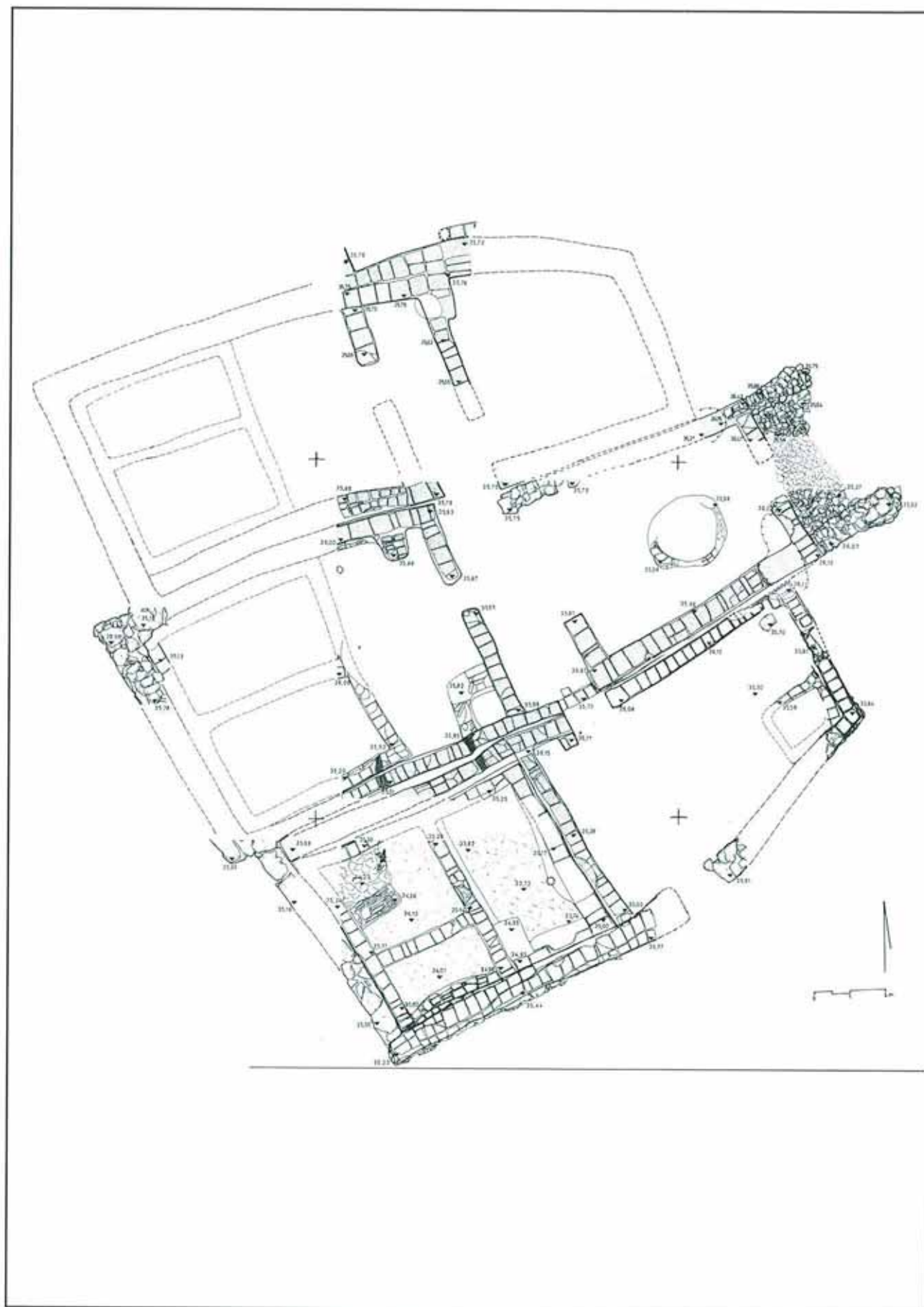
TOPBAŞ, A., EFE, T., A. İLASLI, 1998, "Salvage Excavations of the Afyon Archaeological Museum, Part 2: The Settlement of Karaoglan Mevkii and the Early Bronze Age Cemetery of Kaklık Mevkii", *Anatolica Antiqua* 6, 21-94.

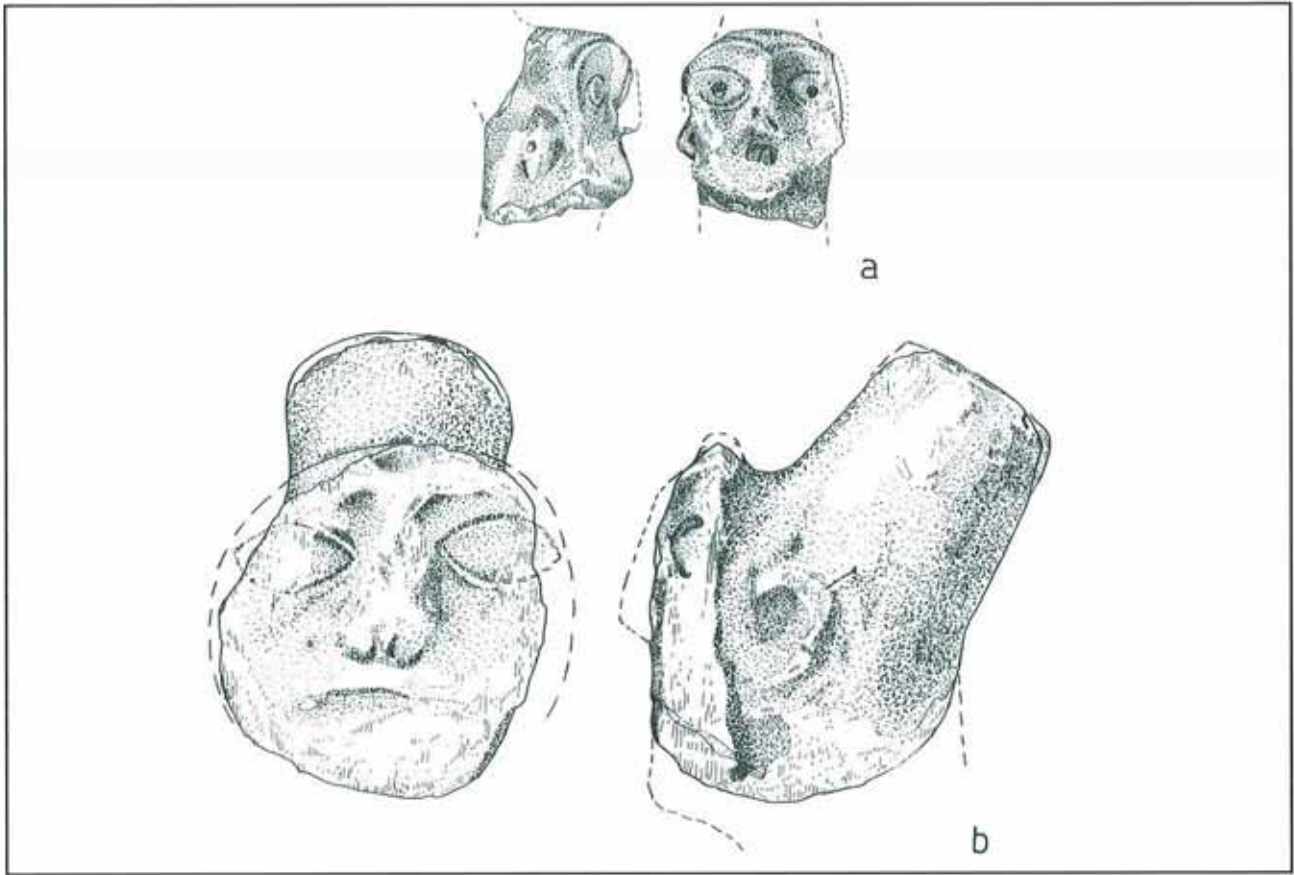
Çizim 1. İlk Tunç Çağı'na Geçiş Evresi, 5. Kat yerleşim planı.

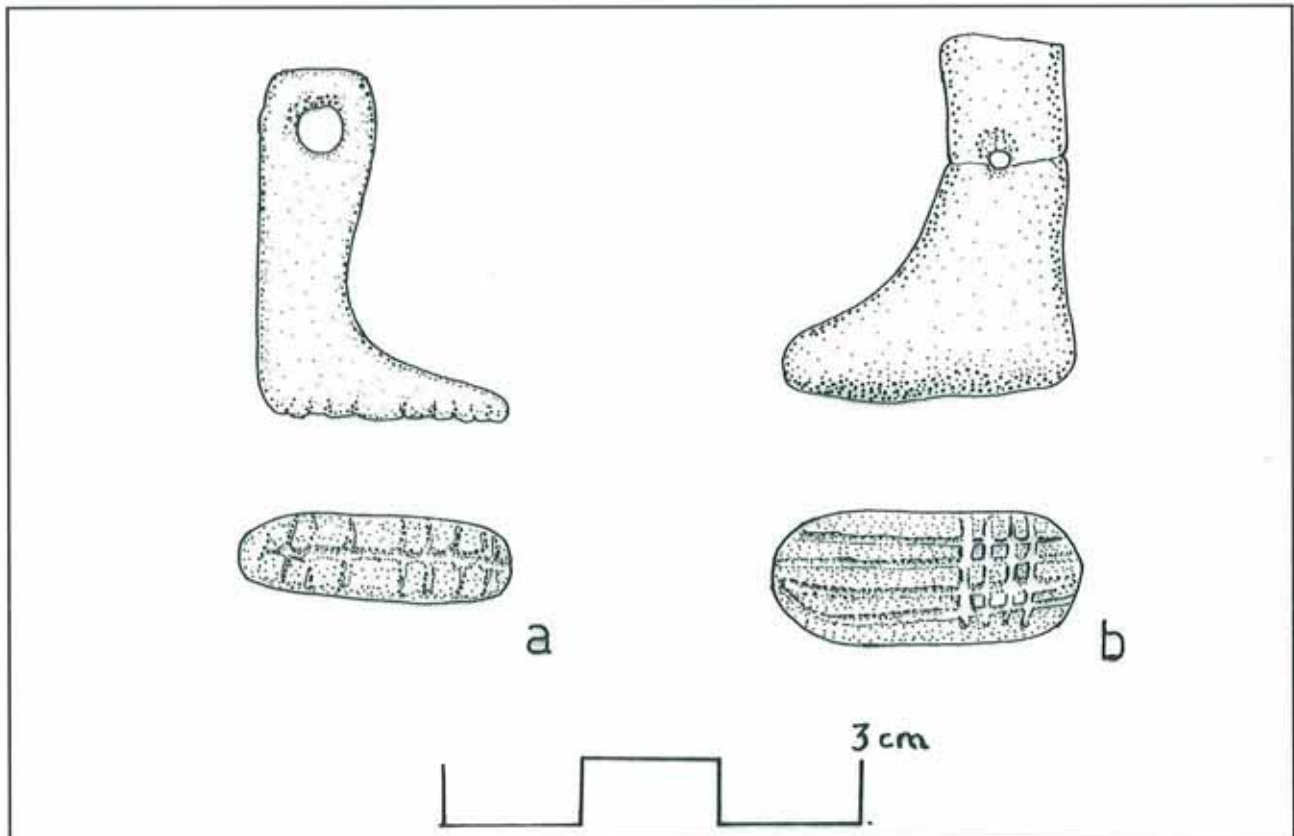
Çizim 2. Küllüoba Yukarışehir yerleşim planı tümleme denemesi.

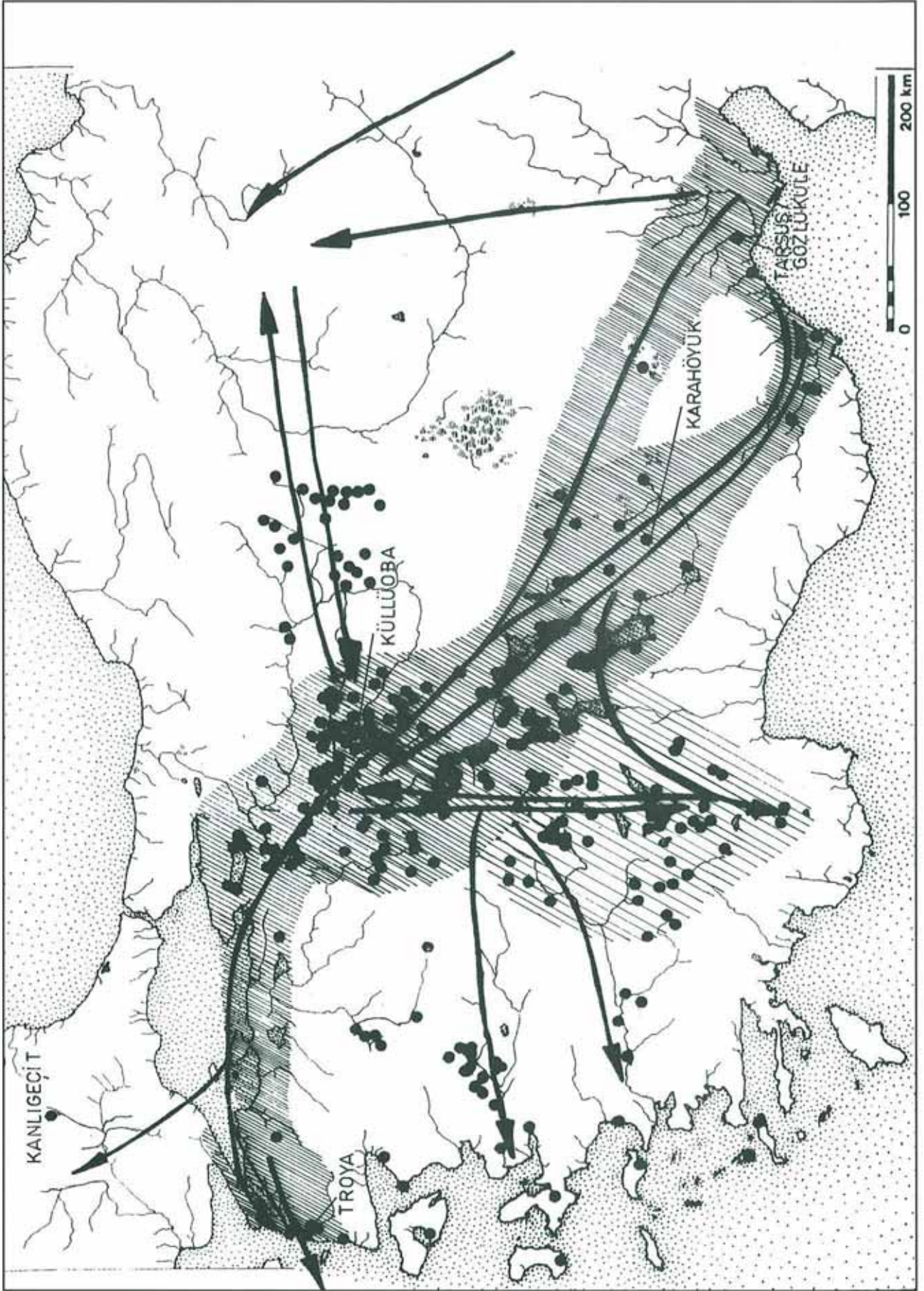
Çizim 3. Megaron kompleksi.

Çizim 6. İki figürin başı: a. Batı Açmaları, b. AG 18 Açması.

Çizim 7. İstampa mühürler: a. AD 18 Açması, b. Batı Açmaları.

Çizim 8. Batı Anadolu'da İTÇ III dönemi yerleşmelerinin dağılımını ve Kervan Yolu'nu gösteren Harita.

Resim 1. Küllüoba hava fotoğrafı, doğudan.(1999 yılı)

Resim 2. Küllüoba ve güney yamacı açmaları, güneyden.

Resim 3. Batı açmaları, batıdan. (1999 yılı)

Resim 4. U 9 Plankaresi. Altta Geç Kalkolitik dolgu, üstte Geçiş Dönemi mimari kalıntıları.

Resim 5. U 9/10 açması, Geç Kalkolitik mimari kalıntılar, batıdan.

Resim 6. U 9/10 açması,
5. Evre evleri,
kuzeyden.

Resim 7. Küllüoba Geçiş Dönemi'ne ait testiler.

Resim 8. İlmik Kulplu derin kase, U 8 Açması.

Resim 9. Solda Demirci Höyük tipi 2 kulplu çömlek (2. Evre), sağda Megaron kompleksi duvarının içine adak eşyası olarak konulmuş minik kap.

Resim 10. Sur bedeni, evler ve doğu kapısı.

Resim 11. Sur bedeninin doğu kapısının birleştiği kısım ve kule

Resim 12. Dikilitaş (AF 18 açması).

Resim 13. Megaron kompleksi'nin taş döşemeli sundurması.

Resim 14. Megaron kompleksi güneybatı köşesi ve silolar.

Resim 15. Megaron kompleksi kuzey dış duvarı (AC 18 açması).

Resim 16. Megaron kompleksi Güney Yapısı 3. Evre sundurması(AC 20 açması).

Resim 17. "Black-topped" kase parçaları
(Üstteki iki parça Megaron kompleksi silosu içinde bulunmuştur).

Resim 18. Geç İTÇ II, boyalı kase parçası (A1 18 açması).

Resim 19. Boyalı çanak çömlek parçaları (geç İTÇ II ve erken İTÇ III).

Resim 20. İTÇ III ev duvarları ve çukurlar (AD 18 açması).

Resim 21. "Tankard" (AC/AD 19 açması).

Resim 22. Doğu açmaları'nda bulunan Troya A2 tabakları.

Resim 23. İki "depas" (AD 18 Açması).

Resim 24. Yivli *depas* parçaları.

Resim 25. Amfora (AD 19 açması).

Resim 26. Üç ayaklı mutfak kabı (AD 18 açması).

Resim 31. Bir mezarda bulunmuş Geç İTÇ III çaydanlık ve kase parçaları (AC 20 Açması).

Resim 32. 2000 yılı kazı mevsimine ait tümlenmiş çanak çömlek örnekleri.

Hakkari Stelleri: Zap Irmağı Kıyısında Bozkır Göçebeleri

The Hakkari Stelae: A Nomadic Impact on the River Zap

*Veli SEVİN

Anahtar sözcükler: Hakkari, Stel, Çıplak savaşçı, Avrasya, Balbal
Keywords: Hakkari, Stole, Naked warrior, Avrasia, Balbal

Thirteen stone stelae, most of which were carved in a bas-relief style, never before seen in Anatolia or the Near East, were found in the centre of Hakkari in 1998. The stelae were carved on upright flagstones measuring between 0.7 m. to 3.10 m. high. The stones contain only one cut surface, upon which human figures have been chiselled. The theme of each stelae reveals the fore view of the upper human body. Eleven of the male stelae are depicted with the drinking vessel or bags made of skin, which the male hold tightly with both hands. Stelae with relief of this type are not common in the ancient Near East. However, there are, plenty of close parallels produced by a variety of peoples from the Eurasian steppes between the third millennium B.C. to the eleventh century A.D. Earliest parallels of this cup-holding gesture have come from the cemeteries of Northwestern Iran dating from the second half of the second millennium B.C.

1998 yılı temmuz ayında Hakkari kent merkezindeki Hakkari Kalesi'nin kuzey eteklerinde bir rastlantı sonucu 13 adet taş stel bulundu. Van Müze Müdürlüğü ile İstanbul Üniversitesi Van Bölgesi Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi uzmanlarınca yapılan kısa süreli bir kurtarma çalışması sonucunda taşların *in situ* durumda oldukları belirlendi (Res.1). Bilim kurulunun duruma el koyuşundan önce stellerden kimileri, ne yazık ki, yerlerinden sökülmüştü. Bununla birlikte, genel olarak kaba taşlardan bir tür kaide üzerine oturtuldukları saptanabilmiş-

tir. Sırtları kayalığa gelecek şekilde, yan yana, arka arkaya ve bazen de üst üste dizilmişlerdir. Hemen gerilerindeki Osmanlı dönemine ilişkin izler taşıyan kaleden akıp gelen toprağın altında kalmışlar ve basıncın etkisiyle hep birlikte yana ve öne doğru eğilmişlerdir. Yanlarında arkeolojik anlamda hiç bir kalıntı bulunmamıştır (Sevin, Özfirat 1998; 2001^a; 2001^b; Sevin 1999; 2000; Sevin, Özfirat, Kavaklı 2001).

Hakkari Stelleri yöresel killi kireçtaşları ve kalkarenitlerden oyulmuştur. Kırmızımsı

pembe, yeşilimsi, sarımsı veya koyu gri renklidirler¹. Yükseklikleri 0.70 m. ile 3.10 m. arasında değişir; kalınlıkları da 0.15-0.20 m. kadardır. Üst kısımları genellikle kavislendirilmiştir; alta doğru hafifçe daralırlar. Uzun boylu ve ağır olmalarına karşın toprağa dik bir şekilde yerleştirilmelerine yarayacak özel bir ayak-altlık donanımları yoktur. İrili ufaklı kaba taşlarla desteklenerek veya düzgün bir taş levha üzerine oturtulup yarlardan taşlarla beslenerek, bazen de kayalığa yaslanarak ayakta tutulmuş oldukları anlaşılmaktadır. Yalnızca ön yüzleri düzgündür. Süslü olan bu ön yüzlerde kimileri kabartma, kimileri de kazıma-çizgi tekniğinde işlenmiş insan figürlerine yer verilmiştir.

13 stelden 11'inde ana konu cepheden genç ve güçlü bir erkek bedeninin üst kısmıdır (Res. 2-7). Diğer ikisi ise kadınlara aittir (Res. 8). Erkeklerin çoğu tombul-yuvarlak, kimileri de ince-uzun yüzlüdür. Çok belirgin, kaba-düz bir burun ile bunun üzerinde birleşen kaşları ve dar bir alınları vardır. Kabartma tekniğindeki örneklerde yuvarlak göz çukurluklarına beyaz renkli bir taşla kakma yapılmıştır. Küçük ağız daima kapalı, dudaklar ifadesiz ve serttir. Başlarında çoğu kez ilginç ve süslü bere ya da takke türü başlıklar görülür. Bazen pazıları da belirtilmiş olan kollar dirsekten bükülmüş; eller ve parmaklar özenli bir biçimde betimlenmiştir. Buna karşılık gövdenin öteki öğeleri üzerinde hiç durulmamıştır. Yalnızca en geç örneklerden birinde göbek küçük bir çukurluk halinde ifade edilmiştir. Belde daima enli bir kemer vardır. Bunun altında ise erkeklik organını koruyan bir suspansuvar bulunmaktadır. Bacaklar hiç gösterilmemiştir.

Genel özelliklerini sıraladığımız 11 adet erkek steli üzerinde, belirli kurallar çerçevesinde yerleştirilmiş kimi silah, insan, çadır ve hayvan figürleri bulunmaktadır. Sözgelimi kabartma tekniğinde yapılmış olanlarda sağ kolun altında uzunca kovanlı bir mızrak ile ucu kıvrık bir çubuk-asa, sol kolun altında ise tunçtan kolcuklu ya da düz yassı baltaları andıran nesneler görülür. Sap delikli balta ve topuz kendilerine daha

çok sol üst yanda yer bulabilmiş silahlardır. Kazıma-çizgi tekniğinde yapılmış olanlarda bunun tam tersi bir durum söz konusudur. Bu kez balta sağ, mızrak ise sol tarafa alınmıştır. Tüm stellerde değişmeyen bir özellik beldeki kemere asılı olan hançerdir. "Flanged Dagger with Crescent Guard" denen türde hançerlerin en karakteristik özelliği, kabzanın namluya iki ucu açık hilal biçiminde bir balçakla birleşmiş oluşudur (Res. 2-7). Döküm tekniğinde ve tunçtan yapılmış oldukları belirgindir.

Tüm taşlar ikonografik bir kurallar dizisine sıkı sıkıya bağlı kalınarak meydana getirilmiştir. Bu kurallar dizisi de tipik figüratif elemanları doğurmuştur: figürlerin belirli pozları, davranışları vb. Stellerin kendi içindeki sınıflamalarının yapımında bu karakteristik elemanlardan yola çıkılabilmesi mümkündür. Buna göre başlıca iki guruba ayrılabilirler: 1) sağ ve sol elinde bir tulum bulunan, silahlı erkekler; 2) silahsız kadınlar. Erkek stellerinde temel olarak anlatılmak istenen şey kimi genç ve dinamik kişilerin güç ve başarılarıdır. Betimlenen kişilerin toplum içinde aynı sosyal rolü oynamış olabilecekleri belirli bir anlatım düzeyiyle ifade edilmiş gibidir. Bu yüzden tüm erkek figürlerinde eller ve kolların pozisyonu ile yüz hatları, silahlar vb. özellikler birbirinin tıpa tıp benzeridir.

Steller stilistik olarak, gerçekçi bir kabartma tekniğinden, giderek şematik bir kazıma-çizgi tekniğine doğru gelişim geçirmişlerdir. Aynı anda ya da kısa zamanda yapılmadıkları ve fakat farklı ellerden ve farklı zamanlarda çıktıkları da belirgindir.

Hakkari stellerinin genel özelliklerinden başka yazılarımızda da söz etmiş olduğumuzdan, burada bunları bir kez daha yinlemek yerine onların uçsuz bucaksız kuzey bozkırlarındaki gerçek yeri ve işlevleri hakkında kimi gözlemlerimizi sunmaya çalışacağız (Sevin, Özıfırat 1998; 2001^a; 2001^b; Sevin 1999; 2000; Sevin, Özıfırat, Kavaklı 2001).

Üzerinde çıplak savaşçı erkek ya da kadın betimleri bulunan ve "menhir" olarak

nitelenen bu türde taşlar Anadolu ve tüm Yakın Doğu'ya, birkaç istisna dışında, yabancıdır. Anadolu'dan en erken benzer I. Troia'da ele geçirilmiştir². M.Ö. 1500'lere tarihlenen Tell Açana V. tabaka kent surunun kuzeydoğu kapısında bulunmuş ve cinsiyetleri açıkça belirtilmiş, bazalttan, biri erkek, biri kadın iki antropomorf stel ile Diyarbakır Mardin Kapı'dan taş steller de, genel anlamda, bu gruba dahil edilebilirler (Woolley 1955: 238, lev. 44/a-b, i-j; Mezzena 1998: 17 vd.). Hazar Gölü'nün güneybatısında, İran Azerbaycanı'nda, Meshkin Shar ovasında (Ingraham, Summers 1979) ve Kuzey Irak'ta, Türkiye, İran sınırları yakınındaki Muğesir'de (Boehmer 1998) de kimi örnekler vardır. Daha güneyde, Arabistan ve Yemen'de İslam-öncesi ve M.Ö. III-II. bin yıllara değin uzanan savaşçı erkek ve kadın stellerine olasılıkla aşiret mezarlıklarında rastlanmıştır (Kirkbride 1969; Vogt 1999).

Yakın Doğu dünyasındaki bu çok sınırlı sayıda örneğe karşılık, gövdelerinin çoğu kez yalnızca üst kısmı betimlenmiş çıplak savaşçı stellerinin en yakın analogileri Avrasya bozkırlarından gelmektedir. Doğuda Moğolistan'dan (Tsultem 1989; Bayar 1997), Altay ve Tuva bölgeleri (Kovalëv 1999), Kazakistan (Baibosynov 1996), Kırgızistan (Ser 1966), Ukrayna (Telegin, Mallory 1994; Olchovsky, Evdokimov 1994) ve Kuzey İtalya (Mezzena 1998; Marini 1999) üzerinden, batıda İberik yarımadasına (Jorge 1999) dek yüzlerce örnekle temsil olunan bu taşların en erken temsilcileri M.Ö. III. binyılın içlerine dek uzanır. M.S. XI-XII. yüzyıllara değin uzun bir zaman dilimi içinde farklı etnik guruplarca kullanıldıkları bilinmektedir. Genel inanış bu türde stellerin Proto-Hint-Avrupalılar ile ilişkili olduğu ve Kurgan Kültürleri'nin yayılımını yansıtmış olabileceği yolundadır (Telegin, Mallory 1994; Gimbutas 1997; krş. Sevin, Özfirat 2001^a).

Hakkari stelleri, hançer, balta ve mızrak gibi saldırı silahları ile onların gerçek paralellerinden yola çıkılarak kabaca M.Ö. II. binyılın ortaları ve ikinci yarısı içlerine tarihlenebilirler (Sevin 2000; Sevin, Özfirat 2001^a; 2001^b). Nitekim taşların 19 m. kadar

kuzeyinde bulunan bir oda-mezardan elde edilen ithal malı Habur türü çanak çömlekler ile yerli Van-Urmiye boyalıları da bu tarihe destek olmaktadır.

Çıplaklık, kemer ve silah vb. gibi genel benzerliklerine karşın Hakkari taşları, gerek işçiliklerinde gösterilen özen, gerek silah tipleri ve özellikle de erkek figürlerinin ellerinde tuttıkları merkezi konumlu içki kabı (tulum) açısından kuzeyin antropomorf stellerinden farklıdır. Burada her iki elde sıkı sıkıya tutulan merkezi konumlu bir içki kabı adeta odak noktası dumundadır. Deri bir tulum görünüşlü bu kabın simgesel açıdan büyük önem taşıdığı gayet belirgindir³. Çünkü gençlik ve güçlülüğü vurgulanmak istenen savaşçının tüm kahramanlıkları ile silah ve süslerinden çok daha ön plana alınmıştır.

Bunları andıran en erken savaşçı betimlerine M.Ö. VII. yüzyıldan itibaren Güney Rusya ve Ukrayna'daki İskit stelleri üzerinde rastlanır (Olchovsky, Evdokimov 1994). Ancak bu geç örneklerde farklılık, tulum yerine bir boynuzun daima tek elle tutuluyor olmasıdır. Buna karşılık, çok daha geç olmakla birlikte, iki elle ve veya yalnızca sağ elle kap tutan antropomorf steller Orta Asya bozkırlarında yaygındır. Göktürk dönemi (M.S. VI. yüzyıl) *balba*'larından (taş babalar) başlayarak XI-XII. yüzyıllara dek, Güney Sibirya'dan Kırgızistan'a, Kazakistan'a ve Moğolistan'a, Altay ve Tuva yörelerine değin yayılan alanda yoğun bir kullanım bulmuştur (Ser 1966; Tsultem 1989; Baibosynov 1996; Bayar 1997; Eleukenova 1999) (Res. 10/4-7). Hatta kimi bilim adamları bu türde kap tutan geç dönem insan figürlerinin tümüyle göçmen Türkler ve onların akrabalarıyla ilişkili olabileceği görüşündedirler (Salmony 1940; Ser 1966). Bunun bozkıra özgü bir Şaman özelliği olabileceği üzerinde bile durulmuştur (Esin 1969). Ancak bu motifin ilk kez nerede ortaya çıktığı ve nereden yayılmış olduğu konuları açık değildir.

Orta Asya'da özellikle mezarların civarına taştan stel dikme adetinın geçmişi en azından M.Ö. II. binyılın son çeyreğine de-

ğın uzanır (Okladinov 1990: 87; Kovalëv 1999). Olasılıkla daha sonraki Türk *bal-bal*'larının atası sayılabilecek bu ilk anthropomorf steller üzerindeki figürler hiç bir zaman kap tutma pozisyonunda gösterilmiş değillerdir. Aynı şekilde taştan stel dikme geleneğinin oldukça eski bir geçmişi bulunan Ukrayna ve Kırım bölgesinde de M.Ö. III. ve II. binyıllarda buna benzer bir adetin varlığı konusunda en küçük bir iz yoktur (Telegin, Mallory 1994).

Buna karşılık, iki ellerinde kap tutan çıplak savaşçıların en yakın paralelleri Kuzeybatı İran'da, Hazar Denizi'nin güneybatısındaki Gilan eyaletinin Marlık Tepe mezarlığı (36 no'lu mezar) (Negahban 1996/2: res. 11/70-72,74, 12/76; Lev. 32-33) (Res. 10/1,3) ile Amlaş (Res. 10/2) ve Khurvin'in yağmalanan nekropollerinden ele geçirilmiştir⁴. Bunlar çoğu kez pişmiş topraktan, azınlıkla da tunçtan yapılmıştır. Yükseklikleri 23 cm. ile 46 cm. arasında değişir. Tümü çıplaktır. Erkeklik ve kadınlık organlarının açık bir biçimde ifade edilmesine özen gösterilmiştir. Erkeklerin bellerinde sıklıkla enli bir kemer bulunur. Bu kemere bazen bir hançer asılıdır. Daha da önemlisi, bu kadın ve erkek figürinlerinden büyük bir bölümü, iki elleriyle göğüsleri üzerinde bir kap tutmaktadır. Batı İran'da bu türde kaplar güneyde, Urmiye Gölü'nün güneyindeki Hasanlu (Levine 1971: 39) ve hatta Geç Demir Çağı'nda Luristan'a değin yayılmıştır (Ghirshman 1964: res. 108; Goff 1978: res. 13). İran'da birçok özel koleksiyona dağılmış olan bu türde figürinlerin birer mezar armağanı olduğu Marlık Tepe kazıları sayesinde açık bir şekilde anlaşılmıştır.

İki elleriyle bir kap tutan çıplak erkek ve kadın figürinlerin tarihleri konusunda açık bir fikir birliği mevcut değildir. Örneğin kaçak kazılar sırasında ele geçirilmiş olan Khurvin'den bir erkek savaşçı figürünü için Ghirshman (1964: 20; res. 19) M.Ö. IX-VIII. yüzyıllarını, Müller-Karpe (1980: Lev. 556/B-2) ise Tunç Çağı'nı önerirler. Amlaş'dan bir diğer eser için Godard (1962: 85) M.Ö. I. binyılın başlarını düşünür (Res. 10/2). Oysa bu figürinin dikkat çekici özelliklerinden biri

de, ayaklara giyilmiş olan sivri uçları yukarı kalkık çarıklardır. Hakkari Stelleri üzerindeki küçük insan figürlerinin ayaklarında da böyle çarıklar görülmektedir. Transkafkasya ve Kuzeybatı Anadolu'da bu türde ayakkabılar daha çok Orta Tunç ve Son Tunç Çağlarında sevilerek kullanılmışlardır.

Marlık Tepe figürinleri toplu olarak 36 no'lu mezarda bulunmuştur (Res. 10/1,3). Bu mezarlık ise genel olarak Demir Çağı'nın başlarına tarihlenmektedir. Ancak burada sorun, söz konusu mezarda ele geçirilmiş olan tunçtan bir Yakın Doğu dirsekli fibulasıdır. Bu türde fibulaların ilk kez M.Ö. VIII. yüzyılın sonları ve VII. yüzyılın başlarına doğru ortaya çıktığı saptanmıştır (Muscarella 1984). Nitekim Doğu Anadolu'da yapılan Erken Demir Çağı mezarlık kazıları bu görüşün doğruluğu yolunda güçlü kanıtlar sağlamıştır. Örneğin ne Ernis ve ne de Karagündüz'de fibula kullanıldığına ilişkin tek bir iz bulunmuş değildir (Sevin, Kavaklı 1996). Oysa fibulalar klasik Urartu mezarlıklarında sıklıkla görülmektedirler. Buna göre Muscarella (1984; 1988: 46, not 3) mezarın M.Ö. VIII. yüzyılın sonlarından önceye ait olamayacağını ve iki kez kullanıldığına ilişkin bir kanıt da bulunmadığını bildirir. Bu görüşe dayanılacak olursa, içinde figürinlerin bulunduğu tüm mezar bu tarihe (M.Ö. VIII. yüzyılın sonları) aittir. Ancak buna karşılık Haerinck (1988), Marlık ve tüm Gilan bölgesi mezarlarının Demir Çağı boyunca uzun süre kullanıldığını ortaya koymuştur⁵. Nitekim ele geçen öteki küçük buluntular da bu mezarın daha çok Demir Çağı'nın başlarına ait olduğuna işaret etmektedir. Bütün bu nedenlerle Marlık Tepe mezarlarının daha çok M.Ö. XIII.-X. yüzyıllar arasına tarihlenmesi mümkün görünmektedir (Negahban 1996; Haerinck 1988).

E. Negahban (1996: 109 vdd.) bu çıplak insan figürinlerinin bereketlilikle ilgili tanrı ve tanrıçalar olabileceğini düşünür⁶. Herne kadar Orta ve Kuzey Anadolu'da İlk Tunç Çağı mezarlarına, üreme organları belirtilmiş çıplak kadın figürinleri bırakıldığını biliyorsak da, bugüne değin, M.Ö. III. ve II. binyıllarda ne Doğu Anadolu ve ne de Batı İran

ölü gömme adetleri içinde buna benzer bir durumla karşılaşmış değildir. Assur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Kültepe/Kaniş mezarlarında, tam anlamıyla figürin denilebilecek yalnızca fildişinden bir örnek ele geçirilmiştir. Bir küp mezarda bulunan bu figürin de iki eliyle göğüslerini tutan bir kadın biçimindedir⁷. Tell Açana'da Eski Hitit Dönemi basit toprak mezarlarında bulunan pişmiş toprak ve camdan 5 figürin de daima çıplak ve bazen de göğüslerini tutan kadınlara aittir (Akyurt 1998: Şekil 124a-d). Göğüslerini tutan ve pubis bölgesinin belirgin olarak ifade edildiği bu figürinlerin bereketi temsil ettiği ve ölüye öteki dünyada yardımcı olması amacıyla, mezara yakınları tarafından bırakıldığı düşünülebilir. Ancak Batı İran örnekleri, hem erkeklerin çoğunlukta oluşu ve hem de ellerindeki kaplar yüzünden diğerlerinden ayrılırlar. Bunlar daima, bir yerleşmeye bağlı olmayan, göçebe ya da yarı-göçebe aşiretlerin mezarlıklarından gelmektedir. Bu nedenle farklı bir dünya görüşünün ürünleri olmaları olasıdır. Bunların tanrısal simgeler olabilecekleri yolunda güçlü bir kanıt yoktur. Buna karşılık daima mezar envanteri içinde ele geçirilmiş olmaları ölen kimseler ve öteki dünya inanışları ile ilgili olabileceklerini akla getirmektedir. Özellikle üreme organlarının tüm çıplaklığıyla belirtilmiş olması ve erkeklerde vurgulanan ereksiyon durumu bir tanrısalıktan çok, kuzey bozkırlarının yüzlerce örneğindeki gibi, güç-kuvvet ve iktidar ifadeleri olarak kabul edilebilirler (Jones-Bley 1998). Nitekim Ermenistan'da bulunmuş tunçtan savaşçı erkek figürinleri de bu ifadenin birer temsilcisidirler (Esayan 1990: res. 2/1-7).

Anlaşıyor ki, iki elinde göğsüne doğru tuttuğu bir kap bulunan çıplak kadın ve er-

kek figürleri Batı İran'da Demir Çağı'nın başlarından itibaren mezar armağanı olarak yaygın bir kullanım bulmuştur. Kimileri silahlarla donatılmış olan bu figürler ile Hakkari stelleri üzerindeki çıplak savaşçıları karşılaştırmak mümkündür. Böylelikle Hakkari stellerinin, bozkırlardaki pek çok benzerleri gibi, ölü kültü ile ilgili olabilecekleri yolunda yeni bir kanıt sağlanmış bulunmaktadır.

Son olarak şunu belirtmeliyim ki, arada bin yılı aşkın bir zaman farkı olmakla birlikte, önceleri iki elde, sonraları da yalnızca sağ elde kap tutma adedinin Orta Asya'nın *balbal* denen stellerinde M.S. XII. yüzyıla kadar sevilerek kullanılmış olması oldukça ilginçtir. Bu, Hakkari stellerinin, Ukrayna ve Kırım bölgelerinden çok Orta Asya ile bağlantılı olduğuna işaret ediyor gibidir.

Katkı Bildirimi

Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleriyle yapılan Hakkari kazıları çeşitli kurum ve kuruluşların parasal desteğiyle gerçekleşmiştir. Bu nedenle aşağıda sıralanan kişi ve kuruluşlara teşekkür borçluyuz: Hakkari valileri Nihat Canpolat (şimdi Kayseri valisi), Orhan Işın ve İl Özel İdare Müdürlüğü, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi ve Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlükleri, Türk Tarih Kurumu ve başkanı Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu, Kültür Varlıkları Koleksiyoncular Derneği ve başkanı Yüksel Erimtan.

Bu çalışma Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Rektörlüğü Araştırma Fonu (AF Proje No: 2000/01) tarafından desteklenmiştir.

NOTLAR

1 Hakkari Stelleri ve yöresinin jeolojisi hakkında ilk etüdler, Van/Yüzüncü Yıl Üniversitesi Jeoloji Mühendisliği Bölümü'nden Doç. Dr. Abdurrahim Şahbaz ve Doç. Dr. Sefer Örcen tarafından gerçekleştirilmiştir.

2 Korfmann 1999: 386, res. 15-16. İzmir civarında, Buruncuk yakınlarındaki Höyücek'te bulunmuş olan kırık bir taş stel de bu gruba sokulabilir. Bkz. Doğer 1995.

3 Sibirya'da Pazırık kurganlarında bulunan üzeri kürk kaplı deri içki tulumları için bkz. Rudenko 1970: Lev. 59/AB, 150. Assur kralı II. Sargon M.Ö. 714 yılında Urartu'ya karşı düzenlediği seferinde, Urartu kalelerinin mahzenlerinde, deriden tulum (^{KuS}na-a-de) ve masrapalarda-ki (^{KuS}mas-le-e) tath şarabı ele geçirdiğini anlatır: C. Zaccagnini, *Oriens Antiqui Collectio XVII* (yay.haz. F.M. Fales), Roma 1981, 267: satır 220.

4 Godard 1962: res. 121; Ghirshman 1964: res. 19, 26, 31. Ghirshman

(1964: res. 26) bunlardan, şimdi özel koleksiyonda bulunan birinin, Luristan kökenli olduğunu bildirmekteyse de, Luristan nekropol-lerinde yapılan kazılardan bugüne kadar benzer türde hiç bir figürin ortaya çıkarılmış değildir.

5 1997-1998 yıllarında Hakkari'de yaptığımız bir oda-mezar kazısında cesetlerin mezara iki farklı dönemde, olasılıkla Son Tunç ve Erken Demir Çağlarında gömüldüğü saptanmıştır: Sevin, Özfirat 2001a; Sevin, Özfirat, Kavaklı 2001.

6 Ermenistan'da Lori-Berd (Stépanavan) 63/2 no'lu mezarda bulunmuş 1.75 m. yüksekliğindeki, "statue de divinité (?) masculine" olarak nite-lenen taş heykel de Marlık Tepe'dekilere benzer bir işlev yüklenmiş olmalıdır: Devedjian 1996: 127, 160.

7 Akyurt 1998: Şekil 109. Kültepe'nin Koloni Çağı mezarlarında bulun- nan diğer üç kadın figürininden biri fayans bir amulet (Şekil 108m), diğer ikisi ise bir makara ya da kemer tokasına aittir (Şekil 109i).

KAYNAKÇA

AKYURT, M., 1998, M.Ö. 2. Binde Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri, Ankara.

BAIBOSYNOV, K., 1996, *Stone Sculptures of Zhambyl Region*, Alma Ata.

BAYAR, D., 1997, *The Turkic Stone Statues of Central Mongolia*, Ulan-Bator (Moğolca)

BOEHMER, R.M. 1998,

"Skytische Grabstelen aus Muğesir (Nordost-Irak), *Baghdader Mitteilungen* 29, 81-88.

DEVEDJIAN, S.H., 1996, "La Nécropole et la Forteresse de Lori-Berd", *Arménie Trésor de l'Arménie ancienne des origines au IVe siècle* (yay.haz. J. Santrot) Paris, 126-128, 160.

DOĞER, E., 1995, "Helvacık-Höyücek'te Bulunmuş Kazıma Figürlü Bir Stel", *Ege Üniversitesi, Arkeoloji Dergisi III*: 51-59.

ELEUKENOVA, G., 1999, *Ourek Istorii Srednevekovoy Skulpturi Kazakistana*, Almatı (Rusça)

ESAYAN, S.A., 1990, "Schutzwaffen aus Armenien", *Beiträge zur Allgemeinen und Vergleichenden Archäologie* 9-10, 83-109.

ESİN, E. 1969, "The Cup Rites in Inner-Asian and Turkish Art", *Forschungen zur Kunst Asiens. In Memoriam Kurt Erdmann*, İstanbul, 224-261.

GHIRSHMAN, R., 1964, *Iran, Protoiranien, Meder, Achämeniden*, München.

GIMBUTAS, M., 1997, *The Kurgan Culture and the Indo-Europeanization of Europe*, (yay.haz. M.R.Dexter, K. Jones-Bley), *Journal of Indo-European Studies Monograph No. 18*, Washington.

GODARD, A., 1962, *L'Art de l'Iran*, Paris.

GOFF, C., 1978, "Excavations at Baba Jan: The Pottery and Metal from Levels III and IV", *Iran* XV, 28-63.

HAERINCK, E., 1988, "The Iron Age in Guilan-Proposal for a Chronology", *Bronzeworking Centers of Western Asia c. 1000-539 B.C.* (yay. haz. J. Curtis), London, 63-78

INGRAHAM, M.L. ve G. SUMMERS, 1979, "Stelae and Settlements in the Meshkin Shahr Plain, Northeastern Azerbaijan, Iran", *Archäologische Mitteilungen aus Iran* 12, 67-102.

JONES-BLEY, K., 1998, "Celtic/Scythian Art Connections", *Papers from the EAA Third Annual Meeting at Ravenna 1997 I* (yay. haz. M. Pearce ve M. Tosi) BAR International Series 717, 97-103.

JORGE, S.O. 1999, "Stelen und Menhirstatuen der Bronzezeit auf der Iberischen Halbinsel: Diskurse der Macht", *Götter und Helden der Bronzezeit. Europa im Zeitalter des Odysseus*, Bonn, 114-122.

KIRKBRIDE, D., 1969, "Ancient Arabian Ancestor Idols: Part I: The Discovery of the Sanctuary at Risqeh", *Archaeology* 22/2, 116-121.

KORFMANN, M., 1999, "Ost-West-Beziehungen im Mittelmeerraum am Beispiel einer Idolgruppe", *Festschrift für Günter Smolla*, Materialien zur Vor- und Frühgeschichte von Hessen 8, Wiesbaden, 381-397.

KOVALEV, A. Von, 1990, "Die ältesten Stelen am Ertix", *Eurasia Antiqua* 5, 135-178.

LEVINE, L. D., 1971, "The Iron Age Revealed", *Expedition* 13/3-4, 39-43.

MARINIS, R. C. de, 1999, "Kupferzeitliche Stelen-Statuen im Alpenraum", *Götter und Helden der Bronzezeit. Europa im Zeitalter des Odysseus*, 145-152.

MEZZENA, F., 1998, *Dieux de pierre. La grande statue anthropomorphe en Europe au IIIe millénaire avant J.C.*, Milano.

MUSCARELLA, O.W., 1984, "Fibulae and Chronology, Marlik and Assur", *Journal of Field Archaeology* 11, 413-419.

MUSCARELLA, O.W., 1988, *Bronze and Iron. Ancient Near Eastern Artifacts in the Metropolitan Museum of Art*, New York.

MÜLLER-KARPE, H., 1980, *Handbuch der Vorgeschichte IV/3. Bronzezeit*, München.

NEGAHBAN, E.O., 1996, *Marlik. The Complete Excavation Report*, Philadelphia.

OKLADINOV, A.P., 1990, "Inner Asia at the dawn of history", *The Cambridge History of Early Inner Asia* (yay.haz. D. Sinor), Cambridge, 41-96.

OLCHOVSKY, V.S., G.L. EVDOKIMOV, 1994, *Scythian Statues, VII-III cc. B.C.*, Moscow. (Rusça. İngilizce, Almanca özet)

RUDENKO, S.I., 1970, *Frozen Tombs of Siberia. The Paizyrk Burials of Iron Age Horsemen*, London.

SALMONY, A., 1940, "Notes on a Kamennaya Baba", *Artibus Asiae* XIII/1/2, 5-16.

SER, JA A., 1966, *Kamennye izvajaniya Semirec'ja*, Moscow-Leningrad (Rusça)

SEVIN, V., 1999, "Hakkari'nin Çıplak Kralları", *Atlas* 79, 70-86.

SEVIN, V., 2000, "Mystery Stelae", *Archaeology* (July-August), 47-51.

SEVIN, V.A. ÖZFIRAT, 1998, "Anadolu'da Yeni Bir Uygarlık/Hakkari Stelleri: Hubuşkia Prensleri", *Arkeoloji ve Sanat* 87, 6-9.

SEVIN, V.A. ÖZFIRAT, 2001a, "Hakkari Stelleri: Doğu Anadolu'da Savaşçı Çobanlar İlk Not", *Belleten* (baskıda).

SEVIN, V.A. ÖZFIRAT, 2001b, "Die Stelen aus Hakkari", *Istanbuler Mitteilungen* (baskıda).

SEVIN, V., A. ÖZFIRAT, E. KAVAKLI, 2001, "1997-1999 Hakkari Kazıları", 22. Kazı Sonuçları Toplantısı (baskıda)

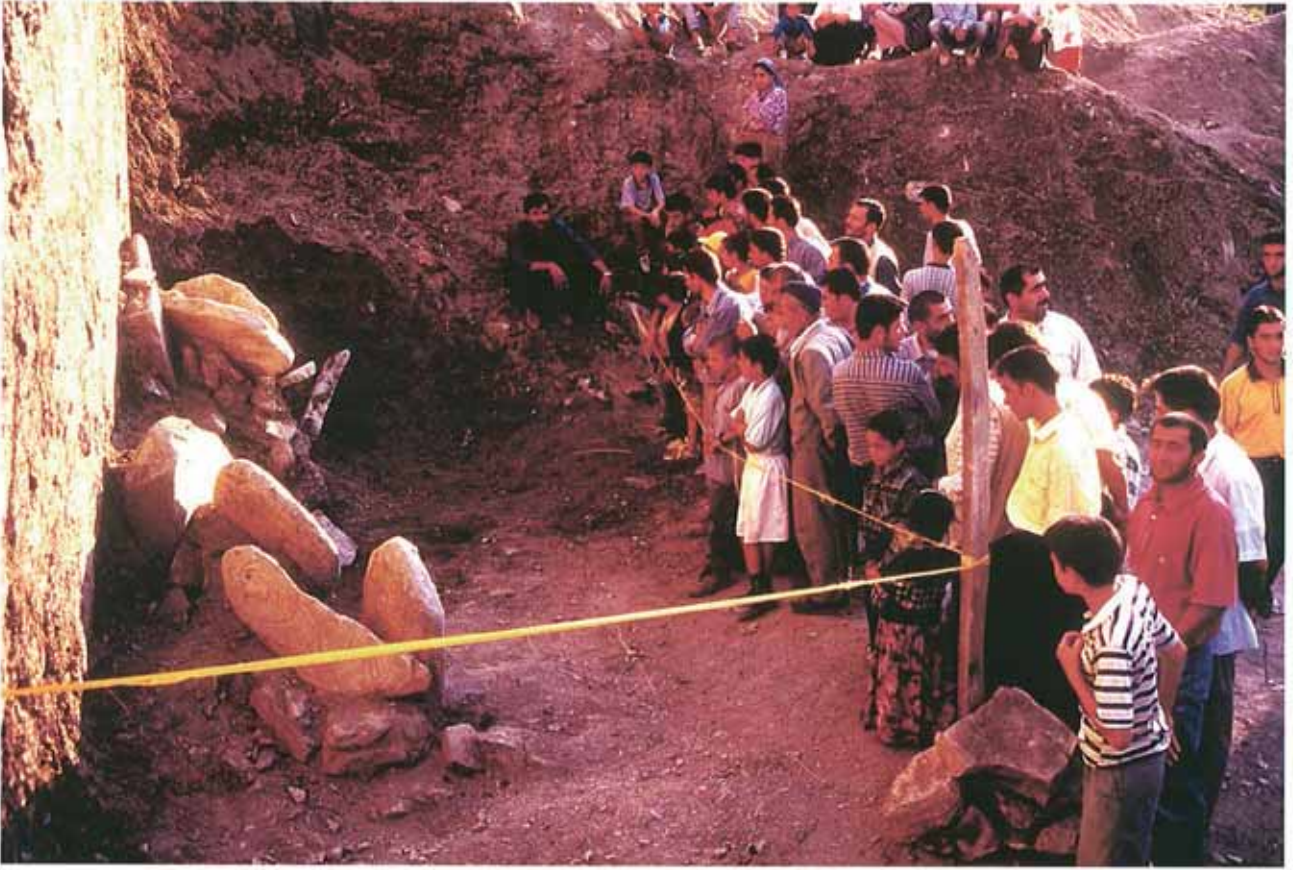
SEVIN, V.E. KAVAKLI, 1996, *Van/Karagündüz. Bir Erken Demir Çağ Nekropolü*, İstanbul.

TELEGİN, D. Ya., J.P. MALLORY, 1994, *The Anthropomorphic Stelae of the Ukraine: The Early Iconography of the Indo-Europeans*, Washington.

TSULTEM, H., 1989, *Mongolian Sculpture* (yay.haz. D. Bayarsaikhan), Ulan-Bator.

VOGT, B., 1999, "Hadramut während der späten Vorgeschichte", *Jemen. Kunst und Archäologie im Land der Königin von Saba* (Hrs. W. Seipel) Wien, 111-115.

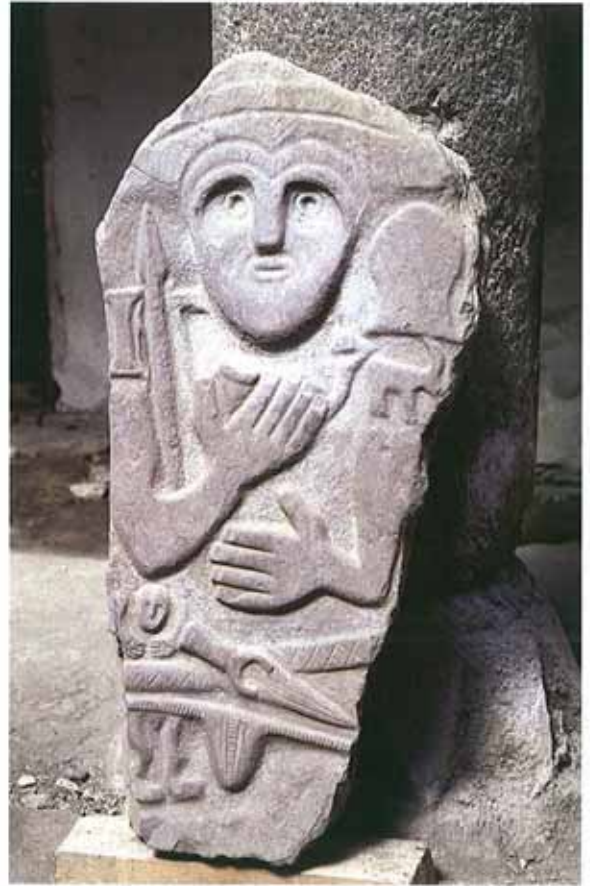
WOOLLEY, L., 1955, *Alalah. An Account of the Excavations at Tell Atchana in the Hatay, 1937-1949*. Reports of the Research Committee of the Society of Antiquaries of London No. XVIII, Oxford.

Resim 1. Stellerin bulunuş durumları

Resim 2. Kabartma tekniğinde savaşçı steli

Resim 3. Bir savaşçı steli. Sol omuz üzerinde çadır.

Resim 4 .Kabartma tekniğinde savaşçı steli

Resim 5. Kabartma tekniğinde savaşçı steli

Resim 6. Kabartma tekniğinde savaşçı steli

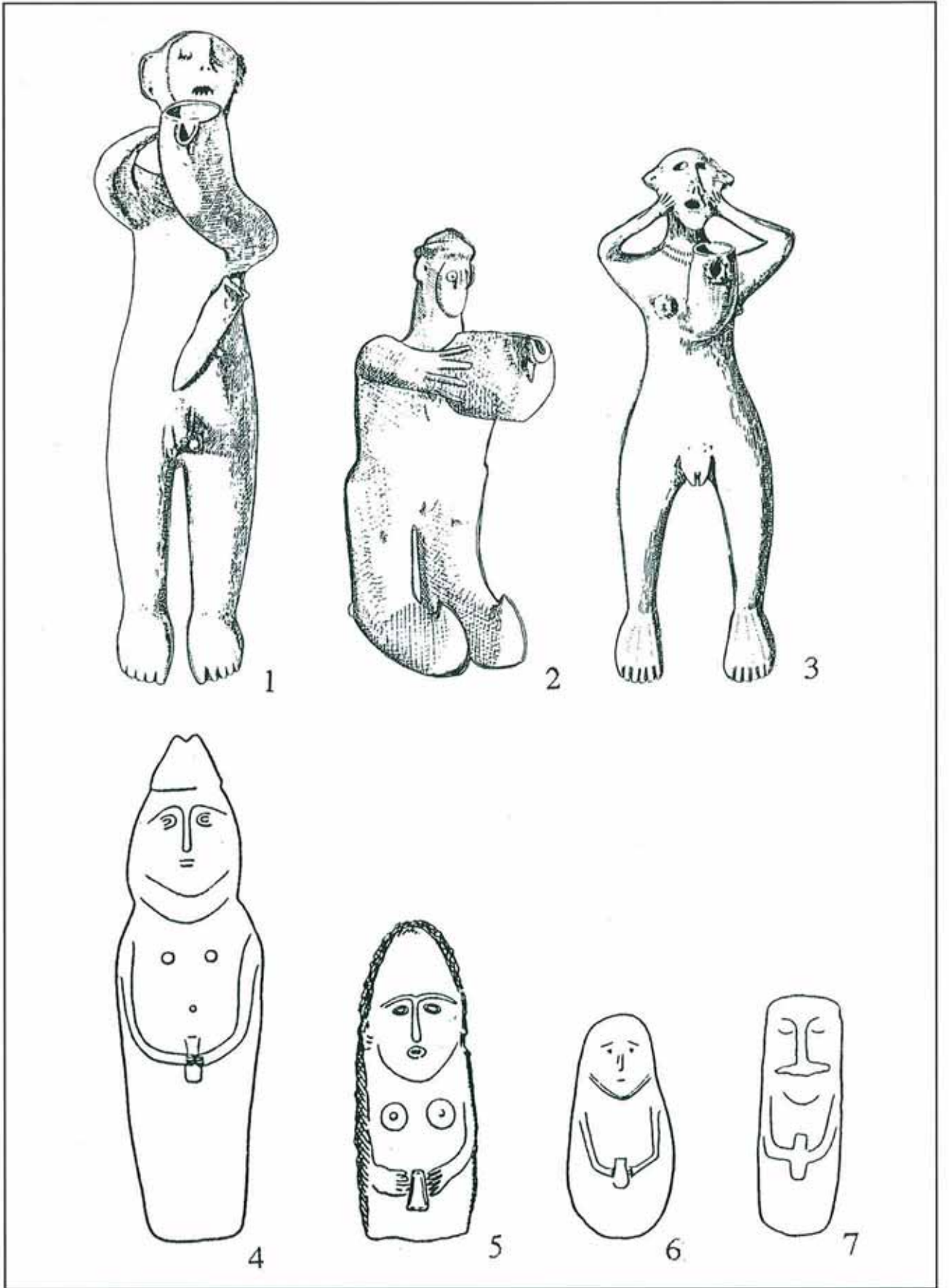
Resim 7. Çizgi tekniğinde savaşçı steli

Resim 8. Çizgi tekniğinde bir kadın steli

Resim 9. Kabartma tekniğinde bir savaşçı stelinin çizimi.
Sağ omuz üzerinde çadır.

Resim 10. Kuzeybatı İran'dan pişmiş toprak figürinler (üstte) ve Orta Asya'dan Göktürk Dönemi "balballar"ı

Amasya Müzesi'nden Boya Bezekli İki Çanak Işığında Kızılırmak Kavsi Geç Demir ve Hellenistik Çağları Çanak-Çömleğine Yeni Bir Bakış*

A New Look to the Pottery of the Late Iron and Hellenistic Ages in the Kızılırmak Bend Region in the View of Two Painted Vessels at the Amasya Museum

****Şevket Dönmez**

Anahtar Sözcükler: Kızılırmak Kavsi, Amasya Müzesi, Boya Bezekli Çanak-Çömlek, Sarmaşık Yaprağı, Geç Demir Çağı, Hellenistik Çağ
Keywords: Kızılırmak Bend, Amasya Museum, Painted Pottery, Ivy Leaf, Late Iron Age, Hellenistic Age

In the Late Iron Age (650- ca. 500/350 B.C.), the Central Anatolian Region was divided into two areas as mentioned in the Western ancient sources, in Western sources of which the Western part of the Kızılırmak (Halys) was known as Phrygia and the eastern part as Cappadocia. In Ancient Eastern sources the middle part of the Kızılırmak region was known as Tabal, the northern part as Kashku, the southwestern part as Tuvana (Tukhana) and the eastern part as Melid. Due to the cosmopolitan nature of this region's population structure, the painted pottery group with stylized deer representations of silhouette technique with concentric motifs, which were found in the main settlements of the region and known as Alişar IV, are considered to be the main characteristic pottery of the Kızılırmak Bend in the Middle Iron Age (850-650 B.C.). The effects of political developments in the Late Iron Age (650- ca 500/350 B.C) were reflected in the new techniques introduced into the pottery production of the workshops that had been the centres of the Middle Iron Age tradition. The stylized deer figures began to be produced with new linear and reserve techniques and gained a more naturalized in appearance. The numbers and variety of bird representations increased and these began to be used as the main elements of compositions consisting of representations of bulls, horses, donkeys, wild goat, roe deer, lions, dogs and fish. In addition to these, representations of hybrid creatures such as winged bulls and sphinxes and unidentifiable strange creatures also appeared. Human figures, which were very few in number and extremely stylized in the Middle Iron Age, became important in the Late Iron Age. Kybele, the mother goddess of the Phrygians who was in fact worshipped in Anatolia from Neolithic times, was portrayed on pottery in this period. It is apparent that the pottery workshops of the Kızılırmak Bend Region continued to use traditional characteristics but also incorporated external influences into their pottery production from around the beginning of the 5th century BC. From this period onwards some noticeable differences began to occur in pottery decoration techniques, for example the number of types of animal representations lessened while series of birds began to be widely used as the main element in compositions. Changes in plant motifs also occur from the beginning of the 5th century. The composition of ivy leaf seen on a bowl from

* Bu yazıda Kızılırmak Kavsi terimi ile Demir Çağı'nda özellikle boya bezekli çanak-çömlek açısından bir bütünlük gösteren Kızılırmak Kavsi içi ile güneyi kuşatılmaktadır.

** İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, 34459 Beyazıt-İstanbul/Türkiye

Amasya Museum (Fig.1) can be attributed - on the basis of technique - to influence from the Aegean and must have entered the Late Iron Age pottery decoration repertoire of the Kızılırmak Bend during the first half of the 5th century BC. However it seems that, on the basis of typological and decoration characteristics, the complete bowl with a decoration of ivy leaves (Fig 2-3) belongs to the 3rd century BC. The evaluations and examples presented above suggest that the Late Iron Age and Hellenistic Age chronology of the Kızılırmak Bend Region and the pottery terminology need to be reviewed. It is apparent that, in spite of some changes in the details of motifs, the Late Iron Age tradition within the Kızılırmak Bend continues to be strong until around the Middle of the 4th century BC, that is up to the Hellenistic Period. It is therefore clear that there was no real gap between the Late Iron Age and the Hellenistic Age but instead a cultural continuity in pottery development can be traced and the pottery workshops, in existence from the Middle Iron Age, continued without interruption into the Hellenistic Period. In the light of this, the chronological boundary of the Late Iron Age within the Kızılırmak Bend can be said to extend to the middle of the 4th century BC.

Yakın bir zamana kadar Orta Anadolu Bölgesi'nde Demir Çağları'nın başlangıcı ve sonu ile ilgili olarak pekçok belirsizlik bulunmaktaydı. Ancak son yıllarda geliştirilen Gordion (G.K.Sams 1994, fig.1-5), Boğazköy/Büyükale (H.Genz 2000, Abb.3-5) ve Kaman-Kalehöyük (S.Omura 1992, 323, res.8/1) kazıları özellikle Hitit İmparatorluğu'nun yaklaşık olarak İÖ 1190 yıllarında yıkılışı ve Son Tunç Çağı'nın sona ermesi ile başlayan Karanlık Çağ'ın, gerçekte Demir Çağları'nın Erken bölümü yani Erken Demir Çağı (İÖ 1190-850) olduğunu belirlemiştir. İçbatı Anadolu ile Orta Anadolu'nun batı kısmında ortaya çıkan ve Frig Krallığı'nın politik egemenliği ile karakterize olan Orta Demir Çağı'nda (İÖ 850-650) ise, yazılı belgelerin yetersizliği ve arkeolojik buluntuların kimi zaman doğru olarak yorumlanamaması nedenleri ile günümüze kadar tam olarak anlaşılamayan birtakım siyasal organizasyonların yaşanmış olduğu, özellikle Kızılırmak kavsı içinde yer alan Boğazköy, Alaca Höyük, Hacı Bektaş Höyük (Suluca Karahöyük), Kaman-Kalehöyük, Maşat Höyük, Kayapınar, Eskiypar, Alishar Höyük, Çadır Höyük ile Kızılırmak'ın güneyinde bulunan Kültepe, Sultanhanı, Yassıdağ, Topaklı ve Porsuk gibi önemli yerleşmelerden anlaşılmaktadır. Batı kaynaklarında özellikle Geç Demir Çağı'nda, Kızılırmak'ın (Halys) batısındaki kesimi Frigya, doğusu ise Kapadokya olarak bilinen Orta Anadolu Bölgesi'nin, Doğu kaynaklarında orta kesimi Tabal, Kızılır-

mak'ın kuzeyindeki bölümü Kaşku, Güneybatı kesimi Tuvana (Tukhana) ve Doğu ucu ise Melid adıyla anılmaktaydı (V.Sevin 1998a, 189). Kozmopolit bir nüfus yapısına sahip olduğu anlaşılan söz konusu bu bölgelerde yer alan ve yukarıda adları geçen yerleşmelerde ele geçmiş bulunan, Alishar IV olarak bilinen, özellikle stilize edilmiş silüet tekniğindeki geyik figürleri ile tek merkezli daire motiflerinden oluşan kompozisyonlarla bezenmiş boya bezekli çanak-çömlek grubu¹, Orta Demir Çağı'nın özellikle Kızılırmak kavsı içi ile güneyindeki karakteristik özelliğini oluşturur. Kızılırmak kavsının batısı ile güneybatısında yani gerçek Frig Ülkesi'nde ise Gordion (G.K.Sams 1994, color Pl.III/186, Pl.126/932; R.S.Young 1960, fig.15), Midas Şehri (C.H.E.Haspels 1951, Pl.7/b3) ve Alaattin Tepe'den (E.Akurgal 1955, taf.21/a; H.Bahar 1999, Lev.I/1) bilindiği üzere silüet geyikli bezemeye sahip Alishar IV türü çanak-çömlek sayıca çok azdır ve bunlar büyük olasılıkla ithaldir². Bu kesimin yerel çanak-çömleğinin ise Çizgisel Stil'de³ bezenmiş olduğu söz konusu bu yerleşmelerde ele geçmiş olan örneklerin sayısal fazlalığından anlaşılmaktadır.

Atlı Halklar'dan Kimmerler'in İÖ 7. yy'ın başlarında Anadolu'ya girerek bir huzursuzluk ve kargaşa ortamı oluşturması ve bunu takiben Gordion'u ele geçirerek Frig Krallığı'nı yıkması (T.Tüfekçi Sivas 1999, 37), Orta Demir Çağı'nın bitimine ve Geç

Demir Çağı'nın başlamasına neden olan siyasal gelişmelerin başında gelir. Kimmerler'in yol açtığı bu yıkım ve siyasal belirsizlikten faydalanan Medler Orta Anadolu'ya kadar gelmişler ve Lidyalılar'la İÖ 585 yılında ünlü Kızılırmak Savaşı'nı yapmışlardır. Akhaimenidler'in İÖ 6. yy'ın ortalarından itibaren tüm Anadolu'yu ele geçirmeye başlamaları ise, Geç Demir Çağı'nın diğer bir önemli politik olayıdır (V.Sevin 1998b, 191). Bunun sonucunda Orta Anadolu Bölgesi Helenistik Çağ'a kadar Akhaimenid egemenliğinde kalmıştır.

Geç Demir Çağı'nda hem Kızılırmak kavsi içi hem de güneyinde savunma ağırlıklı birçok önemli yerleşme görülmektedir. Akalan Kalesi/Pteria? (T.Makridy 1907, 167-175), Pazarlı Kalesi (H.Z.Koşay 1941), Kerkenez Dağ (G.D.Summers 1997, 81-94; M.E.F.Summers/G.D.Summers 1998, 179-194), Göllüdağ⁴, Kululu (T.Özgüç 1971, 32-64), Çalapverdi (T.Özgüç 1971, 65-69), Havuzköy (R.M.Boehmer 1967, 132-141) ve Uyuzsuyu Kalesi (T.Ökse 1995, 245-258) bu tip yerleşmelerin en önemlileridir. Birçoğu yüksek arazilere inşa edilmiş ve güçlü savunma sistemleriyle donatılmış bu yerleşmelerin İÖ 6. yy'ın ilk yarısı içinde kurulmuş oldukları veya savunmalarını güçlendirmiş bulundukları olasıdır. Bu yerleşmelerde yaşayan insanları kendilerini savunma gereksinimine zorlayan en önemli nedenlerin başında, büyük olasılıkla Kimmerler ile Medler'in oluşturmuş olduğu huzursuz ve güvenlikten uzak ortam gelmektedir. Söz konusu bu yerleşmelerin çoğunda ele geçmiş, Alishar IV geleneğini sürdüren ve Alishar V olarak adlandırılan boya bezekli çanak-çömlek grubu⁵, buralarda Orta Anadolu kökenli insanların yaşamış olduğunu açıkça belgelenmektedir.

Kızılırmak kavsi içi ile güneyinde Orta Demir Çağı'ndan beri tekdüze bir üretim yapan çanak-çömlek atölyelerinin stillerinde, Geç Demir Çağı'ndan itibaren özellikle bezeme açısından bazı önemli değişimler olduğu gözlenmiştir. Siluet görünümü geyik figürleri yerine, değişik stillerde çizgisel ya da reserve tekniklerde yapılmaya

başlanan ve daha doğal bir görünüm sergileyen geyik figürleri ortaya çıkmıştır⁶. Kuş figürlerinde sayı ve görünüm zenginliği artarken⁷, boğa⁸, merkep⁹, karaca¹⁰, keçi¹¹, aslan¹², köpek¹³, balık¹⁴ ve böcek¹⁵ figürleri kompozisyonlar içinde ana öge olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bunların yanısıra kanatlı boğa¹⁶ ve sfenks¹⁷ gibi karışık yaratıklar ile ne oldukları tam olarak anlaşılmayan "Tanımlanamayan Garip Varlık" figürleri¹⁸ de ortaya çıkmıştır. Orta Demir Çağı'nda sayıca çok az olan ve oldukça stilize yapılmış insan figürleri Geç Demir Çağı'nda ön plana alınmıştır¹⁹. Frigler'in ana tanrıçası olan, ancak Anadolu'da Neolitik Çağ'dan beri tapınılan Kibele, bu dönemde çanak-çömlek üzerinde betimlenmiştir²⁰. Söz konusu bu yenilikler ile değişimlerden Kızılırmak kavsi içi ile güneyindeki çanak-çömlek atölyelerinin Geç Demir Çağı'nda gelişen siyasal olaylardan etkilendiklerini ve bu durumu üretimlerine yansıttıklarını açıkça anlamaktayız. Örneğin birdenbire ortaya çıkan at²¹ ve süvari figürleri²² büyük olasılıkla Kimmerler'in bir etkisidir. Yalnız burada önemli nokta Kimmerler'in bu etkileri sanatları ile değil yaşam tarzları ile yapmış olmalarıdır. Bunun yanında bezeksiz olarak görülen çift kulplu çömlekler²³ dışında, çanak-çömlek üzerine betimlenmiş taçlı ve sakallı sfenks figürlerinin²⁴ ise, İran yani Med-Akhaimenid etkisi olduğu açıktır. Geç Demir Çağı'nda figür ve motiflerin dışında boya bezeme tekniğinde de göze çarpan bazı önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Geleneksel renkler olan koyu kırmızı, kahverenginin tonları ile siyah bezemelerde kullanılmaya devam etmiş, ancak bunun yanında bir yenilik olarak figürler ile kompozisyonlar beyaz ya da bej renge tonlarındaki zeminli çerçeveler içine yapılmaya başlanmıştır²⁵. Çerçeve tekniği bir süre sonra beyaz renk zemin yapılmadan da uygulanmıştır²⁶.

İÖ 5. yy'ın başlarından itibaren Kızılırmak kavsi içinde geleneksel özelliklerini sürdüren, ancak bir yanda da dış etkileri bünyesinde toplayan kimi çanak-çömlek atölyelerinin üretim yapmaya devam ettikleri anlaşılmaktadır. Kara Samsun/Amisos

(A.Akarca 1960, 142-146), Maşat Höyük (T.Özgüç 1982, lev.72/5-6), Boğazköy (E.M.Bossert 1957, abb. 54a), Alaca Höyük (H.Z.Koşay/M.Akok 1966, lev.71-72), Eskiya-par (İ.Bayburtluoğlu 1979, lev.181/31-33), Hacı Bektaş Höyük (K.Balkan/O.Sümer 1968, res.17, çiz.12), Kaman Kalehöyük (T.Mikami/S.Omura 1988, res.14/8; M.Mori/S.Omura 1990, res.10/5; S.Omura 1991, res.9/6), Kırşehir Höyük (U.B.Alkım 1956, res.17 a-b, 19, 20 a-b, 21-23), Alishar Höyük (H.H.von der Osten 1937b, fig.63/22, 64/4-5, 65, pl.V/3) ve Büyüknefesköy/Tavium'da²⁷ ele geçmiş olan açık renk zeminli bezemeye sahip çanak-çömlekler bu durumu açıkça belgelemektedir. Ayrıca bu tarihten itibaren hem figürlü hem de bitkisel bezemelerde oluşan bazı değişiklikler göze çarpmaktadır. Örneğin hayvan figürlü bezemede cinsler oldukça azalırken, kuş dizileri kompozisyonlarda ana öge konumunda kullanılmaya başlanmıştır²⁸.

İÖ 5. yy'ın başından itibaren başlayan bu süreçte bitkisel motiflerdeki bazı değişikliklere değinmeden önce bu yazıda irdeleyen konuya ışık tutan Amasya Müzesi çanaklarını²⁹ tanıtmak faydalı olacaktır; Gümüşhacıköy yöresinde bulunmuş olan, dışa açılan ağız kenarlı, yuvarlak ve derin gövdeli, parça halindeki birinci çanağın iyi elenmiş, mineral katkılı hamuru açık kahverengidir. Çark yapımı çanak, hamurunun renginde astarlı, iyi pişmiş ve orta perdahlıdır. Koyu kahverengi ve açık beyaz ile bezemiş çanağın gövdesi üzerinde bulunan kompozisyonda dalları topçuklarla biten ağaç benzeri bir motiften çıktığı gözlenen bir sarmaşık yaprağı yer almaktadır. Sarmaşık yaprağının etrafını zemini kirli beyaz bir renge sahip olan ve düzensiz bir şekilde köşe yaparak aşağı doğru uzanan kontürlü bir friz çevirmektedir. Friz içinde üstte ve yanda yer alan şevron motiflerinin arasında tek merkezli yarım daire motifleri görülmektedir. Alttaki frizde ise dikey kalın kısa bantlar ve çizgiler bulunmaktadır (Fig.1/Çiz.1). Göynücek'in Harmancık köyünde ele geçmiş olan, dışta kalınlaştırılmış dudaklı, içe kapanan ağız kenarlı, keskin omurgalı ve halka dipli ve tüm durum-

daki diğer çanak, açık devetüyü rengi hamurlu, mineral katkılı, devetüyü rengi astarlı, iyi pişmiş ve orta perdahlıdır. Çark yapımı çanağın dış yüzeyindeki bezeme kırmızı kahverengi ile yapılmıştır. Çanağın ağız kenarı dışında ve keskin omurga üzerinde yer alan birbirine koşut yatay bantlar arasında yine yatay olarak yerleştirilmiş dalgalı şerit motifi görülmektedir (Fig.2/Çiz.2). Çanağın dibine doğru daralan alt kısmında ise yatay yerleştirilmiş koşut bantlar arasında yanyana yerleştirilmiş beş adet iri sarmaşık yaprağı motifi yer almaktadır. Bu motiflerle dip arasında ise yine dalgalı bir şerit motifi görülmektedir. Çanağın dip kısmında ise 8 kollu bir yıldız motifi bulunmaktadır (Fig.3/Çiz.3).

İÖ 5. yy'da başlayan sürecin önemli bitkisel süslemelerinden biri Amasya Müzesi çanaklarında da görülen sarmaşık yaprağı motifidir. Daha önceki çalışmalarda bu motifin Kızılırmak kavsi içine giriş tarihinin İÖ 4. yy'dan geç olamayacağı vurgulanmıştır (L.Zoroğlu 1983, 141). Buna karşılık Amasya Müzesi'ndeki çanak parçası üzerinde görülen sarmaşık yaprağı motifinin (Fig.1/Res.1) bir Geç Demir Çağı özelliği olan beyaz renk zeminli bir bordür içinde yer almış olması, bu parçanın İÖ 6. yy'a yakın bir zaman dilimi içine yani büyük olasılıkla İÖ 5. yy'ın ilk yarısına tarihlenebileceğini göstermektedir. Ayrıca, Maşat Höyük'te Demir Çağı I. Yapı Katı'nın son evresinde yani Helenistik Çağ öncesine tarihlenen son safhasında ele geçmiş olan bir banyo teknesi üzerinde tavus kuşları ile görülen sarmaşıklar (T.Özgüç 1982, lev.78/4a-b), bu motifin Kızılırmak kavsi çanak-çömlekçiliğine Helenistik Çağ öncesi alınmış olduğuna bir kez daha işaret etmektedir. Bunlara ek olarak, Eskiya-par'ın Helenistik Çağ tabakalarında bulunduğu bildirilen iri bir çömlek parçası üzerindeki sarmaşık yaprağı motifi (L.Zoroğlu 1979, res.6, çiz.5), biçimsel açıdan Amasya Müzesi çanak parçası üzerindeki sarmaşık yaprağına çok benzemektedir. Bu sarmaşık yaprağının açık renk zeminli bir çerçeve içine yapılmış olması, parçanın Helenistik Çağ'dan daha erkene, belki de İÖ 5. yy içlerine tarihlenebileceğini ve büyük bir olasılıkla karı-

şıklık sonucu bu tabaka içinde ele geçmiş olabileceğini düşündürmektedir. Ayrıca, Alishar Höyük'te Alishar V boya bezekli çanak-çömlek grubu ile birlikte ele geçmiş bir çömlek parçası üzerinde yer alan sarmaşık yaprağı motifi (H.H. von der Osten 1937b, fig.76/6), biçimsel açıdan Amasya Müzesi, Maşat Höyük ve Eskiypar örnekleri ile benzerlik göstermektedir. Amasya Müzesi (Fig.1/Çiz.1) ile Eskiypar çanak parçaları ve Maşat Höyük teknesi ile Alishar Höyük çömlek parçası, büyük olasılıkla Ege Dünyası'ndan esinlenerek alınmış sarmaşık yaprağı motifinin Kızılırmak kavsi Geç Demir Çağı çanak-çömleği bezeme repertuarına girdiği zamanı düşünülenden daha erken alması açısından çok önemli bir grup oluşturmaktadır.

Amasya Müzesi'ndeki tüm çanak üzerinde görülen sarmaşık yaprağı motifleri (Fig.2-3/Çiz.2-3) ise, daha geç bir tarihe ait olmalıdır. Hem yaprağın daha dolgun olarak betimlenmiş olması hem de üzerinde yer aldığı keskin omurgalı çanağın benzerlerinin Kızılırmak kavsi içinde Eskiypar (L.Zoroğlu 1986, 460, res.1-2), Boğazköy (L.Zoroğlu 1986, 460, res3, 5-6) ve Alishar Höyük'ün (L.Zoroğlu 1986, 460, res.4) Hellenistik Çağ'a ait tabakalarında ele geçmiş bulunması nedenleriyle bu çanak büyük olasılıkla İÖ 3 yy'a tarihlendirilebilir. Bu çanak üzerindeki bezemeler Amasya yöresinde sarmaşık yaprağı motifinin Hellenistik Çağ içlerine kadar kullanılmış olduğunu göstermesi açısından çok önemli bir yere sahiptir.

Bütün bu veriler sonucunda İÖ 5. yy ile Hellenistik Çağ'ın başladığı İÖ 4. yy'ın ikinci yarısı arasındaki sürece tarihlendirilebilecek özellikler gösteren yukarıda irdelenen örneklerimiz, sarmaşık yaprağı motiflerinin erken dönemde daha çok açık renk zeminli kompozisyonlar içinde yer almış olmasının yanı sıra, dikey olarak düzenlenmiş bir kompozisyon kurgusu içinde betimlenmiş olduklarına da işaret etmektedirler. Buna karşılık, Hellenistik Çağ sarmaşık yaprağı motifleri, kompozisyon anlayışı bakımından daha çok yatay bir bezeme düzenlemesi ile dikkati çekerler³⁰.

Buraya kadar yapılan değerlendirmeler ile sunulan örnekler, Kızılırmak kavsi Geç Demir Çağı ve Hellenistik Çağ kronolojisi ile çanak-çömlek terminolojisinin yeniden gözden geçirilmesi gerekliliğini açıkça ortaya koymaktadır. Uzun bir süreden beri araştırmacıların ilgilerini çekmiş bulunan ve bu yazıda Amasya Müzesi'nde bulunan 2 örneğini tanıttığımız boya bezekli çanak-çömlek grubu için Galat Seramiği (R.Zahn 1907, 638), Galat denilen Seramik (F.Maier 1963, 238 vd; K.Bit-tel 1974, 227 vd), Hellenistik Çağ'da Kızılırmak Havzası Boyalı Kapları/Seramikleri (L.Zoroğlu 1979, 345, 354), Hellenistik Çağ'da Kızılırmak Havzası Boyalı Yerli Seramiği (L.Zoroğlu 1981, 239; L.Zoroğlu 1983, 135) ve Kızılırmak Havzası Kapları (L.Zoroğlu 1986, 459; 1997,15-25) terimleri kullanılmıştır. Bu çanak-çömleğin Orta Karadeniz Bölgesi'ndeki benzerleri için ise Pontus Yerli Seramiği (A.Akarca 1960, 142) terimi önerilmiştir. Görüldüğü gibi önceleri Hellenistik Çağ'da Orta Anadolu Bölgesi'nde yani Galatia'da yaşadıkları bilinen Orta Avrupa kökenli Galatlar'la ilişkilendirilen bu çanak-çömlek grubu için bu doğrultuda bir isim verilmeye çalışılmıştır. Ancak, söz konusu bu çanak-çömlek grubunun daha sonra yerel ve geleneksel özellikleri farkedilerek bu isimden vazgeçilmiş ve birçok değişik terim üzerinde durulmuştur. Bunlar içinde özellikle konuyla ilgili bir doktora tezi (L.Zoroğlu 1978) hazırlamış olan ve pekçok makale kaleme almış bulunan L. Zoroğlu'nun önermiş ve kullanmış olduğu terimler göze çarpmaktadır.

Sonuç olarak, özellikle Kızılırmak kavsi içinde ayrıntılardaki bazı motif değişimlerine karşın Geç Demir Çağı geleneğinin İÖ 4. yy'ın ortalarına, yani Hellenistik Çağ'a kadar güçlü bir şekilde devam etmiş olduğu gözlenmektedir. Bu süreç, İÖ 6. yy'dan devam eden bezeme özellikleri nedeniyle Geç Demir Çağı'nın Geç Evresi olarak düşünülebilir. Çünkü, Geç Demir Çağı ile Hellenistik Çağ arasında herhangi bir zaman boşluğunun gerçekte olmadığı, özellikle çanak-çömlek gelişimi temelinde izlenen bir kültür sürekliliğinin bulunduğu ve Orta Demir Çağı'ndan beri var olan çanak-çömlek atölyelerinin varlıklarını Hellenistik Çağ içleri-

ne kadar kesintisiz olarak sürdürmüş oldukları buraya kadar sunduğumuz örneklerle açık bir biçimde kanıtlanmış olmaktadır. Bu durumda doğal olarak Geç Demir Çağı'nın zamansal alt sınırı İÖ 4. yy ortalarına değin uzanmaktadır. **Kızılırmak Kavsi Geç Demir Çağı Geç Evre Boya Bezekli Çanak-Çömleği** olarak isimlendirebileceğimiz söz konusu bu çanak-çömlek grubunun yayılım alanı göz önüne alındığında ise, Kırşehir (Hacı Bektaş Höyük ve Kırşehir Höyük), Çorum³¹ (Boğazköy, Alaca Höyük, Eskişehir), Yozgat (Alışar Höyük, Büyüknefesköy/Tavium ve Çengeltepe), Tokat (Maşat Höyük) ve Amasya³² (Müze örnekleri) ile Samsun (Kara Samsun/Amisos) illerini kapsayan oldukça geniş bir coğrafi alan karşımıza çıkmaktadır. Kızılırmak kavsini çok büyük bir bölümünü kapsayan bir bölgede yayılım bulmuş olan bu çanak-çömlek grubunun, Orta Demir Çağı'ndan beri üretim yapan ve yukarıda adı geçen yerleşme-

lerin çanak-çömlek atölyelerinin imalatlarını kesintisiz olarak sürdürmüş olduklarına da işaret etmektedir. Bunlara ek olarak, Geç Demir Çağı'nda ortaya çıkan ana tanrıça betimlemelerinin yalnızca kabartma şeklinde göğüsleri ve doğadan alınma motifleri ile birlikte Helenistik hatta Roma Çağı içlerine kadar³³ bir gelenek olarak yaşamış olması, bu atölyelerin devamlılığı ve varlığı konusunda başka bir önemli kanıt olarak görülebilir. Geç Demir Çağı Geç Evre sürecinin devamında, Helenistik Çağ'da Kızılırmak kavsi içinde yer alan söz konusu bu çanak-çömlek atölyeleri, bezemelerde Demir Çağları gelenekleri ile yerel özelliklerini kaybetmeden kimi motif ile boya renklerini kullanarak üretimlerini büyük ölçüde sürdürmüşlerdir. Bu nedenle de söz konusu çanak-çömleğe **Kızılırmak Kavsi Helenistik Çağ Yerel Boya Bezekli Çanak-Çömleği** gibi bir isimlendirme yapılması doğru bir yaklaşım olacaktır.

NOTLAR

¹ Siluet geyik figürleriyle bezenmiş boya bezekli çanak-çömleğin karakteristik örneklerinin ele geçmesi olduğu yerleşmeler: Boğazköy (E.M.Bossert 2000, taf.9/80, 83, 85), Boğazköy-Büyükale (E.M.Bossert 2000, taf.10/111, 114; H.Genz 2000, abb.7/6), Boğazköy-Büyükale (E.M.Bossert 2000, taf.9/67, 79, 81-82, 84, 86-89, 10/90-95, 97-101, 104-110, 112-113, 115-116, 104/76), Hacı Bektaş Höyük (V.Sevin 1998b, 188-189), Kaman Kalehöyük (M.Mori/S.Omura 1995, fig.12/4; S. Omura 1993, res.8/4-5; S.Omura 1996, res.10/11; S.Omura 2000, fig.16), Maşat Höyük (T.Özgüç 1982, lev.69/4, 70/2-5), Bolus-Aktepe (T.Özgüç 1978, lev.73/1-3), Alışar Höyük (E.F.Schmidt 1932, fig.317/b 2542, 322, 323/a 873; H.H.von der Osten 1937a, fig.421/e 1692, 422/c 1693, 423/c 1694, 424/e 1113, 3 2319, e 1338, e 2300, e 229, 458/1-11, 459/1-14, 17-18, 460/1-15, 461/1-15; 462/2, 46, 8-10, 12-17; E.Akurgal 1955, taf. 1 a-b, 2 a-b, 3 a-b, 4 a-b, 5 a-b, 6 a-b, 7 a, 8 b-c), Çadır Höyük (R.L.Gorny/G.McMahon/S.Paley/L.Kealhofer 1995, fig.19/S, U), Kültepe (T.Özgüç 1971, res.61), Poruk (S.Dupre 1983, lev.92/258-259) ve Gölüdağ (B.Teşcan 1992, res.1-3). T. Ökse tarafından Sivas ili sınırları içinde geliştirilen yüzey araştırmalarında da Yıldızlı-Argaz Höyüğü'nde siluet geyik bezemeli çanak-çömlek parçaları ele geçmiştir (T.Ökse 1994, res.8).

² Siluet geyik figürleriyle bezenmiş boya bezekli çanak-çömleğe Şarhöyük/Dorylaion'da bugüne kadar geliştirilmiş kazılarda rastlanılmamıştır (Bu bilgiyi bana sözlü olarak bildiren Yrd.Doç.Dr. Taciser Tüfekçi Sivas'a teşekkür ederim). Aynı yörede yer alan Seyitömer Höyüğü de bu tür çanak-çömlek görülmemektedir. Kızılırmak'ın batısındaki bölgenin diğer önemli bir yerleşmesi olan Yenidoğan Höyüğü'nde (Hacı Tuğrul Höyük) ise, yayınların çok yetersiz yapılmış olması nedeniyle, bu tür çanak-çömleğin varlığı konusunda yeterli bir bilgiye sahip değiliz.

³ Çizgisel stildeki çanak-çömlekler en yoğun olarak Gordion (E.Akurgal 1955, taf.12/b, 14/a, 16/a, 19/a-b; G.K.Sams 1994, fig.45, 46/1067-1069, Pl.55/1038, 92/1041) ve Alaattin Tepe'de (E.Akurgal 1955, taf.21/b, 22; H.Bahar 1999, lev.IV/1-2, V/2) ele geçmiştir.

⁴ B.Teşcan 1969, 211-215; B.Teşcan 1992, 1-29; W.Schirmer 1994, 237-242; W.Schirmer 1996, 335-344

⁵ Bu tür çanak-çömlek özellikle Kerkenez Dağı (E.F.Schmidt 1929, fig.62/K 105-107, K 112-114), Gölüdağ (B.Teşcan 1969, res.29, 31), Kululu (T.Özgüç 1975, sek.11) ve Akalan Kalesi'nde (W.W.Cummer 1976, fig.1/2-4, 2/10, 25, 3/50) ele geçmiştir.

⁶ Bu türdeki geyik figürleriyle bezenmiş boya-bezekli çanak-çömleğin ele geçmesi olduğu yerleşmeler: Boğazköy-Büyükale (E.M.Bossert 2000, taf.140/1287, 1289, 1290), Alaca Höyük (E.Akurgal 1955, taf.28/a), Alışar Höyük (H.H.von der Osten 1937b, fig.42/c 89), Maşat Höyük (T.Özgüç 1982, lev.74/4, 8), Sulusaray-Sebastopolis (B.Ozcan 1991, res.16, sek.5), Büyüktepe Höyük (A.Saguna 1992, fig.6/11) ve Kültepe (T.Özgüç 1971, lev.XX/1-2, XXI/1 a-b, XXII/1-2).

⁷ Kuş figürleriyle bezenmiş çanak-çömleğin ele geçmesi olduğu yerleşmeler: Alaca Höyük (H.Z.Koşay 1957, lev.XXXIX/1; H.Z.Koşay/M.Akok

1966, lev.73), Boğazköy-Büyükale (E.M.Bossert 2000, taf.109/272, 111/356, 127/973, 136/1260-1261), Boğazköy-Ambarkıkaya (E.M.Bossert 2000, farbtafel C/266), Pazarlı (H.Z.Koşay 1939, sek.14), Kaman-Kalehöyük (T.Mikami/S.Omura 1987, res.7/1), Alışar Höyük (H.H.von der Osten 1937b, fig.41/c 36), Çengeltepe (A.Ünal 1968, res.46, sek.20), Maşat Höyük (T.Özgüç 1978, lev.79/3, 80/11 a-b, 82/1; T.Özgüç 1982, lev.72/6, 74/6), Kültepe (T.Özgüç 1971, lev.XVIII/3, 6, 8), Kululu (T.Özgüç 1971, res.123), Sultanhanı (K.Emre 1973, res.38-39) ve Topaklı (L.Polacco 1976, fig.8).

⁸ Boğa figürleriyle bezenmiş boya bezekli çanak-çömleğin Maşat Höyük (T.Özgüç 1982, lev.72/3 a-b, 77/1d, 82/3), Alışar Höyük (H.H.von der Osten 1937b, fig.80/6) ve Elbistan-Karahöyük (T.Özgüç 1971, lev.XXI-II/1, res.60).

⁹ Merkep figürleriyle bezenmiş boya bezekli çanak-çömleğin ele geçmesi olduğu yerleşmeler: Maşat Höyük (T.Özgüç 1982, lev.77/4) ve Kültepe (T.Özgüç 1971, lev.XVII/3 a-b).

¹⁰ Karaca figürleriyle bezenmiş boya bezekli bir çömlek parçası Boğazköy-Büyükale'de (E.M.Bossert 2000, Taf.113/360) ele geçmiştir.

¹¹ Keçi figürleriyle bezenmiş boya bezekli çanak-çömleğin ele geçmesi olduğu yerleşmeler: Ulus (Metin 1997, res.2), Alaca Höyük (H.Z.Koşay 1957, Lev.XXXIX/1), Boğazköy-Büyükale (E.M.Bossert 2000, taf.30/273), Pazarlı (H.Z.Koşay 1939, sek.4), Çengeltepe (A.Ünal 1968, res.46, sek.20) ve Kültepe (T.Özgüç 1971, lev.XXVIII/2).

¹² Aslan figürleriyle bezenmiş boya bezekli çanak-çömleğin ele geçmesi olduğu yerleşmeler: Boğazköy-Büyükale (E.M.Bossert taf.139/1257), Alaca Höyük (H.Z.Koşay/M.Akok 1966, lev.73; H.Z.Koşay/M.Akok 1973, renkli lev.AL.24), Alışar Höyük (E.F.Schmidt 1933, içkapak resmi, pl.V/b 1180), Maşat Höyük (T.Özgüç 1982, lev.77/19) ve Kültepe (T.Özgüç 1953, res.58; T.Özgüç 1971, lev.XXIII/2).

¹³ Köpek figürleriyle bezenmiş boya bezekli çanak-çömleğin ele geçmesi olduğu yerleşmeler: Boğazköy-Büyükale (E.M.Bossert 2000, taf.139/1253, 140/1291), Maşat Höyük (T.Özgüç 1982, 74/4, 77/3) ve Kültepe (T.Özgüç 1953, res.59; T.Özgüç 1971, lev.26/7).

¹⁴ Balık figürleriyle bezenmiş boya bezekli çanak-çömleğin ele geçmesi olduğu yerleşmeler: Alaca Höyük (H.Z.Koşay/M.Akok 1966, lev.70; H.Z.Koşay/M.Akok 1973, renkli lev.al.r. 24), Eskişehir (I.Bayburtuoğlu 1979, 177/22, 178/24) ve Maşat Höyük (Özgüç 1978, lev.79/3, 82/2).

¹⁵ Böcek figürleriyle bezenmiş boya bezekli bir çömlek parçası Boğazköy-Büyükale'de (E.M.Bossert 2000, taf.109/272) ele geçmiştir.

¹⁶ Kanathı boğa figürleriyle bezenmiş boya bezekli iri bir çömlek Maşat Höyük'te (T.Özgüç 1982, lev.77/1c) ele geçmiştir.

17 Sfenks figürleriyle bezenmiş boyalı bezekli çanak-çömleğin ele geçmiş olduğu yerleşmeler: Alaca Höyük (H.Z.Koşay/M.Akok 1966, lev.70), Maşat Höyük (T.Özgüç 1982, lev.77/1a) ve Alishar Höyük (Schmidt 1933, Içkapak resmi, von der Osten 1937b, fig.73/a 824).

18 Tanımlanamayan Garip Varlık figürleriyle bezenmiş boyalı bezekli çanak-çömleğin ele geçmiş olduğu yerleşmeler: Boğazköy-Büyükale (E.M.Bossert 2000, farbtafel C/353, Taf. 56/614, 139/1252), Maşat Höyük (T.Özgüç 1982, lev.73/6, 74/5) ve Kültepe (Özgüç 1971, lev.XX/1-2, XXI/1 a-b).

19 İnsan figürleriyle bezenmiş boyalı bezekli çanak-çömleğin ele geçmiş olduğu yerleşmeler: Alishar Höyük (H.H.von der Osten 1937a, fig.463/b 419a), Boğazköy-Büyükale (E.M.Bossert 2000, farbtafel C/265, taf.36/337, 136/1263, 139/1253), Boğazköy-Ambarlıkaya (E.M.Bossert 2000, taf.136/1264), Pazarlı (H.Z.Koşay 1941, lev.LII), Maşat Höyük (T.Özgüç 1982, lev.74/9) ve Yıldızeli-Uyuzsuyu Kalesi (T.Ökse 1995, Lev.15/b), Kültepe (T.Özgüç 1953, res.60).

20 Ana tanrıça figürleriyle bezenmiş boyalı bezekli çanak-çömleğin ele geçmiş olduğu yerleşmeler: Boğazköy (Ş.Dönmez 2001, çiz.1) ve Maşat Höyük (Ş.Dönmez 2001, res.1, çiz.2, res.2 a-b, çiz.3).

21 At figürleriyle bezenmiş boyalı bezekli çanak-çömleğin ele geçmiş olduğu yerleşmeler: Boğazköy-Büyükale (E.M.Bossert 2000, farbtafel C/291, 337, Taf.36/336-337, 111/336-337), Eskişehir (I.Bayburtluoğlu 1979, lev.177/18, 20), Alishar Höyük (E.F.Schmidt 1933, pl.V/b.140; H.H.von der Osten 1937b, pl.VI/4), Kerkenez Dağ (E.F.Schmidt 1929, fig. 60), Maşat Höyük (T.Özgüç 1982, lev.74/9) ve Kültepe (T.Özgüç 1971, lev.XXVII/7).

22 Süvari figürleriyle bezenmiş boyalı bezekli çanak-çömleğin ele geçmiş olduğu yerleşmeler: Boğazköy-Büyükale (E.M.Bossert 2000, farbtafel C/354) ve Maşat Höyük (T.Özgüç 1982, lev.74/10).

23 Bu tip çömlekler Alishar Höyük'te yoğun olarak ele geçmiştir (H.H.von der Osten 1937b, fig.47/d 1155, 48/e 2429, e 876).

24 Bu tür sfenkslerle bezenmiş bir çömlek parçası Alishar Höyük'te ele geçmiştir (H.H.von der Osten 1937b, fig.73/a 824).

25 Açık renk zeminli çerçeve tekniğine sahip karakteristik örnekler Alishar Höyük (E.F.Schmidt 1930, fig.225/3254; H.H.von der Osten 1937b, fig.42/c 89, 43/d 2357, 45/d 2676), Eskişehir (I.Bayburtluoğlu 1979, 178/24, 180/28, 182/34), Boğazköy-Büyükale (E.M.Bossert 2000,

taf.102/30, 106/164, 169-171), Pazarlı (H.Z.Koşay 1941, lev.XLIX, LII), Maşat Höyük (T.Özgüç 1982, lev.66/6, 74/6, 76-77), Kaman-Kalehöyük (T.Mikami/S.Omura 1991, fig.14/1-2), Kültepe (T.Özgüç 1971, lev.XVII/3 a-b, XXIII/2), Topaklı (L.Polacco 1976, fig.4, 6) ve Elbistan-Karahöyük'te (T.Özgüç/N.Özgüç 1949, lev.XV/6, XXII/1) ele geçmiştir.

26 Açık renk zeminli çerçeve tekniğine sahip karakteristik örnekler Boğazköy-Büyükale (E.M.Bossert 2000, taf.18/168, 107/168, 174), Eskişehir (I.Bayburtluoğlu 1979, lev.182/35), Kerkenez Dağ (E.F.Schmidt 1929, fig.54), Faldı Höyük (T.Mikami/S.Omura 1988, res.46-47, 52), Maşat Höyük (T.Özgüç 1982, lev.65/5), Akalan Kalesi (W.W.Cummer 1976, fig.2/18), Kaman-Kalehöyük (M.Mori/S.Omura, 1990, res.11/6), Topaklı (L.Polacco 1973, fig.3) ve Tepebağları'nda (A.Çınaroğlu 1979, res.127/1) ve Kültepe'de (T.Özgüç 1971, lev.XIX/2) ele geçmiştir.

27 K.Bittel 1942, abb.17/a-d; K.Strobel/C.Gerber 1999, abb.14

28 Kuş dizilerinin kompozisyonlarda ana öğe olarak kullanılmış olduğu en karakteristik örnek Kırşehir-Faldı Höyük'te ele geçmiştir (T.Mikami/S.Omura 1988, res.46-47, 52).

29 Söz konusu çanakları yayınlama izin veren Amasya Müze Müdürü Ahmet Yüce ile araştırmacılar Muzaffer Doğanbaş ve Celal Özdemir'e teşekkür ederim.

30 Bu tür bezemeye sahip örnekler Amasya Müzesi (Fig.2-3/Çiz.2-3), Alishar Höyük (E.F.Schmidt 1933, fig.46/b.36:112; H.H.von der Osten 1937b, fig.77/690; E.Akurgal 1955, taf.34/a), Boğazköy (E.Akurgal 1955, taf.34/b), Hacı Bektaş Höyük (K.Balkan/O.Sümer 1970, res.2-3) ve Topaklı'da (L.Polacco 1976, fig.11) görülmektedir.

31 Geliştirdikleri yüzey araştırmaları sırasında bu tür çanak-çömleğe Çorum ili sınırları içindeki çok sayıda eski yerleşmede rastladıklarını bana bildiren Doç.Dr. Tayfun Yıldırım ile Doç.Dr. Tunç Sipahi'ye teşekkürlerimi sunarım.

32 1997 ve 1998 yıllarında Amasya ili sınırları içinde tarafımdan gerçekleştirilmiş bulunan yüzey araştırmalarında, özellikle Merzifon ve Göynücek yörelerindeki eski yerleşmelerde bu tür çanak-çömlek parçalarına bol sayıda rastlanılmıştır.

33 Bu türde çanak-çömlek Maşat Höyük (Ş.Dönmez 2001, res.3 a-b), Alishar Höyük (Ş.Dönmez 2001, res.4, çiz.4), Hacı Bektaş Höyük (Ş.Dönmez 2001, res.5 a-c) ve Topaklı'da (Ş.Dönmez 2001, res.6-8) ele geçmiştir.

KAYNAKÇA

AKARCA, A., 1960
"Yerli Pontos Seramiği", *V. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 142-146

AKURGAL, E., 1955
Phrygische Kunst, TTKY Ankara

ALKIM, U.B., 1956
"Kırşehir Höyüğü ve Topraküstü Buluntuları", *Belleten XX/77*, Ankara, 61-77

BAHAR, H., 1999
Demir Çağında Konya ve Çevresi, Konya

BALKAN, K., O. SÜMER., 1968
"1967 Yılı Hacı Bektaş (Suluca Karahöyük) Kazısı Önerisi", *Türk Arkeoloji Dergisi XVI-2*, Ankara, 15-19

BALKAN, K., O. SÜMER., 1970
"1968 Yılı Hacı Bektaş Höyüğü (Suluca Karahöyük) Kazısı Önerisi", *Türk Arkeoloji Dergisi XVIII-1*, Ankara, 37-49

BAYBURTLUOĞLU, İ., 1979
"Eskişehir Phryg Çağı", *VIII. Türk Tarih Kongresi, cilt I*, Ankara, 293-303

BİTTEL, K., 1942
Kleinasiatische Studien, İstanbul

BİTTEL, K., 1974
"Bemerkungen zur sogenannten galatischen Keramik", *Manuel'e Armağan*, TTKY Ankara, 227-237

BOEHMER, R.M., 1967
"Havuzköy in Ostkappadokien", *Archäologischer Anzeiger 1967/2*, Berlin, 132-141

BOSSERT, E.M., 1957
"Funde nachethitischer Zeit", *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft 89*, Bonn, 58-67

BOSSERT, E.M., 2000
Die Keramik Phrygischer Zeit von Boğazköy. Boğazköy-Hattusa Ergebnisse der Ausgrabungen XVIII, Mainz am Rhein

CUMMER, W.W., 1976
"Iron Age Pottery from Akalan", *Istanbuler Mitteilungen 26*, Bonn, 31-36

ÇINAROĞLU, A., 1979
"Tepebağları Kazısında Demir Devri", *VII. Türk Tarih Kongresi, cilt I*, Ankara, 215-218

DÖNMEZ, Ş., 2001
"Orta Anadolu İ.O. I. Bin Yılı Çanak-Çömleğinde Ana Tanrıça Kültü", *Belleten LXIV/241*, Ankara, 707-718

DUPRE, S., 1983
Porsuk I. La Céramique de l'Age du Bronze et de l'Age du Fer, Paris

EMRE, K., 1973
"Sultanhanı Höyüğü'nde 1971-1972 Yıllarında Yapılan Kazılar", *Anadolu XV*, Ankara, 86-118

GENZ, H., 2000
"Die Eisenzeit in Zentralanatolien im Lichte der keramischen Funde vom Büyükale in Boğazköy/Hattusa", *TÜBA-AR 3*, Ankara, 35-54

GORNÝ, R.L., G. MC MAHON., S. PALEY., L. KEALHOFER., 1995
"The Alishar Regional Project 1994", *Anatolica XXI*, Leiden, 65-100

HASPELS, C.H.E., 1951
La Cité de Midas Céramique et Trouvailles Diverses, Tome III, Paris

KOŞAY, H.Z., 1939
"Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Pazarlı Hafriyatı (1)", *Belleten III/9*, Ankara, 5-14

KOŞAY, H.Z., 1941
Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Pazarlı Hafriyatı, TTKY Ankara

KOŞAY, H.Z., 1957
Alaca Höyük Kazısı 1937-1939'daki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor, TTKY Ankara

KOŞAY, H.Z., M. AKOK., 1966
Alacahöyük Kazısı 1940-1948'deki Çalışmalara Ait İlk Rapor, TTKY Ankara

KOŞAY, H.Z., M. AKOK., 1973
Alacahöyük Kazısı 1963-1967 Çalışmaları ve Keşiflere Ait İlk Rapor, TTKY Ankara

MAIER, F., 1963
"Bemerkungen zur sogenannten galatischen Keramik von Boğazköy", *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts 78*, Bonn, 218-255

- MAKRİDY, T., 1907
"Une citadelle Archaique du Pont", *Mitteilungen der Vorderasiatischen Gesellschaft* 12/4, Berlin, 167-175
- MİKAMİ, T., S. OMURA., 1987
"1985 Kaman-Kalehöyük Yüzev Araştırmaları", *IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 227-230
- METİN, M., 1997
"Ulus Kazısı 1995" *VII. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, Ankara 199-220
- MİKAMİ, T., S. OMURA., 1988
"1986 Kırşehir İli Sınırları İçinde Yapılan Yüzev Araştırmaları", *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı - II*, Ankara, 123-156
- MİKAMİ, T., S. OMURA., 1991
"A Preliminary Report on the First Excavation at Kaman-Kalehöyük", *Essays on Ancient Anatolian and Syrian Studies in the 2nd and 1st Millennium B.C.* (Ed. H.I.H Prince T. Mikasa), Wiesbaden, 87-101
- MORİ, M., S. OMURA., 1990
"1988 Kaman-Kalehöyük Kazıları", *XI. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara, 335-355
- MORİ, M., S. OMURA., 1995
"A Preliminary Report on the Excavations at Kaman-Kalehöyük in Turkey (1989-1993)", *Essays on Ancient Anatolian and Its Surrounding Civilizations*, (Ed. H.I.H Prince T. Mikasa), Wiesbaden, 87-101
- OMURA, S., 1991
"1989 Yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları", *X. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara, 353-368
- OMURA, S., 1992
"1990 Yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları", *XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara, 319-336
- OMURA, S., 1993
"1991 Yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları", *XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara, 307-326
- OMURA, S., 1996
"1994 Yılı Kaman Kalehöyük Kazıları", *XVII. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara, 189-208
- OMURA, S., 2000
"Preliminary Report on the 14th Excavation at Kaman-Kalehöyük", *Kaman-Kalehöyük 9. Anatolian Archaeological Studies Vol. IX*, Tokyo, 1-36
- ÖKSE, T., 1994
"Sivas İli 1992 Yüzev Araştırması", *XI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 243-262
- ÖKSE, T., 1995
"Yıldızeli-Uyuzsuyu Kalesi Buluntuları", *I. Metin Akıyurt Bahattin Devam Anı Kitabı. Eski Yakın Doğu Kùltürleri Üzerine İncelemeler*, İstanbul, 245-258
- ÖZCAN, B., 1991
"Sulusaray-Sebastopolis Antik Kenti", *I. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, Ankara, 261-308
- ÖZGÜÇ, T., 1953
"Kùltepe (Karahöyük) Hafriyatı", *Belleten XVII/66*, Ankara, 251-268
- ÖZGÜÇ, T., 1971
"Demir Devrinde Kùltepe ve Civarı", *TTKY Ankara*
- ÖZGÜÇ, T., 1975
"Kululu Hakkında Yeni Gözlemler", *Anadolu XVII*, Ankara, 1-18
- ÖZGÜÇ, T., 1978
"Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar", *TTKY Ankara*
- ÖZGÜÇ, T., 1982
"Maşat Höyük II. Boğazköy'ün Kuzeydoğusunda Bir Hitit Merkezi", *TTKY Ankara*
- ÖZGÜÇ, T., N. ÖZGÜÇ., 1949
"Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Karahöyük Hafriyatı", *TTKY Ankara*
- POLACCO, L., 1973
"Topaklı. 1970 Field Expedition Dig Preliminary Report", *Türk Arkeoloji Dergisi XX-1*, Ankara, 170-187
- POLACCO, L., 1976
"Topaklı. 1974 Field Expedition Excavation", *Türk Arkeoloji Dergisi XXIII-2*, Ankara, 67-74
- SAGONA, A., 1992
"Excavations at Büyüktepe Höyük 1991. Second Preliminary Report", *Anatolian Studies XLII*, London, 29-46
- SAMS, G.K., 1994
"The Early Phrygian Pottery. The Gordion Excavations 1950-1973: Final Reports Volume IV", Pennsylvania
- SCHIRMER, W., 1994
"Göllüdağ 1992", *XI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 237-242
- SCHIRMER, W., 1996
"Göllüdağ 1993-1994", *XIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı-II*, Ankara, 335-344
- SCHMIDT, E.F., 1929
"Test Excavations in the City on Kerkenes Dag", *The American Journal of Semitic Languages and Literatures XLV/4*, Chicago, 211-274
- SCHMIDT, E.F., 1930
"The Alishar Hüyük Seasons of 1927, part I (OIP VI)", Chicago
- SCHMIDT, E.F., 1932
"The Alishar Hüyük Seasons of 1928 and 1929, part I (OIP XIX)", Chicago
- SCHMIDT, E.F., 1933
"The Alishar Hüyük Seasons of 1928 and 1929, part II (OIP XX)", Chicago
- SEVİN, V., 1998a
"Tarihsel Coğrafya", *Kapadokya* (Ed. M. Sözen), İstanbul, 45-61
- SEVİN, V., 1998b
"MÖ I. Binyıl: Demir Çağı", *Kapadokya* (Ed. M. Sözen), İstanbul, 171-193
- STROBEL, K., C. GERBER., 1999
"Tavium (Büyüknöfes) Feldforschungen des Jahres 1997", *XVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı -I*, Ankara, 297-314
- SUMMERS, M.E.F., 1997
"The Identification of the Iron Age on Kerkenes Dag in Central Anatolia", *Journal of Near Eastern Studies* 56/2, Chicago, 81-94
- SUMMERS, M.E.F., G.D. SUMMERS., 1998
"The Kerkenes Dag Project", *Ancient Anatolia*, Oxford, 179-194
- TEZCAN, B., 1969
"1968 Göllüdağ Kazısı", *Türk Arkeoloji Dergisi XVII-2*, Ankara, 211-215
- TEZCAN, B., 1992
"1969 Göllüdağ Kazısı", *Türk Arkeoloji Dergisi XXX*, Ankara, 1-29
- TÜFEKÇİ SİVAS, T., 1999
"Eskişehir-Afyonkarahisar-Kütahya İli Sınırları İçindeki Phryg Kaya Anıtları", *Eskişehir*
- ÜNAL, A., 1968
"1966 Çengeltepe (Yozgat) Sondajı Önerisi", *Türk Arkeoloji Dergisi XV-1*, Ankara, 119-141
- VON DER OSTEN, H.H., 1937a
"The Alishar Hüyük Seasons of 1930-32, Part II, (OIP XXIX)", Chicago
- VON DER OSTEN, H.H., 1937b
"The Alishar Hüyük Seasons of 1930-32, Part III, (OIP XXX)", Chicago
- YOUNG, R.S., 1960
"Gordion 1959", *Türk Arkeoloji Dergisi X-1*, Ankara, 60-63
- ZAHN, R., 1907
"Die bei den Ausgrabungen in Boghaz-Köi gefundenen Tonscherben", *Wochenschrift für klassische Philologie* 24, Berlin, 638-642
- ZOROĞLU, L., 1978
"Hellenistik Çağda Kızılırmak Havzası Boyalı Yerli Seramiği, (AÜ Yayınlanmamış Doktora Tezi)", Ankara
- ZOROĞLU, L., 1979
"Eskişehir'de Bulunan Kızılırmak Havzası (Galat Denilen) Boyalı Seramikleri", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, I. cilt, Ankara, 239-252
- ZOROĞLU, L., 1981
"Kùltepe'de Bulunan Hellenistik Çağ'a Ait Bir Amphora", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakùltesi Dergisi I*, Konya, 239-252
- ZOROĞLU, L., 1983
"İstanbul ve Bonn'da Bulunan İki Skyphos", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakùltesi Dergisi 3*, Konya, 135-144
- ZOROĞLU, L., 1986
"Kızılırmak Havzası Kaplılarının Biçim ve Süs Gelişimine Örnekler", *IX. Türk Tarih Kongresi*, I. cilt, Ankara, 459-472
- ZOROĞLU, L., 1997
"Zwei Zentralanatolische Tonskyphoi" *Anadolu (Anatolia) VXII*, Ankara, 15-25

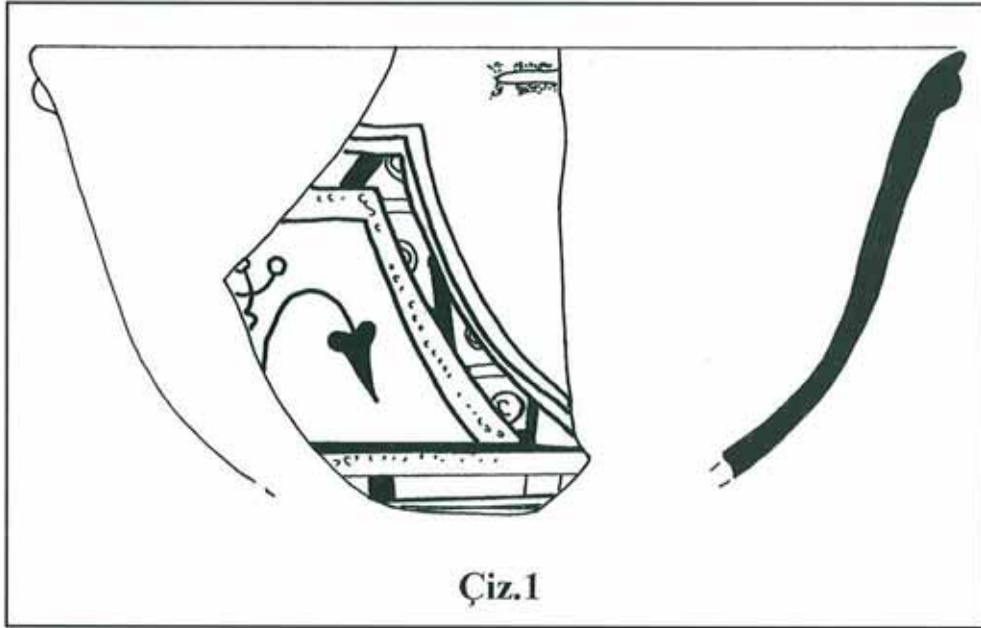

Fig.1/Çiz.1 Çanak. Parça. Ağız Çapı. 24 cm, Yük. 12.2 cm, Kal.0.9 cm İyi elenmiş, mineral katkılı hamuru açık kahverengi. Çark yapımı. Hamurunun renginde astarlı, iyi pişmiş ve orta perdahlı. Bezeme koyu kahverengi ve açık krem ile yapılmış. Amasya/Gümüşhacıköy

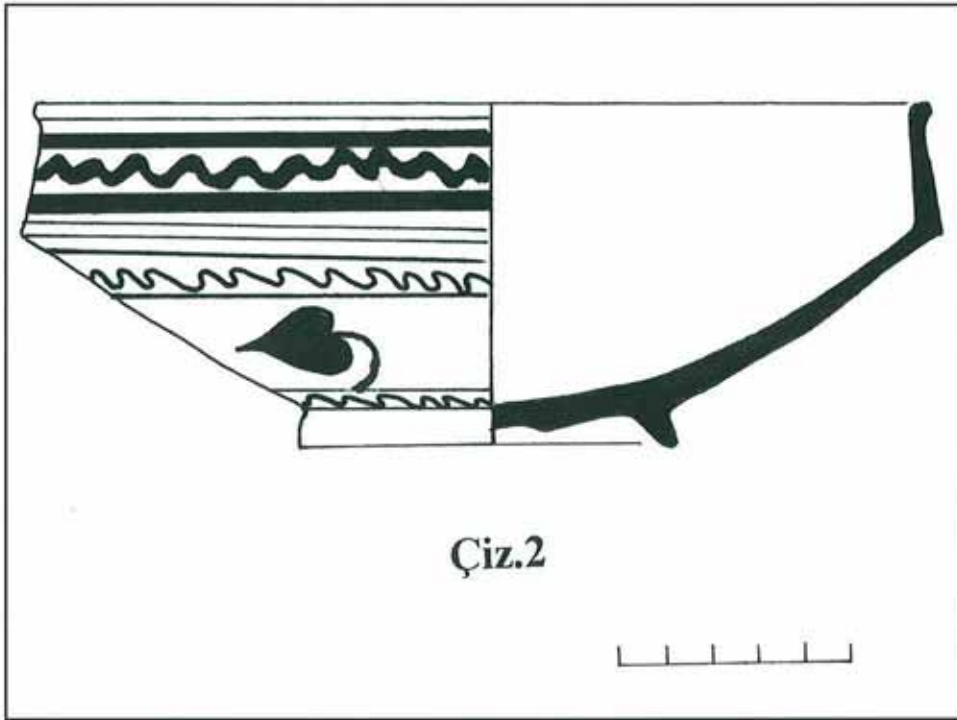

Fig.2/Çiz.2 Çanak. Tüm. Ağız Çapı. 20 cm, Yük. 7.5 cm, Kal. 0.8 cm İyi elenmiş, mineral katkılı hamuru devetüyü rengi. Çark yapımı. Devetüyü rengi astarlı, iyi pişmiş ve orta perdahlı. Bezeme kızıl kahverengi ile yapılmış. Amasya/Göynücek-Harmancık Köyü

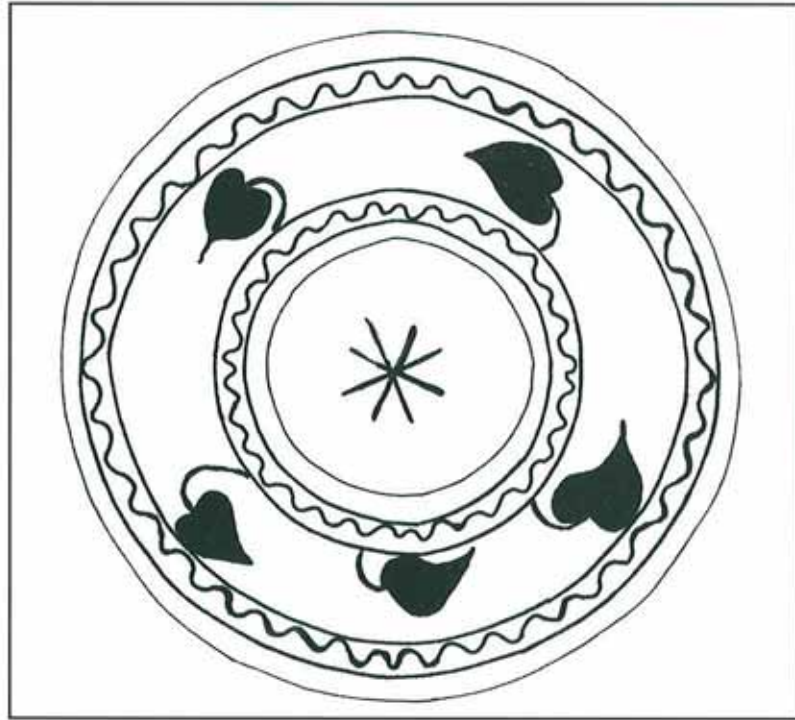

Fig 3/Çiz.3 Çanak. Tüm. Ağız Çapı. 20 cm, Yük. 7.5 cm, Kal. 0.8 cm İyi elenmiş, mineral katkılı hamuru devetüyü rengi. Çark yapımı. Devetüyü rengi astarlı, iyi pişmiş ve orta perdahlı. Bezeme kızıl kahverengi ile yapılmış. Amasya/Göynücek-Harmancık Köyü. Kabin dıştan görünüşü

Epipalaeolithic/ Mesolithic, Neolithic Periods Chipped-Stone Assemblages from Southern Bulgaria and Northwest Turkey: Similarities and Differences

*Epipaleolitik/Mezolitik,
Neolitik Devirler Doğu
Bulgaristan ile Türkiye'nin
Kuzey-Batısındaki Yontma
Taş Buluntu Toplulukları:
Benzerlikler ve Ayrılıklar*

***Ivan GATSOV**

Keywords: Micro tools, Micro perforators, Micro end scrapers, Bead manufacturing
Anahtar sözcükler: Minik aletler, Minik deliciler, Minik ön kazıyıcılar, Boncuk yapımı

Bu yazıda Güney Bulgaristan'da ve Türkiye'nin Avrupa bölgesinde ele geçen Epipaleolitik ve Neolitik dönemlere ait yontma taş buluntu toplulukları anlatılmaktadır. Bu bölgelerdeki yontma taş buluntu toplulukları arasındaki benzerlik ve ayrılıkların incelenmesi, yapım teknolojisinde ve bir ölçüye kadar da tip ayırımında bir boşluk bulunduğuna işaret etmektedir. Neolitik Devre ait en erken yontma taş topluluğuna uygulanan makro-teknoloji, bu bölge için tipik bir kültürel ve kronolojik göstergeyi oluşturmaktadır.

1. Introduction

The region under study includes Thrace (located in southern Bulgaria and European Turkey), the Marmara region, and part of western Anatolia. In this paper only Epipalaeolithic and Neolithic chipped stone assemblages are analysed. The chipped-stone collections from the Greek part of Thrace go beyond the scope of the present study and are not considered, despite the fact that they play an important role in the process of Greek Neolithisation. Nevertheless, the region "around the Sea of Marmara played

a significant role in the diffusion of economic patterns, technologies, art form between Anatolia and the Balkans". (J.Yakar 1991,225; I.Gatsov 1998,1- 28.).

1.1 The Bulgarian Evidence

From a typological perspective, some of the chipped stone collections from Bulgaria have been assigned to the Epipalaeolithic / Mesolithic period. These are lithic materials from the northern Bulgarian Black Sea coast that were collected within the Dikilitash area. In addition, the present study includes

the Neolithic chipped stone assemblages from southern Bulgaria, from sites situated between the Black Sea, the southern Bulgarian border, the Rhodopes mountains, and the Sofia lowlands.

1.2. The Evidence from Northwestern Turkey

The chipped stone assemblages presented below come from northwestern Turkey and include the Turkish portion of Trace as well as part of northwestern Anatolia - especially the portion projecting into the Marmara region east of the Meriç/Evros river. Two Neolithic settlements have been reviewed in this paper: Aşağıpınar, on the outskirts of the modern town of Kırklareli, and Hoca Çeşme - in the delta area of the Meriç/Evros river. In addition, from western Anatolia, the Neolithic site of Ilıpınar (near Orhangazi) - close to lake Iznik - has been included.

1.3. Epi-Palaeolithic Sites in the Black Sea Region

The chipped-stone assemblages from Dikilitash region on the Bulgarian Black Sea coast were collected from the surface of 11 sites by the Bulgarian archaeologist Ara Margos. Within this region, specific locations with high concentration of artifacts were defined as sites. Material was collected over a period of more than 20 years between 1960 and 1980.

Along the Turkish coast of the Black Sea, several sites were explored by M. Özdoğan from Istanbul University. In the beginning of 1970s, he investigated the European and the Asian shores of the Black Sea and collected chipped-stone materials identified as Middle, Late, and Epipalaeolithic from the surfaces of fossilized sand dunes; Epipalaeolithic assemblages were defined based on differences in typology and patina.

2. The Pleistocene/Holocene Transition

2.1. Chipped stone collections from Dikilitash on the northern Bulgarian Black Sea coast

Over 12,000 chipped stone artifacts were gathered from the surface of sites by A. Margos; they include flakes, blades, bladelets, approximately 350 cores, and 430 microlithes. The occurrence of splintered pieces, mainly flakes with two-sided splinter retouch, represents the principal technology of the assemblage. To the group of microlithic tools belong bladelets with steep retouch (dominant), bladelets with transversal and oblique truncations, and less numerous geometrical microlithes - such as segments, triangles, and trapezes. (I.Gatsov 1984, 135 - 150; I.Gatsov 1985, 471 - 474).

2.2. Chipped stone collections from Ağacli, Gümüşdere and Domalı, Turkish Black Sea coast

The exploitation of single platform cores, including conical and sub-conical cores for blades and bladelets, is the most common technological feature for the sites mentioned above. The group of retouched tools comprise micro end scrapers (where length is less than 25mm), perforators, blades with marginal retouch, as well as backed pieces (I.Gatsov - M. Özdoğan 1994, 97 - 120).

2.3. Similarities and Differences between Bulgarian and Turkish Chipstone Assemblages

It should be stressed that the Bulgarian and Turkish Pleistocene/Holocene chipped stone assemblages were deposited under similar conditions. All Bulgarian as well as Turkish collections were gathered from places with high artifact densities, and in both areas the material was found on the surface of fossilized sand dunes. These assemblages are considered proof of a single local culture at the time of the Pleistocene/Holocene transition. In both cases there is a technological gap between the aforementioned assemblages and those from the early

Neolithic (discussed below). That is why the Epipalaeolithic chipped-stone assemblages from this part of the Black Sea coast do not, apparently, continue into the earliest Neolithic assemblages of Thrace (at least not for the chipped-stone collections presented below).

From a typological point of view similarities can be found in the microlithic character of both industries: The presence of micro-tools, such as micro end-scrapers with rounded and semi rounded fronts, backed pieces, retouched bladelets, segments as well as blade perforators, notched tools, and splintered pieces. But these types appear regularly in the periods under study. More important are the differences in core processing techniques.

A completely different type of core exploitation has been identified that divides the Turkish from the Bulgarian Epipalaeolithic assemblages. The techniques in Dikilitash are dominated by cores with changed orientation followed by "plate" cores. Most are specimens with evidence of a "multi-changed" knapping direction, and are in their final stage of exploitation.

With these informations in mind the above mentioned technological and typological features constitute the eastern border of the Epi- Tardi-Gravetian tradition of the Iron Gate region of the Danube between the IX and VIII millennium BC.

As for the Turkish collection, the fact can be stressed that the type of core reduction is typical for the local Epipalaeolithic cultures in the adjacent areas of the Black Sea coast. The assemblages from Ağaçlı, Gümüşdere, and Domalı could indicate an Epipalaeolithic substratum in the research area.

Different core reduction techniques demonstrate a significant gap between both areas. While the Dikilitash materials seem to be related to the Epi- Tardi-Gravetian industry of the Iron Gate region, the collecti-

ons from the Turkish Black Sea coast (both the European and the Asian sites) are likely linked to local Epipalaeolithic cultures (V. Koen, 1991).

3. The Early Neolithic Period Sites in South and Southwest Bulgaria and Northwest Turkey

3.1. South and Southwest Bulgaria

Both in South and Southwest Bulgaria, the earliest Neolithic chipped stone assemblages come from the phase of white-painted pottery (V. Nikolov 1996, 1 -8; V. Nikolov, 1998a, 1999), mainly known from Karanovo excavation.

The initial research of Karanovo was led by G. Il. Georgiev and it is currently being excavated by a Bulgarian/Austrian team under the direction of V. Nikolov and S. Hiller since 1988. The following observations are based on the material obtained from their fieldwork.

Azmaç is another important Neolithic and Chalcolithic site that was excavated by G. Il. Georgiev, and is the only site within the region that was completely excavated. The early Neolithic sites near the Rakitovo and Eleshnitsa villages were excavated respectively by A. Raduncheva and V. Macanova (1974 - 1975) and by A. Raduncheva and V. Nikolov (1983 - 1985). The early Neolithic site of Cavdar was excavated by G. Il. Gergiev and K. Kanchev between 1964 and 1980. Unfortunately a very small part of the chipped-stone assemblage was preserved. Research at Galabnik started in 1979 by Mikhail Tchokhadzhev. In 1980 a Bulgarian - Slovak team led by J. Pavuk returned to Galabnik to continue the research. Pernik, another site in the Museum District of the town of Pernik, was the location of rescue excavations in 1975 and 1976. Slatina, located in Sofia, was partly excavated by B. Nikolov between 1985 and 1998. Captain Dimitriev is the most recently excavated and published Neolithic/Chalcolithic settlement; work there was conducted by V. Nikolov between 1998 and 1999.

3.2. Eastern Thrace and Southern Marmara Region

Hoca Çeşme was excavated by M. Özdoğan between 1990 and 1992; (M.Özdoğan 1998, 63 - 92) it is located near the Meriç delta approximately 5 km inland from the Aegean coast. Another site Aşağıpınar is located to the south of Kırklareli, not far away from the Turkish Bulgarian border. Research at the site continues and, in this study, the chipped-stone materials from periods III and IV are considered. To date, the approximate synchronization with Karanovo (South Bulgaria) is as follows: AP6 - KII, AP5 - KII/III, AP4 - KIII, AP3 - Early KIV, AP2-Late KIV, AP1 - Late KIV (N.Benecke 1998, 172 - 179; Y.Boyadziev 1995, 149 - 191; H.Parzinger - M.Özdoğan 1995, 5 - 29; M.Özdoğan, - H. Parzinger - N. Karul 1997, 2 - 11).

3.3. Western Anatolia

The Neolithic settlement of Ilıpınar is located in the plain of Lake Iznik, approximately 2 km west of the lake and 1.5 km south of Orhangazi; research there started in 1987, led by J. Roodenberg (J. Roodenberg - L. Thissen - H. Buitenhuis 1989/90, 61 - 144; J. Roodenberg 1995:1987 - 91).

3.4. Chipped-stone assemblages from South and Southeast Bulgaria

To date the first Neolithic collections have come from the Karanovo I and Karanovo II settlements (I.Gatsov and V. Kurcatov 1997: 213 - 227), Tell Azmak (chipped stone assemblage from the Early Neolithic layer; I.Gatsov, M. Gurova 1988: 7 - 21), the site of Rakitovo (V. Macanova, A. Raduncheva 1995: 114 - 125), and the site of Eleshnitsa (V.Nikolov, K. Maslarov.1987).

Galabnik I, Pernik, Chavdar, Slatina V - IV (V. Nikolov 1992, 5 - 163) Kovatchevo, and the Early Neolithic layer at Capitan Dimitriev are the further reflections of the same tradition. Based on our current understanding of sites in the study area this

technology ends in the Middle Neolithic period (Gatsov, 1999:115 - 123). (Fig. 1.1, 2 Karanovo; 3,4 Azmak; 7,8 - Pernik; Fig.2.4 - 7 Chavdar, Fig.3. 4 - 6 - Chavdar; Fig.2. 8 - 11 Capitan Dimitriev).

The most important feature of the Earliest Neolithic chipped stone industry is the manufacturing of macro-blades. The characteristic technological features of the blank are its regular shape, mostly trapezoidal section, uni-directional dorsal pattern, and butts formed by a single blow. As for the dorsal pattern, it can be stressed that the pattern is dominated by specimens detached from a single platform core. Most of the blades are related to the same advanced stage of core reduction and show the same knapping technique - usually by pressure. This assumption is supported by the shape of the butt, bulb, as well as by the parallel scar left on the dorsal face.

The size of intact specimens, such as un-retouched blades and retouched blade tools, suggests that the necessary length of cores was at least 120 mm. The blades are made out of yellow, reddish-yellow, and yellow brown raw materials -sometimes possessing spots, and are all very good for knapping.

The other interesting feature of the earliest flint assemblages in Bulgarian Thrace is the total lack of cores. Cores are missing from all sites, including the Early Neolithic layers of Azmak - the only site to be totally excavated; other early Neolithic sites in south and southwest

Bulgaria have only been partially excavated. Macro-blade cores have not been registered at Azmak or at any of the other the sites. In addition, a very low frequency of trimming flakes, blades, tablets, plunging blades, and cortical specimens were found within excavated areas.

These observations have led to the conclusion that core preparation, as well as core reduction, took place off site - suggesting

that macroblade production occurred off site, or at least away from the excavated portions of the sites in question. On the other hand, the supposed heavy weight of these macro-cores makes their transportation illogical. It is more likely that the initial core preparation and blade detachment occurred in areas close to the flint source.

As for blade tools, the fact should be stressed that they show marked typological uniformity. Most of the tools were made from blades. To the blade-retouched tools belong blades with high semi-steep, slightly undulated retouch, including specimens with retouched rounded fronts (type Karanovo I-II).

Perforators – another type of blade tool – usually occur with high retouch on the edges that forms more-or-less well-defined points. The other typological groups consist of blades with marginal or micro-retouch, and continuous or partial retouch, as well as blade end-scrapers and truncations. As a rule, most of the specimens have retouch on the edge. Retouched tools on flakes and splintered pieces occur rarely. Specimens with abrupt and denticulate retouch are *de facto* missing.

Blades with high semi-steep and steep retouch are the most typical, and form the best diagnostic feature of the Early Neolithic flint assemblages. The presence of this type of retouch can be explained as an attempt on the part of the knapper to reduce the blade's width. This can be seen by comparing the mean value and standard deviation of unretouched and retouched (with high retouch) blades. In this case the mean value of the unretouched blades' width (including blade fragments) is markedly higher.

To date the raw material sources and the workshops for macroblade production have not been found, because research specifically addressing these problems has not been conducted. Bearing in mind that large quantities of artifacts were made repeatedly from one and the same kind of yel-

low, reddish yellow, or yellow brown flint raw materials (especially at Karanovo and Azmak) suggests that the raw material sources and core reduction workshops were situated somewhere in Upper Trace. Unfortunately, their exact location is still open to debate. The other problem is connected with location of tool manufacturing. Here, the lack of seaving sediments prevents the examination of on-site activities (I. Gatsov 1993).

3.5. Technological – typological features of the Neolithic chipped-stone assemblages from eastern Thrace and the southern Marmara region

3.5.1. Hoca Çeşme

Four habitation phases have been distinguished, but because the chipped stone analyses are not finished I shall focus on their most important features.

First, the very low quality of the raw material is evident. In all phases the raw material samples consist of microcrystalline quartz and chert of a local origin. The low quality of the materials determined decisively the technological and typological parameters of the assemblages under study. It is not by mere chance variation that the frequency of blades and blade fragments is approximately 10% and that of the retouched tools with respect to the entire quantity of chipped stone artifacts is 6%; there were more than 3000 blades and blade pieces.

The major typological groups include mostly retouched flakes (specimens with partial, marginal, and micro retouche on both sides), followed by flake end-scrapers, and by blade fragments with marginal and micro retouch – with or without notches.

Up to now the Hoca Çeşme type of raw material procurement strategy is similar to that of the Koprivetz site in northeastern Bulgaria. The last was ascribed to the period of the Monochrome Neolithic. At Kopriv-

vetz, raw materials were of local origin that do not possess good qualities for knapping (T. Tsonev 2000). The assemblages are mostly represented by flakes and flake tools. As a rule the size of specimens – unretouched and retouched – are bigger than those from Hoca Çeşme. However, the important relation is the similarity of raw materials that have imparted similar characteristics for the two flake industries.

Another interesting feature of the Hoca Çeşme assemblages is the presence of cores with multi-directional knapping and core-derived products, such as cortical and trimming flakes that suggest that core exploitation occurred somewhere in the vicinity of the area under study.

Among the blades and blade fragments in the Hoca Çeşme chipped-stone assemblages are a few blades made from yellow flint similar to those mentioned above from Bulgarian Thrace. These blades have been registered in phase II of Hoca Çeşme, which chronologically fits with the Early Neolithic period in Upper Thrace. These blades have the same types of high undulated semi-steep and steep retouch, as well as a similar size to the blades known from the south Bulgarian Early Neolithic. Undoubtedly, they were imported from Upper Thrace. The base for this assertion comes from a corresponding lack of cores, trimming flakes, or blades, as well as a lack of fragments and chips from the same type of raw material. Thus, the material from Hoca Çeşme, with the exception of these few blades, differs completely from the Turkish Epipaleolithic collection as well as from the Early Neolithic assemblages belonging to the horizon of white-painted pottery.

Only two similar features have been noticed. First, there is a link between blades – which might be considered as evidence of exchange patterns in Upper Thrace. (Fig.1. 5, 6, Fig.2. 1 – 3 Hoca Çeşme). The second similarity is the total lack of flint cores from the region of Thrace; their length should be at least 12 – 15 cm.

3.5.2. Aşağıpınar

First, the fact should be mentioned that the material from Periods 3 and 4 of this site correspond chronologically with the Middle Neolithic of the region. The most interesting feature is the presence of numerous micro-tools. To date, of the more than 6000 specimens, approximately 2000 are micro-tools, and include micro end-scrapers (with lengths no greater than 25mm), bladelets with retouch, segments, retouched truncations, and especially micro-perforators.

Special attention has been attracted to micro-perforators and micro-alternated perforators. These tools have a length usually between 12 and 22 mm (a rare some are between 23 and 25 mm). Items with lengths less than 11 mm have not been recorded (I. Gatsov 1998, 1 – 6).

Most of the micro perforators and micro-alternated perforators were made from chert – usually from striped brown, black, or gray raw material. This strong connection between shape and raw material fits with their functional purpose. The micro-perforators and micro-alternated perforators were used for malachite bead manufacturing (S. Calley, S. Grace 1988, 69 – 89).

Micro-alternated perforators have been found in large quantities in the region. It is worth noting the presence of semi-finished malachite beads. Undoubtedly this implies the existence of a workshop for bead production during Periods III and IV (Fig.3. 7 – 19).

The relatively high frequency of cores and especially of 'plate' cores shows that core processing took place on spot of the excavated area. From a technological point of view, core reduction was defined as the exploitation of cores whose narrow or narrowest sides were utilized as blade detaching surfaces. As a rule, cores were shaped from small nodules or concretions whose length reached a maximum 7cm. Cores in diffe-

rent stage of reduction as well as the high frequency of trimming flakes and blades, cortical flakes, and waste support the inference that knapping occurred on the spot. Changes in tool morphology and the type of core-reduction sequence do not show any considerable differences (i.e., remain constant) in the period under analysis.

In all, flint assemblages – the major typological group not yet described – consist of flake end-scrapers, blade perforators and alternated perforators, blade with marginal and micro continuous and partial retouch, retouched flakes, splintered pieces, and blade truncations.

With the exception of micro-end scrapers and segments, which have been recorded as single items at some sites in the Neolithic assemblages of southern Bulgaria, the other technological features (such as core reduction, micro perforators, and alternated perforators) are different.

Some similarities are evident from singularly occurring retouched blades at Aşağıpınar. The type of retouch and the size of the specimens suggest expectations from earlier finds at this site.

3.5.3. Ilıpınar

The analysis of the chipped stone assemblages from this very important site is not finished. At present, materials from the earlier X and IX Phases are better studied. The first results from the technological and typological analyses show a marked difference between the Ilıpınar Early Neolithic materials and those from Early Neolithic sites in Thrace. The raw materials reveal a large diversity of flint and even the presence of obsidian. Flint varieties have a local origin, while obsidian evidently has been impacted.

The earliest assemblages from phases X and IX consist of big unretouched flakes and flake tools – mainly different types of end-scrapers (Fig.2.11) and retouched fla-

kes. The cores, for this type of blank were not found in the excavated area. The size of blanks and the complete retouched tools suggest the existence of cores whose length should be at least 15cm.

A second *chaîne opératoire* seems to be represented in a small quantity of single platform cores with semi-round or flat striking surfaces that are in an advanced or final stage of core exploitation for blades (Fig.3. 1,2,3). These blades were used without secondary modification (personal information of Dr. M. Gurova, Archaeological Institute; Gatsov, Gurova, 2000) or were retouched with marginal or micro retouch. As a rule, this type of retouch cannot significantly change the morphology of blanks.

A third *chaîne opératoire* is linked to obsidian core processing, which took place on the spot – within the excavated area. This suggestion is made based on the presence of single cores, trimming blades, and plunging blades (M. Özdoğan 1994., 423 – 431).

As a whole, the chipped stone assemblages from phase X and IX of Ilıpınar show a significant discrepancy with the Neolithic assemblages from eastern and Upper Thrace.

4. Discussion

The analyses of the similarities and differences between these various assemblages leads to the following conclusions. First, there is a gap in the technology and to a certain extent in the typology – especially the presence and absence of geometrical microlithes – between the Bulgarian and Turkish Epipalaeolithic assemblages.

In spite of similar Paleo-Environmental conditions both assemblages are distinguished by completely different core processing techniques. In order to present better explanatory models of this gap, other sites that have clear stratigraphy are needed as

well as different types of interdisciplinary research. Last but not the least are the technological and typological differences between the Bulgarian and Turkish Epipalaeolithic collections and the Early Neolithic collections (as described above).

Differences can be clearly detected in the complete opposite use of raw material types and the totally different character of core reduction sequences. The occurrence of blade macro technology – the most characteristic feature of chipped stone assemblages from Upper Thrace in the early Neolithic white-painted pottery horizon – is absolutely new in the area. Also, the technology and typology between the Epipalaeolithic Black Sea collections are completely different compared to that from Hoca Çeşme.

At the present stage of our study of Early Neolithic assemblages in Thrace some similarities can be detected in the few blade items of Hoca Çeşme II. Blade morphometry and raw material type are similar to the Early Neolithic assemblages in Upper Thrace. All other technological and typological features, including the various types of raw material differ between the two regions.

From a technological and typological point of view, features of the chipped stone assemblage of Neolithic Thrace and Ilıpınar (phases X and IX) are completely different.

The Middle Neolithic assemblages from Bulgarian Thrace have not yet been published. However, the first results from research in eastern Thrace have recently been published; interesting results have been obtained from the aforementioned Neolithic

site of Aşağıpınar. In all assemblages a very high degree of microlitisation was observed—especially the occurrence of micro perforators and micro-alternated perforators. Until now, these perforator types have not been found in Upper Thrace. In addition, the similarity of raw materials (i.e., that which was used for manufacturing perforators) has not been recorded in Thrace. To a certain extent, some similarities are indicated in the single occurrence of retouched blade items, which are more-or-less similar to those from Upper Thrace.

Another difference appears to be the lack of trapezes and triangular pieces at Aşağıpınar. A small number of trapezes have been recorded from the Middle and Late Neolithic settlements of southern Bulgaria. Functional requirements may explain this phenomenon. On the one hand, micro perforators and micro-alternated perforators were necessary components of bead manufacture, while trapezes served as hunting weapons (Lichardus *et al.* 2000, in press).

In conclusion, it should be stressed that macro-blade technology is a cultural and chronological marker typical of the region's Earliest Neolithic assemblages. On the other hand, the presence of micro-tools is probably related to functional requirements and may represent a response to environmental possibilities.

Acknowledgments

The chipped stone assemblages were kindly offered to me for analysis by Professor Dr. M. Özdoğan, Professor Dr. H. Parzinger, Dr. J. Roodenberg, and Professor Dr. V. Nikolov.

BIBLIOGRAPHY:

- BENECKE, N., 1998.
"Animal remains from the Neolithic and Bronze Age Settlements at Kırklareli (Turkish Thrace)", Eds. H. BUITENHUIS, L. BARTOSIEWICH, A.M. CHYKE. *Archaeology of the Near East*. ARC - publications 18, III, Groningen: 172 - 179.
- BOYADZIEV, Y., 1995.
"Chronology of Prehistoric Cultures in Bulgaria", Eds., D. BAILEY, I. PANAYOTOV, *Prehistoric Bulgaria*. Monographs in World Archaeology, N 22, Prehistory Press: 149-191.
- CALLEY, S., S. GRACE, 1988.
"Technology and Function of Micro - borers from Kumartepe (Turkey)". BAR S411: 69 - 89.
- GATSOV, I., 1984.
"Technology and Typology of Cores from the Collection 'Pobiti Kamani', Dikilitash, Bulgaria. *Archaeologia Interregionalis*, Krakow, 135 - 150.
- GATSOV, I., 1985.
"Early Holocene Flint Assemblages from the Bulgarian Black Sea Coast". Ed. C. BONSAL, *The Mesolithic in Europe*, Edinburgh, 471 - 474.
- GATSOV, I., 1993.
"Neolithic Chipped Stone Assemblages in Western Bulgaria, Krakow.
- GATSOV, I., 1998.
"Aşağıpınar - techno - typological analysis of the chipped stone material", *Archaeologia Bulgarica*, 3: 1 - 6.
- GATSOV, I., 1999.
"Chipped stone assemblages from Neolithic and Chalcolithic Settlement 'Capitan Dimitrievo' ", Ed., NIKOLOV, V., *Selishna mogila "Capitan Dimitrievo"*, Razkopki 1998 - 1999, 115 - 123..
- GATSOV, I., 2000.
"Chipped Stone Assemblages From South And South - West Bulgaria And North - West Turkey. (Epipalaeolithic/ Mesolithic, Neolithic Periods) Bar, International Series 854, Oxford, pp.1 - 28
- GATSOV, I., M. GUROVA, 1988.
"Izsladvane na kremachnite artefakti ot rannoneolithna plast na Azmashkata selishna mogila kraj Stara Zagora" *Izvestia na Museite ot Jugozhna Balgaria*, 19, 7 - 21.
- GATSOV, I., M. GUROVA, 2000.
"Neolithic chipped stone assemblages from Ilipinar (phase X and IX), West Anatolia, Turkey." *Anatolica* (in print)
- GATSOV, I., V. KURCATOV, 1997.
"Neolithische Feuersteinartefakte". Eds. S. HILLER, V. NIKOLOV, *Karanovo, Die Ausgrabungen im Sudsektor 1984 - 1992*, Salzburg, 213 - 227
- GATSOV, I., M. ÖZDOĞAN, 1994.
"Some Epi - palaeolithic sites from NW Turkey. Ağaçlı, Domalı, Gümüşdere", *Anatolica* XX: 97 - 120.
- KOEN, V., 1991.
"Finalni paleolit gornogo Krima. Kiev. Avtoreferat. LICHARDUS, J., I. GATSOV, M. GUROVA, I. ILIEV, 2000.
"Geometric microliths from the Middle Neolithic site Drama - Gerena (South Bulgaria) and the problem of Mesolithic tradition in South-Eastern Europe." *Eurazia Antiqua*.
- MACANOVA V., A. RADUNCHEVA 1995.
"Neolitho seloshte pri grad Rakitovo, ". *Slavevi gori* I, 114 - 125.
- NIKOLOV, V., 1992.
"Rannoneolitho gilishte od Slatina", *Razkopki i prouchvania*, XXV, 5 - 163
- NIKOLOV, V., 1996.
"Jugozapaden variant na Kultura Karanovo I". *Archeologia*, 2-3, 1 - 8.
- NIKOLOV, V., 1999.
"Proucvania varhu neolitnata keramika v Trakia, Sofia.
- NIKOLOV, V., K. MASLAROV, 1987.
"Drevni selishta kraj Eleshnitsa, Sofia Pres.
- ÖZDOĞAN, M., 1994.
"Obsidian in Anatolia: An Archaeological perspective on status of research", *Archaeometry*: 423 - 431.
- ÖZDOĞAN, M., 1998.
"Recent excavations in Eastern Thrace and Contact between the Prehistoric Cultures of Anatolia and Balkans"/abstract in English/, *TUBA - AR*, 1: 63- 92.
- ÖZDOĞAN, M. - H. PARZINGER - N. KARUL, 1997.
"Kırklareli Kazıları (Aşağıpınar ve Kanlıgeçit Höyükleri)", *Arkeoloji ve Sanat* 19, 77: 2 - 11.
- PARZINGER, H. - M. ÖZDOĞAN, 1995.
"Die Ausgrabungen in Kırklareli (Turkish - Thrakien) und ihre Bedeutung fuer die Kulturbeziehungen zwischen Anatolien und dem Balkan vom Neolithikum bis zur Fruehbronzezeit". *Bericht der Roemisch-Germanischen Kommission* 76, 5 - 29.
- ROODENBERG, J., 1995.
"The Ilipinar Excavations I. Five Seasons on Fieldwork in NW Anatolia, 1987 - 91. Istanbul.
- ROODENBERG, J. - L. THISEN - H. BUITENHUIS, 1989/90.
"Preliminary report on the archeological investigations at Ilipinar in NW Anatolia", *Anatolica*, 16, 61-144.
- TSONEV, T., 2000 "Knapping Technology vs. Pattern of Raw Material Supply (On the example of early Neolithic flint assemblages from the Orlovets and Koprivets sites, northern Bulgaria". Ed., L. NIKOLOVA, *Technology, Style and Society*. BAR International Series 854, 29-35.
- YAKAR, J., 1991.
"Prehistoric Anatolia. The Neolithic Transformation and the Early Neolithic Period. Monograph Series of the Institute of Archaeology. Tel Aviv University, p.225

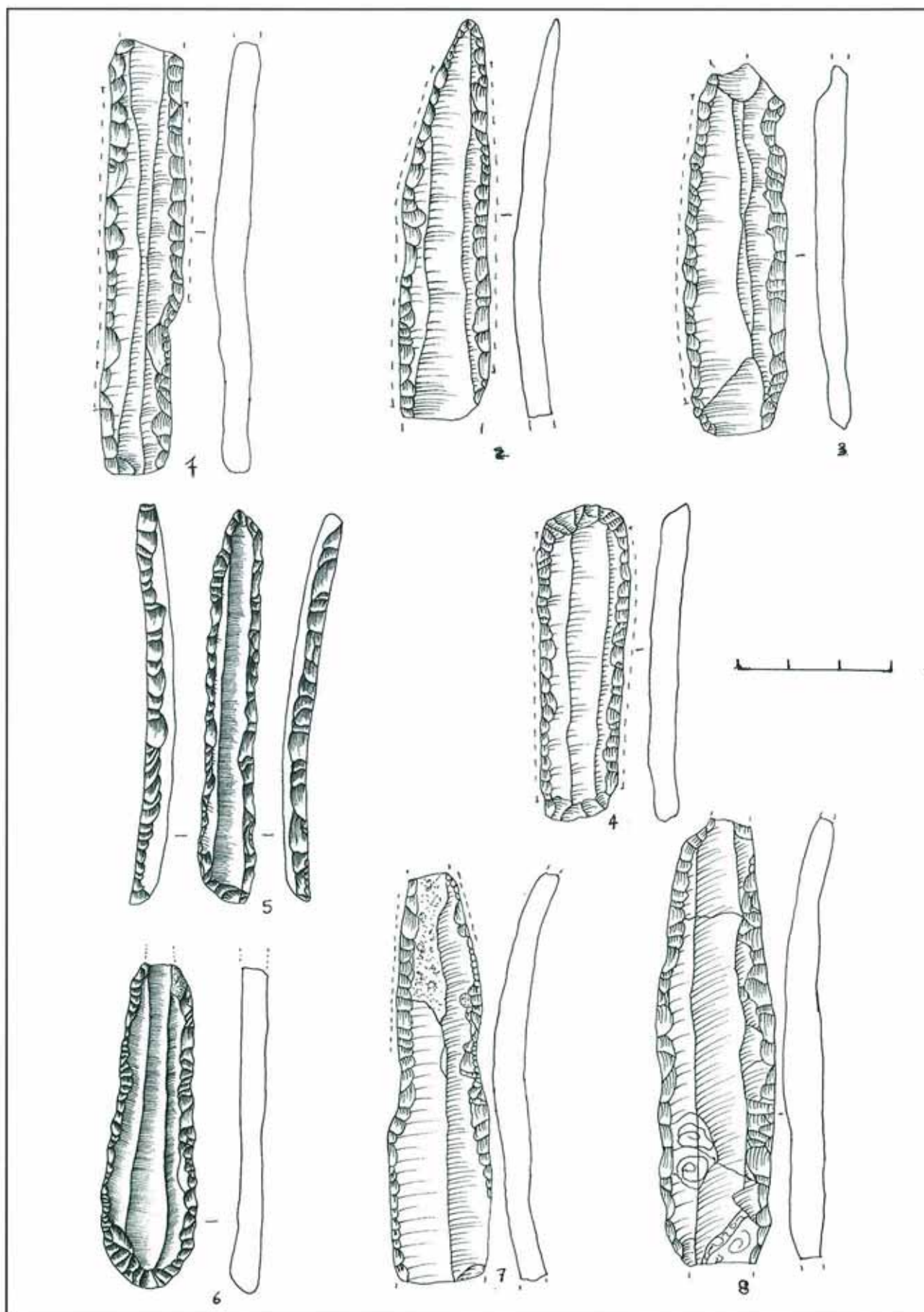

Fig.1 – Retouched tools: 1,2 Karanovo; 3,4 Azmak; 5,6, Hoca Çeşme; 7,8 – Pernik;

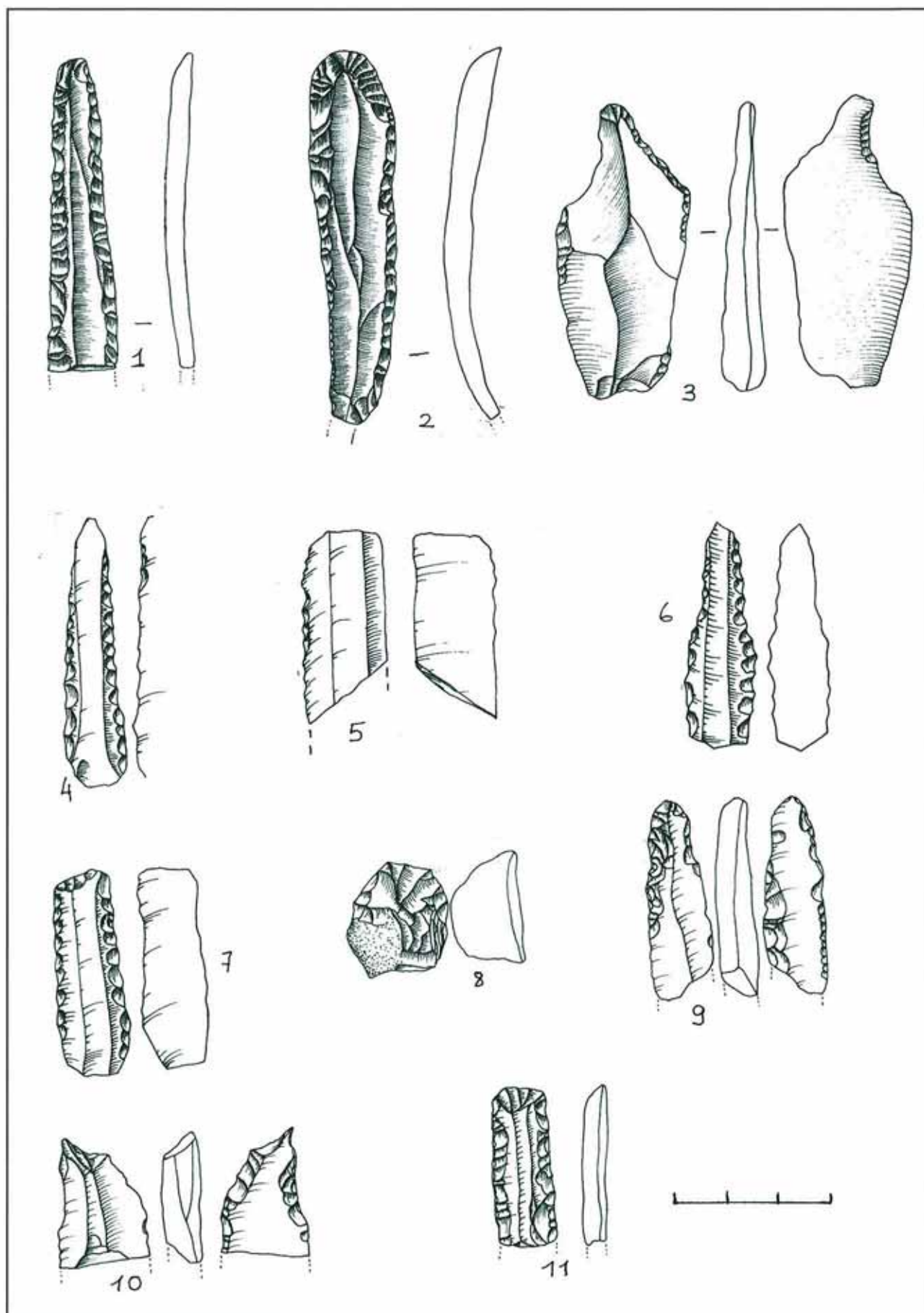

Fig.2 – Retouched tools: 1 – 3 Hoca Çeşme; 4 – 7 Chavdar; 8 – 11 Capitan Dimitriev;

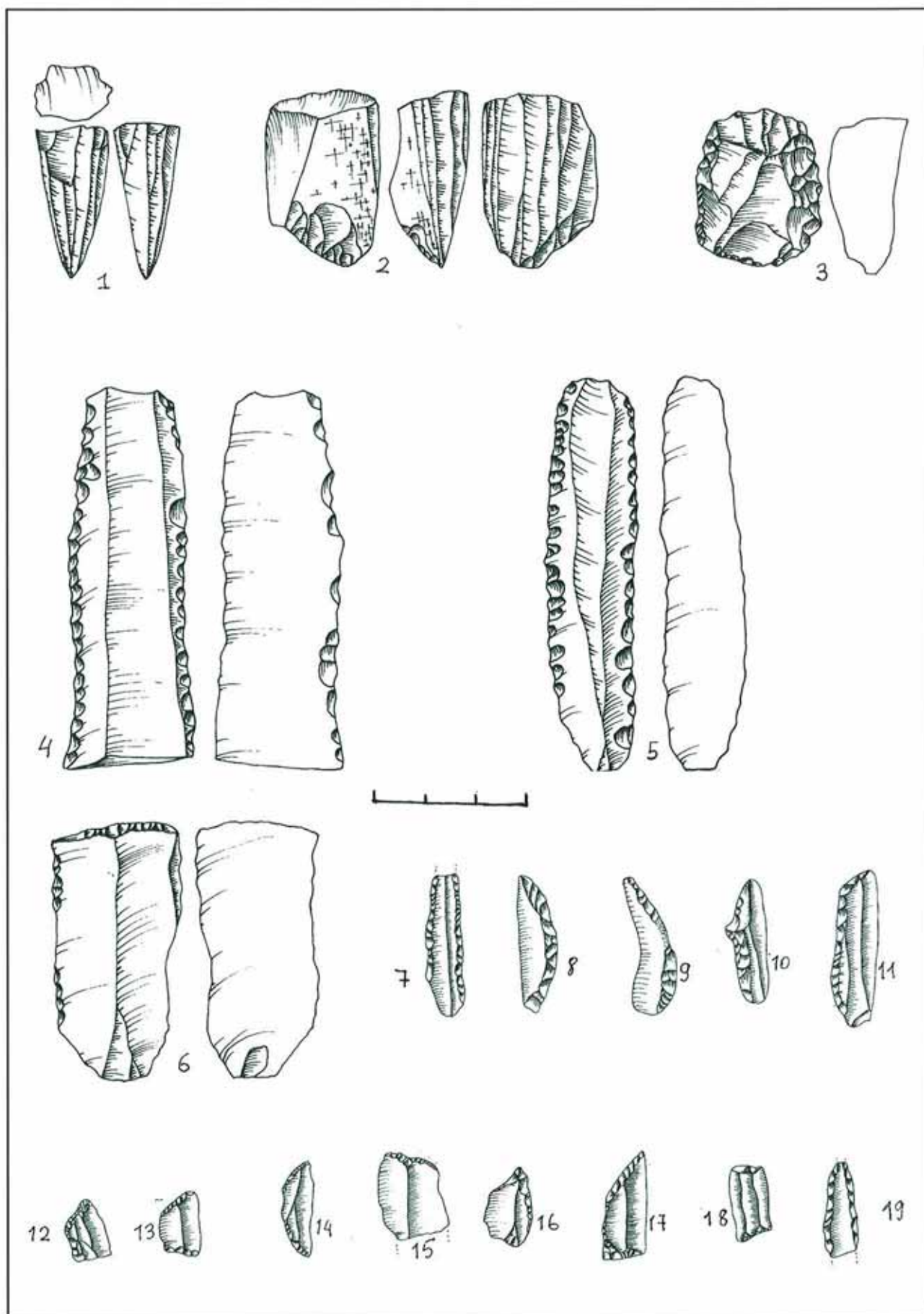

Fig.3 – Retouched tools: core 1 – 3 Ilipınar; 4 - 6 Chavdar; 7 - 19 Aşağıpınar;

Sinop Regional Archaeological Survey 1998-99: The Karasu Valley Survey

1998-1999 Yılları
Sinop Bölgesel
Arkeolojik Yüzey
Araştırması
Karasu Vadisi Yüzey
Araştırması

*Owen DOONAN, Alex GANTOS, Fredrik HIEBERT, Ali YAYCIOĞLU, Mark BESONEN

Keywords: Sinop, Systematic Archaeological Survey, Black Sea, Landscape, Geomorphology
Anahtar Kelimeler: Sinop, Sistemik Arkeolojik Yüzey Araştırması, Karadeniz, Doğal çevre, Jeomorfoloji

1998-1999 yıllarında, Sinop Bölgesel Arkeolojik Yüzey Araştırması Projesi Karasu ırmağı vadisini (Sinop İli) arkeolojik ve jeomorfolojik yüzey araştırmasını sistematik olarak yürütmüştür. Arkeolojik yüzey araştırması vadideki, çevresel ve topografik bakımdan çeşitli türdeki sekiz örnek alandaki incelemeyi içermektedir. Bu alanlar kıyı kesiminden, içerlerdeki vadi ağzına kadar 20 km geriye kadar uzanmaktadır. Her alan yoğun olarak örneklenmiş, arazinin topografik özellikleri göz önüne alınarak uzunlamasına kesitler halinde veriler toplanmış, çanak-çömlek yoğunluğu ve mal tiplerinin ayrımına göre tüm çanak-çömlek topluluğunun dijital görüntüsü çıkarılmıştır. Jeomorfolojik yüzey araştırması, toprak kullanımının tarihçesini ve yerleşme türlerini anlayabilmek için kıyı delta-sının evrimini tekrardan yapılandırmıştır. Osmanlı belgeleri araştırmaları ile 1571, İnebahtı savaşı sonrasında Sinop'ta başlatılan gemi yapım projesi hakkında veriler bulunmuştur. Bölgede yerel kaynakların yoğun olarak kullanılması vadinin arkeolojik kayıtlarını, jeomorfolojik tarihi ve demografinin gelişimini etkilemiştir.

1. Introduction

The Sinop Regional Archaeological Survey conducted archaeological and geomorphological surveys in the Karasu river (anc. "Ocherainos/ Ochosbanes/ Ochthomanes", see Talbert (ed.) 2000: map 84) valley during the 1998-99 seasons. The Karasu valley survey is the second of a series of systematic case studies that document patterns of settlement in the hinterland of Sinop,

Turkey. Sinop, located at the midpoint of the Turkish Black Sea coast, was the site of the first Milesian colony in the Southern Pontus, a capital of the Pontic Kingdom under Mithridates VI and one of the main stations for the Roman and Ottoman Black Sea fleets (Moreau 1959). Because of its position, natural resources and excellent harbor facilities Sinop has maintained a strategic place in Black Sea politics and trade over several millennia. The Sinop Regional

*O. Doonan, University of Pennsylvania Museum, 33rd and Spruce Sts. Philadelphia, PA 19104-6324, U.S.A.
A. Gantos, Boston University
F. Hiebert, University of Pennsylvania
A. Yaycıoğlu, Harvard University
M. Besonen, University of Massachusetts

Survey is one component of the Black Sea Trade Project, an interdisciplinary program that combines systematic survey and excavation on land with systematic underwater survey in order to study cultural and economic interaction, resource exploitation and cultural formation in the Black Sea (Hiebert et al., 1997). Sinop and its hinterland were chosen as the starting point for these investigations because of the port's pivotal role in Black Sea interaction.

The Karasu river valley is the deepest and broadest in the wild hinterland of Sinop, running from its headwaters behind the modern town of Erfelek to the sea. Agriculture has taken over the valley floor and lower elevations, but the great forests which furnished timber for shipbuilding from Classical to Ottoman times still dominate much of the western half of the peninsula and the highlands (fig. 2). During two seasons of systematic archaeological field survey in the Karasu valley 35 sites were documented in 192 tracts (fig. 3). A geomorphological coring survey documented the progradation of the Karasu delta by taking fifteen cores from different parts of the delta, with core depths ranging from seven to twelve meters. We must await the results of ^{14}C analyses to establish firm dates, but the mouth of the valley has filled in over several thousand years, transforming it from an open water embayment into the colluvial plain of today. Although surveys of this and other parts of the Anatolian Black Sea coast have been published (İşin 1991; 1997; Kızıltan 1992; Dengate 1978), the Sinop Province Regional Survey is the first systematic survey to be conducted in this difficult region.

Eight parts of the valley were sampled by the survey (fig. 3): 1) the hills flanking the western delta (Aklıman); 2) the ridge overlooking the eastern side of the delta (Bostancı); 3) the slopes to the southeast (Osmaniye); 4) the hills to the west (Sarsı) and 5) south-west (Dibekli); and the western terraces overlooking the inner Karasu valley, from N-S: 6) Kılıçlı; 7) Hacıoğlu, and 8) Uzungürgen). Uneven distribution of modern far-

ming and forestry and burial of the valley floor under colluvial deposits restrict the choice of areas for systematic survey. The hills overlooking the delta from the north and southwest are covered in dense forest, offering no visibility. The western side of the inner valley is also heavily forested, frustrating systematic survey. Despite these constraints, the survey yielded strong patterning.

As in the Demirci valley survey of 1997 the survey examined recently plowed and planted fields in order to gather comparable data sets. In the Karasu valley survey, a team of six to nine fieldwalkers walked parallel transects and counted, weighed and photographed 100% of the ceramic and other evidence encountered on their transects. A grant from Tufts University enabled the survey to obtain an Olympus DL-600 digital camera. This allowed us to gather and organize ceramic data in a more systematic way than before while minimizing collection. This methodology allows us to record information about proportions of ceramic forms and ware types, although limiting field-walking to fields with strictly comparable levels of visibility restricts the extent of our coverage. We hope to compare the results of this limited sampling program against more extensive systematic survey data in future seasons, in an attempt to strike a balance the competing ideals of extensive ground coverage and high resolution sampling of material evidence.

The survey also made use of the knowledge provided by informants and inspected topographic features that are known to correspond with certain kinds of sites. Sites found in opportunistic investigations were not recorded together with survey tracts in order to decrease the biases in favor of highly visible settlement types. The results from the Karasu delta contrast dramatically with those conducted by our survey in the Demirci valley South of Sinop, suggesting a different relationship between inland and coastal parts of this valley¹. The evidence from the Karasu survey will be summarized

period by period, emphasizing a number of important sites for each. Conspicuous trends in the record are highlighted, outlining the use of this valley through time. Then in a discussion section, we shall pull together the spatial patterns in land use, commenting on changing settlement patterns through time.

2.1 Pre-classical periods

The survey documented twelve pre-classical sites in and around the Karasu valley (fig. 2). Bronze Age settlement was widespread as in other parts of Sinop province, with clusters of sites apparent to the North of Sarsı köy and in the middle Karasu valley, near Kılıçlı and Hacıoğlu. A single Bronze Age site was documented on the coast at Ak Liman. This site has been badly disturbed by later alterations, but hand-made ceramics were scattered lightly over the surface. Prehistoric sites are more or less absent from the Karasu delta, contrasting sharply with the coast from Sinop to Gerze, where nearly a dozen sites are known. The hills overlooking the Akliman delta were almost entirely free of prehistoric ceramics, with the exception of Sarsı and Dibekli villages, overlooking tributary valleys to the Northwest and West respectively. A cluster of six prehistoric sites was observed around the modern village of Sarsı, and three in Dibekli. It is possible that rich estuary environments, now filled in, supported the concentration of sites in these parts of the valley.

The site of Maltepe at Hacıoğlu (fig. 4) was documented during 1998 as part of the central Karasu valley survey. The existence of Maltepe has been known since the surveys of Burney, and the site was published as part of the survey conducted by the Sinop Museum (Işın 1991; 1997). Conditions at the site have changed significantly in recent years, permitting the survey to record the extent the site and its material assemblages more precisely.

The site is associated with a low natural mound, a topographical feature commonly

associated with prehistoric settlements in Sinop region (fig. 4). In this case, the mound is about 50 m in diameter and 15 m in height. The occupied portion of the site was primarily on the adjacent terrace. The occupied area extends about 50 x 75 m making the area of primary scatter ca. 0.5 ha. Primary deposits have been disturbed by plowing on the mound itself and a terrace just below. On the mound a scatter of daub and ceramics was noted, together with a heavy concentration of chert blades, cores and limestone "bracelets" (figs. 7-9)².

The blade industry at Hacıoğlu (fig. 7) is highly unusual for the Sinop region, appearing at few prehistoric sites. The most remarkable feature of this site is the prolific limestone bracelet industry, with dozens of examples found here in various states of completion (fig. 8). Işın recorded a group of similar bracelets, three finished (but broken) and one unfinished, at Çimbek tepe, which he assigns to the Chalcolithic period³. No chipped stone industry was reported by Işın at Çimbek tepe. A similar bracelet has been published in association with chipped stone by Marro et al. in their survey of Kastamonu region at Aceramic Neolithic Sokukayası⁴. Comparanda are generally associated with Neolithic sites in Anatolia and the Near East. The presence of this industry at Hacıoğlu in association with a Chalcolithic ceramic assemblage suggests three possibilities, not necessarily exclusive of one another: 1) this may be a multi-period site; 2) that the type may have continued in a long lasting tradition in the Pontus; or 3) perhaps that the estimated dates for the Sinopean Chalcolithic need to be raised. Further study and documentation of Hacıoğlu and its bracelet industry has been undertaken by A. Gantos.

The ceramics at Hacıoğlu date the site to the earlier prehistoric stages of Sinop region. The ceramic fabric and forms suggest that the assemblage belongs towards the beginning of the sequence. The unfortunate lack of independent dating or even excavation of stratified sequences makes the es-

establishment of even a relative chronology challenging. The range of types includes bowls and open-forms with horizontal tab-handles (fig. 9, lower right, compare to Işın 1997:pl.3.2 (Harmantepe). Straight-sided jars with horizontal loop handles (fig. 6 top right) have been documented by the Sinop Regional Survey at Chalcolithic Mezarlık tepe near the coast in 1997 (Doonan, Gantos Hiebert, Smart 1998). Vertical strap handles (top second from left, bottom left) have been found at Chalcolithic Ilyanın Yeri (Işın 1997: fig. 7.18). Examples of loom weights similar to those found at Hacıoğlu have been documented at Çimbiktepe, mentioned above (Işın 1997: pl. 8.23).

An Early - Middle Bronze Age site was documented at the site of Güllüavlu in the district of Nohutluk (Hacıoğlu). The site is just above the valley floor and was cut by bulldozers cutting a drainage ditch alongside the Erfelek road in 1998. The bulldozer cut reveals that the site was built on a mound of sterile soil, with huts and pits cut into the surface (fig. 10). The scatter on the undisturbed mound is about 50 m across, suggesting an occupied area of about 0.1 ha. The bulldozer cut also revealed a burial just beneath what may have been a pit for a house. This site is clearly more than an ordinary tumulus burial, given the extensive scatter of daub on the surface, ceramics from several time periods and a possible daub floor surface visible in the scarp.

The ceramics at the site are unusually diverse in style, suggesting widespread contacts. Many types common to the Sinopean EBA assemblage were found, including burnished wares with chaff temper and horizontal loop handles. Several unusual types were recovered as well, including what appears to be the head of a figurine decorated with punctuation in geometric patterns (fig. 11, compare to Ikiztepe 1988: pl. LV.13) and the foot of another larger figurine. Burnished wares with relief decoration invite comparison to Karanova VI examples, and red-brown burnished wares with incision to central Anatolian Middle

Bronze Age (MBA) types. Red burnished wares of MBA type including a fine "teapot" spout were also found suggesting early second millennium contacts with central Anatolia. Although ceramics of this type are not plentiful in Sinop province, evidence is growing for a widespread MBA in Sinop ili (for comparanda see Köşk Höyük, Işın 1997: pl.10.12-13). The Bronze Age ceramics of this site will be published in greater detail by A. Bauer.

2.2 Archaic-Hellenistic Periods

The multi-period site of Karapınar-Nohutluk, recorded on a terrace overlooking the Karasu river, suggests that it may be necessary to re-evaluate the commonly held hypothesis that the hinterland of Sinop was empty in the early first millennium BCE (fig. 5, no. 3). This multi-period occupation included Bronze Age, Archaic, Hellenistic and Roman phases. The ceramics included several parallels with the early destruction levels at Gordion, including a double loop handle from a globular amphora and a rim from a straight sided cup with an incised hatched lozenge (fig. 10)⁵. Chaff-tempered burnished hand-made ceramics suggest that this site had a prehistoric phase, although it will be necessary to carry out excavation in multi-period stratified sites before the chronology of the local burnished wares is secure.

Remains of the Hellenistic period were limited along the flanks of the Karasu delta, but a number of sites in the middle Karasu valley suggest limited expansion inland during this period. One potentially important site was recorded at Keserköy, where very little pottery was observed but traces of a stone built wall and Hellenistic roof tiles may indicate the presence of a non-residential structure, perhaps a military installation. A tumulus cemetery was recorded at Karagöl-Çandar in the hills overlooking the southwestern part of the delta. Hellenistic-Roman roof tiles were found in association with these tumuli, although no other ceramics were noted.

Settlement overlooking the Karasu delta was limited to near the coast. Most notably, a tumulus cemetery was documented on the land-ward side of the site of Akliman (ancient Harmene), adding at least half a dozen to the three tumuli documented in 1997 (Doonan, Gantos, Hiebert, Smart 1998). Each of the ten tumuli that were mapped and documented had been illegally excavated and a hole had been bored into the center of one (fig. 12). The Sinop authorities have been notified of these illegal excavations. The tumuli were 10-15 m in diameter and 3-4 m in height. With the exception of the tumulus chamber we published already (Doonan, et.al. 1999), there do not seem to have been stone-built tomb chambers within these tumuli. Both roof-tile burials and burial chambers composed of unfired mud-brick were documented within tumuli. Few ceramics were found in association with these tumuli. It is intriguing to speculate that this line of tumuli along the ridge marked a road which connected Harmene to inland sites at Sarsi and to the west. It is also possible that the tumuli were placed here so that they would be visible from the sea and Sinop itself. Other tumulus cemeteries were noted at Karacakese and Karagöl, overlooking the Karasu delta from the South, but these tumuli were impossible to date, given a general lack of ceramic and architectural material found in association with them.

2.3 Roman and Byzantine periods

The Roman period was the most widespread pre-modern occupation of the Karasu valley, with 15 sites documented in 1998-99. As in earlier periods, the Nohutluk area of the central Karasu valley showed extensive Roman settlement, including Karapınar, one of the largest Roman sites found outside of Sinop port. Background scatters of Roman date were widespread as well in the central valley. All of the Hellenistic sites showed continuity into Roman times, and several new sites added to them. The expansion of Roman settlement inland in this period may relate to an expansion of the timber industry and intensifies exploitation of

other forest resources (fruit, nuts), with farming following land clearance.

The most significant Roman site recorded in the inner valley was at Karapınar, a terrace on the ridge defining the eastern side of the Karasu valley (fig. 5). The site is at least 5 ha in extent, including a number of areas with distinct assemblages. The ceramic and tile scatter on the surface is one of the highest density recorded to date in Sinop province, and includes an unusually broad range of fine wares (fig. 15).

The ceramics correspond to local types, although the assemblage from Karapınar shows considerable diversity for an inland site. Most of the medium and fine wares were made without the black sand temper characteristic of local wares produced on the coast. It is possible that some of this pottery was produced on-site, since a considerable portion of the Eastern part of the site was covered with kiln debris. A hollow figurine base "D" shaped in cross section was found in a scatter of medium and fine wares near the center of the scatter. A pair of nude feet can still be made out oriented approximately 15° off-center. The assemblage is predominantly mid-late Imperial period, 1st - 4th centuries AD. The concentration of fine wares including the figurine may mark a domestic area or associated refuse scatter. About 100 m south of the scatter a concentration of human bone and terracotta tiles marks a cemetery. Little pottery was found in association with these burials, although a twisted polychrome glass bracelet suggests that at least some of the graves were Roman. The cemetery is quite extensive and it is not unlikely that the area was re-used for the same purpose in later times.

The flanks of the Karasu delta showed a pattern similar to that observed for the Hellenistic period: settlement very close to the coast and little settlement overlooking the delta. One possible exception was a small site at Karagöl, however the rest of the southeastern ridge was nearly barren of pre-Ottoman sites and background scatter. Sarsi,

tucked in a tributary valley on the western side of the delta, had evidence of some Roman settlement, although not nearly as extensive as in the middle Karasu valley. Three small Roman sites (< 1 ha) were defined in Sarsı during 1998. It may be that small Roman settlements clustered around access ways: Sarsı is not distant from the Roman coastal sites of Saraycık and Cartaköyü. It is possible that a Roman communication route connected the Sarsı with the sites of Harmene and Saraycık, to the northeast and west respectively.

2.4 Ottoman period

The survey recorded eleven sites that can be assigned to the Ottoman period, for the most part small scatters associated with known villages. The villages of Eski Dibekli, Karacakese and Nohutluk showed significant evidence of occupation. Aklıman port may have been occupied by a combined Muslim-Orthodox population, since a Muslim cemetery was documented on the mainland and a small church was recorded on Sariada, a stone's throw off the coast (fig. 17). Evidence of quarrying for stone blocks, measuring about 0.5 x 1.3 m (l x w, depth not measurable), possibly used for Sinop port's defensive walls, was also documented at Aklıman (fig. 18). No datable evidence was associated with these quarries, and it is hoped that closer study of the masonry of the city walls can demonstrate during which periods stones of this size and composition were being utilized. Follow up investigation of these results will make use of the ongoing documentary research into the Ottoman structure of Sinop region. It is hoped that comparing the documentary and survey evidence it will be possible to develop a range of signatures that Ottoman settlements of different sizes and purposes left in the archaeological record.

3. Geomorphological Work in the Aklıman Valley (M. Besonen)

During the 1998-1999 field seasons, we conducted geomorphologic work in the lo-

wer Aklıman valley west of Sinop obtaining fifteen sediment cores in total. Our goal with this study has been to document the extent and chronology of geomorphic and paleoenvironmental change in the valley over the past 5,000 years. Work from the 1998 season documented an overall regressive coastal sedimentary sequence in the valley recording shallow marine and nearshore environments succeeded by terrestrial ones. Work from the 1999 season has allowed us to refine the stratigraphy, and examine several questions which remained unanswered following work from the previous season. In particular, we hoped to document the maximum inland extent of the sea into the valley in the past, and the nature and evolution of the Aksaz Sazlığı.

Field methodology during both seasons was similar. Sediment cores were retrieved by means of a portable, hand-operated, three centimeter diameter Eijkelkamp gouge auger. Core locations and depths of penetration are indicated in Figure 19. Physical sedimentological properties of the cores including composition, color, grain size, structure, consistence, and the presence of other macro-observable characteristics were logged in the field. High-resolution subsampling (approximately every ten centimeters) of the stratigraphy was undertaken for laboratory analyses back in the U.S.

Laboratory analyses include dual-frequency magnetic susceptibility, loss-on-ignition analysis, grain-size analysis on a Coulter Laser Particle Counter, and microfossil analysis. Results from these analyses in conjunction with information obtained from the sediment coring program allow us to characterize the sediments, determine their most probable environment of deposition, and reconstruct the changing paleogeography. Macroscopic organic matter was obtained from many points in the stratigraphy, and when the dates from AMS radiocarbon analysis are available, the samples will provide absolute chronological control for the geomorphic changes we are documenting. Samples suitable for pollen analy-

sis have been gathered and will provide a basis for discussing changing conditions of forest and agricultural exploitation.

There are three main tributary valleys which splay out from the coastline and together compose the Akliman valley. A fence diagram using 12 of the 15 sediment cores demonstrates the general distribution of shallow subsurface stratigraphy in these tributary valleys (Fig. 13). Fluvial sedimentation dominates within the valley of the Karasu river (southeasternmost tributary valley), and east of the modern river mouth along the coast. This suggests that the river mouth and deltaic sedimentation were primarily focused towards the eastern half of the Akliman Valley in the past. This perfectly concurs with observations about the direction of longshore transport at the coast. A series of abandoned river mouths east of the modern mouth of the Karasu, and the current orientation of the mouth of the Karasu, as well as the mouth of the river which drains the Aksaz Sazlığı all strongly suggest that longshore transport along the coast is from the ESE to the WNW. As the Karasu river mouth prograded out of its tributary valley, the constant bias of longshore transport shifted its direction consistently towards to west to its present location. Regarding the inland extent of the sea in the past, stratigraphy in core S-99-03 demonstrates that it reached at least as far as the location of this core. We were unable to obtain a core further inland in the center of this tributary valley, but the topography suggests that the sea may have also extended up to another 1.5 kilometers upvalley from this point. Also of interest in this region is the feature noted as "Karagöl Mvk." on the 1:25,000 scale topographic map. Cores S-98-04, S-99-02, and S-98-06 all penetrated the deposit left by this feature which appears to have been a brackish, organic rich swamp that came into existence as sedimentation at the river mouth shifted westward.

The middle tributary valley in which sediment core S-99-05 was taken is also dominated by fluvial sedimentation, and given its narrow width, this is not unexpected. Howe-

ver, the sea did extend back into at least the entrance of this valley at some point in the past given evidence from the stratigraphy in sediment core S-99-04. This core consists of deposits from a brackish marsh (brackish microfossils noted when sampling for C-14 analyses) overlain by possibly nearshore shallow marine sediments, and capped by several meters of fluvial sedimentation. Some topographic issues exist with the interpretation of the middle unit as being a nearshore shallow marine deposit, but these will be resolved by examination of detailed 1:5000 scale topographic maps we have recently gained access to, as well as dedicated microfossil analyses. When sea level rise submerged the marsh here is unknown, but can be determined with a radiocarbon date on macroscopic marsh vegetation.

The tributary valley of the Aksaz Sazlığı is dominated by shallow marine muds overlain by marsh sediments, and a modern fluvial cap. Field conditions during the 1999 season permitted us to reach more towards the center of this valley with sediment core S-99-07 than was possible during the previous field season. We have not yet completed detailed microfossil analyses on sediment cores from this tributary, but the samples from core S-98-05 deeper in the valley were generally barren of calcareous microfossils. However, core S-98-02 contains abundant brackish micro- and macrofossils along its length, and we expect to document a clear marine signal in microfossil samples from S-99-07.

Regarding the relative sequence of geomorphic evolution in the valley, we suggest the following scenario which can be revised and given absolute dates once we submit organic samples for radiocarbon analysis. At some point in the past, the sea reached back into all the tributary valleys probably about as far back as the area that is currently delimited by the very flat valley bottom (yellow area in Fig. 20; same as the area delimited by the 10 m contour line). Fluvial sedimentation began to fill in the Karasu river and middle tributary valleys

while the tributary valley of the Aksaz Sazlığı remained open to marine influence. During this time, sedimentation from the Karasu river delta front was focused towards the eastern side of the whole Aklıman valley. As the Karasu river delta front prograded, the constant influence of longshore transport towards the WNW gradually pushed the river mouth to its present location leaving a series of abandoned river mouths along the way. Within the last kilometer of coastal progradation, the longshore transport began to constrict the entrance to the tributary valley of the Aksaz Sazlığı. By this time, the Aksaz Sazlığı probably existed as a marsh. Subsequently, this area continued to fill in evolving into the very low-lying, marshy floodplain that exists today.

As more data is generated from our lab analyses, and radiocarbon dating results become available, we expect to provide clearer details and absolute dates to the geomorphic changes recorded in the sediment cores.

4. Ottoman archival research (A. Yaycıoğlu)

The ship-building project initiated following the battle of Lepanto in 1571 and its impact on the topographic and demographic structure of both port and hinterland are of particular interest. To date it has been possible to examine a number of sultanic writs housed in Istanbul, which docu-

ment the wood-cutting industry in the hinterland of Sinop and neighboring regions to supply the ship-building. During the late sixteenth and early seventeenth centuries state agents were sent as far as Samsun and Trabzon to procure timber for use in Sinop. Some agents were dispatched to nearby Demirci, 15 km to the South of the port. These agents complained that the wood there was not suitable for building large warships. Undoubtedly, the timber in Demirci had been in use before, maybe for small-size boats. The shipbuilding district at the port, called Tershane was exclusively populated by Greeks. A progress report on this survey of the sultanic writs is in preparation (Yaycıoğlu forthcoming). Research on the other writs in Istanbul will continue, providing important documentary support for the archeological field work.

5. Discussion

The table below illustrates the dramatic difference between the coastal (Aklıman, Bostancılı) areas, the inland slopes overlooking the Karasu delta (Osmaniye, Sarsı) and the inner Karasu valley (Hacıoğlu, Uzungürge) settlement patterns. Although modern use of these landscapes differ dramatically, surveyed fields included in this tabulation are all comparable in terms of visibility. The very high density of the ceramics in the Hacıoğlu zone is to some degree due to the presence of several large Roman and Ottoman sites which produced tremen-

District name	area surveyed	avg. density	proximity ranking			predominant types (listed in order of frequency)
			Sinop p	East	North h	
Hacıoğlu	142580 m ²	1205	5	2	7	R, O, Br
Sarsı	58920 m ²	398	7	8	4	R, Br
Uzungürge	52250 m ²	320	8	1	8	R, O, Br
Bostancılı	188330 m ²	107	1	3	2	O, H/R
Kılıçlı	42690 m ²	93	4	4	8	O, Br
Dibekli	284560 m ²	50	6	6	3	O, Br
Osmaniye	77700 m ²	21	2	5	5	modern
Aklıman	103150 m ²	10	3	7	1	H/R, O, Br

Table 1: Relative ceramic densities for eight sample zones in the Karasu valley.

dous amounts of ceramic debris. A few tracts at the Karapınar site yielded densities over 100,000 sherds/ha. It is necessary to take the fact that Hellenistic, Roman and Ottoman settlement patterns tend to overwhelm the assemblages of other periods. In part this is why the full documentation of tract assemblages with digital photography is so important.

Despite these factors that demand cautious consideration of the raw numbers, several clear patterns emerge in the data. It is clear, with the exception of Harmene and one small site at Bostancılı, the outer flanks of the Karasu valley were sparsely settled before modern times. The same goes for the southeastern flanks of the delta (Osmaniye, Karagöl and Kılıçlı). We have shown that the delta was an unhealthy marsh which frustrated transportation and offered little or no arable land until quite recently. Perhaps the sparse settlement in this area lies behind the proverb mentioned by Strabo (XII.iii.10) that those with nothing to do build the walls of Harmene. After all, there is no need to defend an empty hinterland with a wall.

The settlement pattern in the western part of the valley (Sarsı), shows a higher settlement density than Akliman and Bostancılı. Several prehistoric sites are not included in the surveyed area, because they were documented in an opportunistic survey rather than as part of the systematic survey. The density of sites in this part of the valley was relatively high in the Bronze age, Roman and Ottoman times. These sites were not very large in any period. We have suggested elsewhere that a Roman road may have run through this district past a series of man-made borings into a water-bearing limestone outcrop at Mağara. It is likely that this feature was part of a project to bring water to Sinop in the early second century CE, suggested by Pliny the younger in a letter to Trajan (*Pliny, Ep. X.90-91*). The marshy Karasu delta made it impossible to use the spring as a source for Sinope (Donan and Gantos forthcoming).

The pass between the inner Karasu valley and the delta (Osmaniye and Kılıçlı) show very low ceramic densities as well. In sharp contrast, the inner Karasu, near the modern villages of Hacıoğlu and Uzungurgen were densely settled in several periods. Pre-historic settlement in this part of the valley appears to have been widespread, continuing into the first millennium BCE. As in other inland areas, Greek Classical and Hellenistic settlement are very limited.

No single topographic variable appears to control density of ceramics. In table 2 each zone is ranked according to proximity to Sinop, the East coast and the North coast. The ranking of ceramic density against rankings of proximity to Sinop and to the North coast (i.e. the mouth of the river) are not statistically related⁷. Two notable exceptions are the multi-period site of Harmene and a small Hellenistic, Roman and Ottoman site at Akdoğan (Bostancılı). Harmene was a small port dependent on Sinop, according to ancient sources (Xenophon VI.1.15; Strabo XII.iii.10). The Akdoğan-Bostancılı site was most likely a small coastal compound on the fringes of the Western suburbs of Sinop⁸. In contrast, there does appear to be a correlation between proximity to the East coast and ceramic density⁹, suggesting that the expansion of forestry and agricultural industries along that coast in Hellenistic and Roman times extended at least up to the Karasu watershed. The high density of ceramics in Sarsı probably are due to a relatively isolated zone of settlement, perhaps connected by a road to Harmene and the western coast of the Sinop promontory.

In general, Hellenistic expansion was for the most part limited to coastal areas. It may be that the settlement of the province was linked to the exploitation of Sinop's famed timber resources. Deforestation in Hellenistic times would have spread along the coast South of Sinope, followed by agricultural settlement. As the quality timber on the coasts was depleted, inland sources would have become more attractive, and after

timber was cut, agriculturalists could move into the newly cleared land (Doonan forthcoming a). The site of Karapınar was probably the most important center in this area during Roman times, given its large size and rich, varied ceramic assemblages. Roman and Ottoman occupation appear widespread, and it is possible that the modern pattern of non-nucleated villages spread widely through the landscape was the case in Roman and Ottoman times. Undoubtedly one or several roads ran by or through Karapınar. Given the number of sites overlooking the river on the eastern flank, it is very likely that a North-South road wound along this ridge. Since the ceramic densities in the Kılıçlı-Osmaniye districts is very low¹⁰, it is unlikely that a road ran along this ridge towards Sinop. More plausible might be a route that ran East-West through Karapınar running along the ridge towards modern Çiftlik. This road could have crossed the Karasu and continued West, passing through the Dibekli area as it headed to several sites along the West coast. French (1986) has argued that a Roman coastal road passed İstefan (ancient Stephane), and the road we are postulating here would have crossed the Sinop Promontory before connecting with such a coastal road.

6. Concluding remarks:

The systematic survey of the Karasu valley succeeded in documenting a distinctive settlement pattern along the flanks overlooking the delta and related inland zones. Our results can be contrasted effectively with those obtained in the 1997 season in the Demirci valley because we have been careful to maintain comparable levels of visibility within a topographically diverse sampling program. In 2000 the Black Sea Trade Project initiated what we hope to be a series of soundings in the region with exca-

vations at the port of Sinop. In future seasons we expect to examine the Karasu valley with a more extensive sampling program in order to test the results of the intensive data collection methodology outlined here against a more extensive survey design with increased sample size and less intensive data collection within individual tracts. In addition, we expect to expand our multi-scalar survey into different environments and topographic zones in and outside of Sinop province to build a series comparable case studies that will help us to understand the productive and settlement patterns that supported the most important port on the south coast of the Black Sea.

Acknowledgements:

The authors would like to thank the Turkish General Directorate of Monuments and Museums, the General Director Prof. Dr. Ender Varinlioğlu and the acting General Director Sn. Kenan Yurttagul for their support and permission to carry out this research. We would like to thank our Turkish Government Representatives, Sn. Sena Mutlu, Researcher at the Anatolian Civilizations Museum, Ankara and Sn. Nurhan Turan of the General Directorate for Monuments and Museums, Ankara. Her invaluable advice and assistance are appreciated very much. Sn. İsmail Tatlıcan, Director of the Sinop Museum and his staff were supportive and helpful. Prof. Dr. Berna Alpagut provided invaluable assistance and advice in many matters, Prof. Dr. Önder Bilgi and Dr. Dominique Kassab-Tezgör generously offered access to recent results at the sites of İkiztepe and Demirci Plaj respectively. The Karasu valley survey was made possible by the financial support of the National Geographic Society, the Samuel Freeman Charitable Trust and private donors.

NOTES

1. For a discussion of the Survey's methodology and preliminary report of the 1997 results, see Doonan, Gantos, Hiebert and Smart 1999.
2. The limestone "bracelets" may in some cases be weights or mace heads. The commonly accepted term.
3. Işın 1997: pl. 8.13-15, 24. Işın interpreted a limestone blank as a grinding stone.
4. C. Marro, A. Özdoğan and A. Tibet, "Prospection Archeologique Franco-Turque dans la Region de Kastamonu (Mer Noire). Premier Rapport Preliminaire," *Anatolia Antiqua* IV, 1996, 273-90, see p. 279; fig. 5; Pl. L6.
5. For comparanda see Sams 1994: pl. 57. Large round mouthed jugs, #631 medium red ware with incised hatched lozenge design near rim. From destruction level (ca. 700 BC). Also see pl. 119. Open mouthed amphoras/ kraters, double handles (#s 909, 910 A,B esp.).

6. The surveyed Aklıman zone does not include the site of Harmene, which has very low visibility because of Ottoman and more recent improvement of the harbor area and dense forest covering the rest of the site.
7. $\chi^2 = 14.67$ and 14.97 for the correlation between density ranking and proximity to Sinop and the North coast respectively. The χ^2 score at a 0.05 level of confidence is 14.06 .
8. The western suburbs of Sinope were apparently very sparse and limited in comparison to the dense settlement which spread along the coast to the South (i.e. the East coast of Sinop promontory).
9. $\chi^2 = 6.31$ for the correlation between density ranking and proximity to the East coast.
10. It should be noted here that the vast majority of ceramics recorded in the Kılıçlı area are Ottoman in date.

BIBLIOGRAPHY

- ALKIM, U. et al. 1988, *İkiztepe I. Türk Tarih Kurumu, Ankara.*
- DENGATE, J., 1978, "A Site Survey along the South Shore of the Black Sea," (ed E. AKURGAL., *Proceedings of the Tenth International Conference of Classical Archaeology*, Ankara, 245-58.
- DOONAN, O., 1998, "Sinop Regional Survey, 1996-97," *Near Eastern Archaeologist* 1, 178-79.
- DOONAN, O., forthcoming a, "Production in a Pontic Landscape: The Hinterland of Greek and Roman Sinope," Eds. O. LORDKIPANIDZE et al., (*Proceedings of the IX International Symposium on Black Sea Archaeology*, Vani Besançon.
- DOONAN, O., (forthcoming b), "The current state of archaeological research along the central Pontic coast of Turkey," *Vestnik Drevnei Istorii*.
- DOONAN, O., A. GANTOS, (forthcoming), "Sinope colonia sitiens: A note on Pliny, *Ep.* X.xc-xci based on recent results of the Sinop Regional Survey."
- DOONAN, O., A. GANTOS, F. HIEBERT, 1998, "Survey of Sinop Province, Turkey," *AJA* 102: 367.
- DOONAN, O., A. GANTOS, F. HIEBERT, 1999, a "Sinop Regional Survey, 1996-1998," *AJA* 103.
- DOONAN, O., A. GANTOS, F. HIEBERT, 1999, b "Sinop İli Sistematiik Yüzey Araştırması 1997," *Araştırma Sonuçları Toplantısı XVI*. Ankara.
- HIEBERT, F., D. SMART, O. DOONAN, A. GANTOS, 1997a, "Black Sea Trade Project," *AJA* 101: 377.
- HIEBERT, F., D. SMART, O. DOONAN, A. GANTOS, 1997b, "From Mountain top to Ocean Bottom: A Holistic Approach to Archaeological Survey along the Turkish Black Sea Coast," *Ocean Pulse*, New York, Plenum: 93-108.
- HIEBERT, F., D. SMART, O. DOONAN, A. GANTOS, 1998, "Foreland and Hinterland: Sinop, Turkey," Ed. J. FOSSEY, *Foreland and Hinterland*, McGill University Monographs in Classical Archaeology and History.
- İŞİN, M., 1991, "Sinop Bölgesi Yüzey Araştırması," Ed. M. SAĞLAM, *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, Samsun, 241-76.
- İŞİN, M.A., 1997, "Sinop Region Field Survey," *Anatolia Antiqua* VI, 95-139.
- KIZILTAN, Z. 1992, "Samsun bölgesi yüzey araştırmaları 1971-1977," *Belleten* 56, 213-41.
- MOREAU, J., 1959, "Sur une inscription du Sinope," *Limesstudien. Vorträge des 3. International Limes-Kongresses in Rheinfelden und Basel*, Basel, Schr. Inst. Ur und Frühgesch. der Schweiz 14, 84-87.
- SAGONA, A. et al., 1998, "Excavations at Sos Höyük, 1997: Fourth Preliminary Report," *Anatolica* XXIV, 31-64.

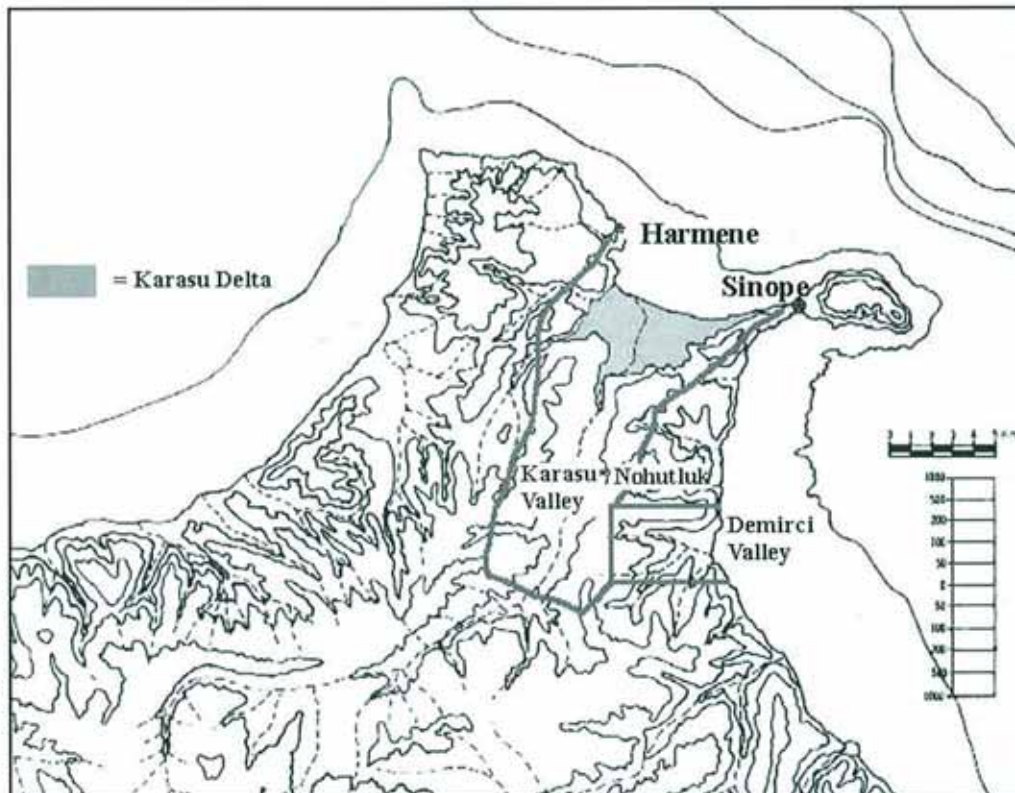

Fig. 1: Sinop promontory including the zones of the Demirci (1997) and Karasu (1998-99) valley surveys.

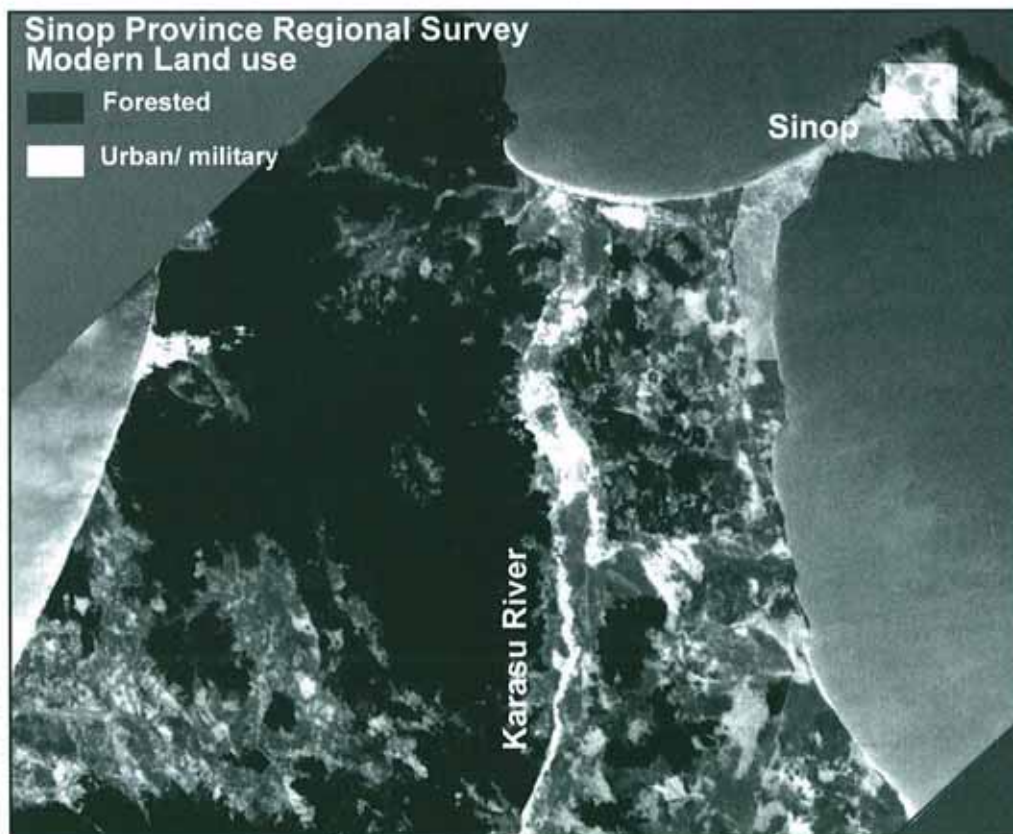

Fig. 2: Modern land use on the Sinop Promontory. The highlighted areas are occupied by the modern urban area or military installations, while the dark areas are densely forested.

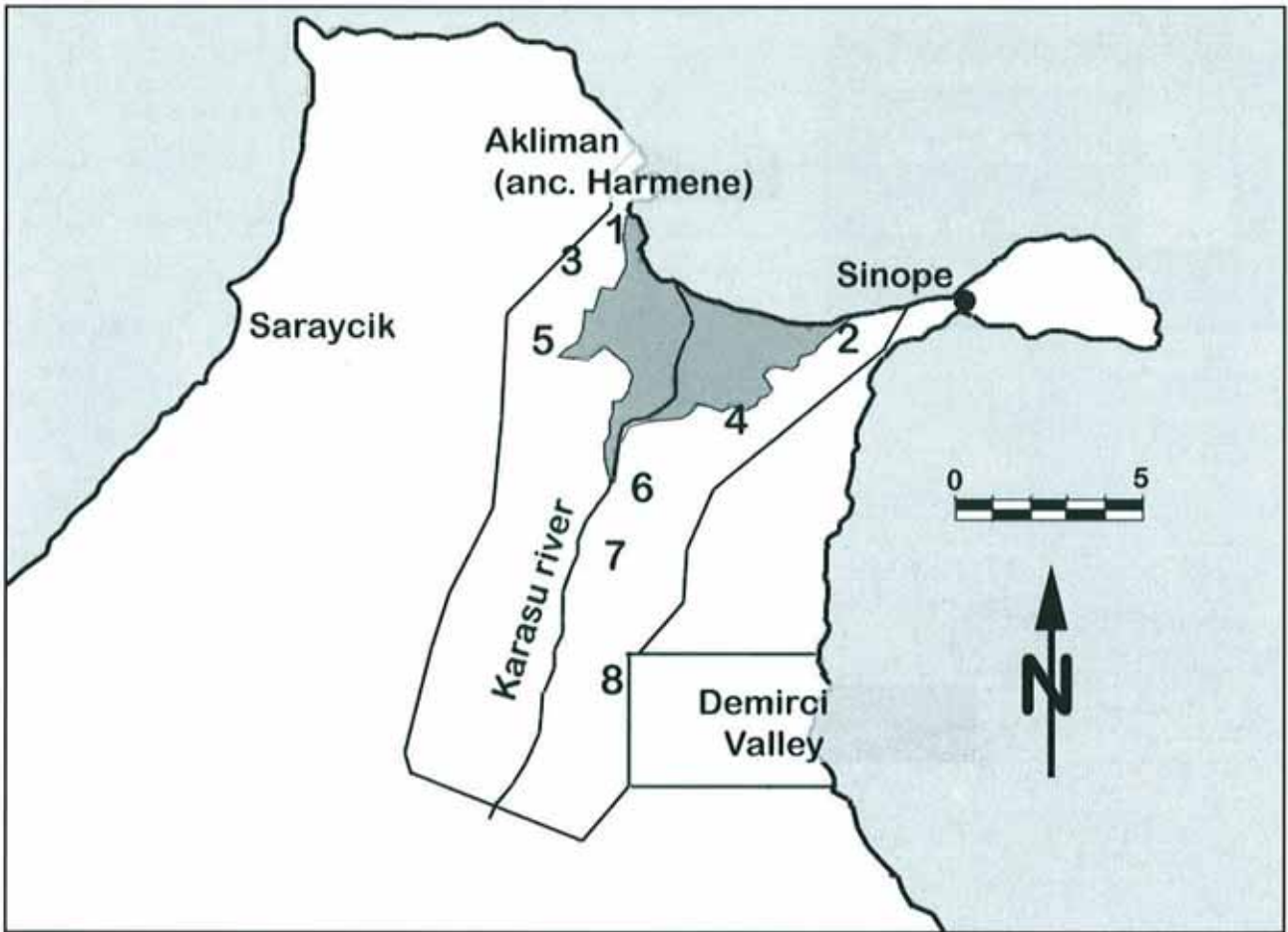

Fig. 3: Zones within the Karasu valley. 1) Akliman, 2) Bostancılı, 3) Sarsı, 4) Osmaniye, 5, Dibekli, 6, Kılıçlı, 7) Hacıoğlu and 8) Uzungürgen.

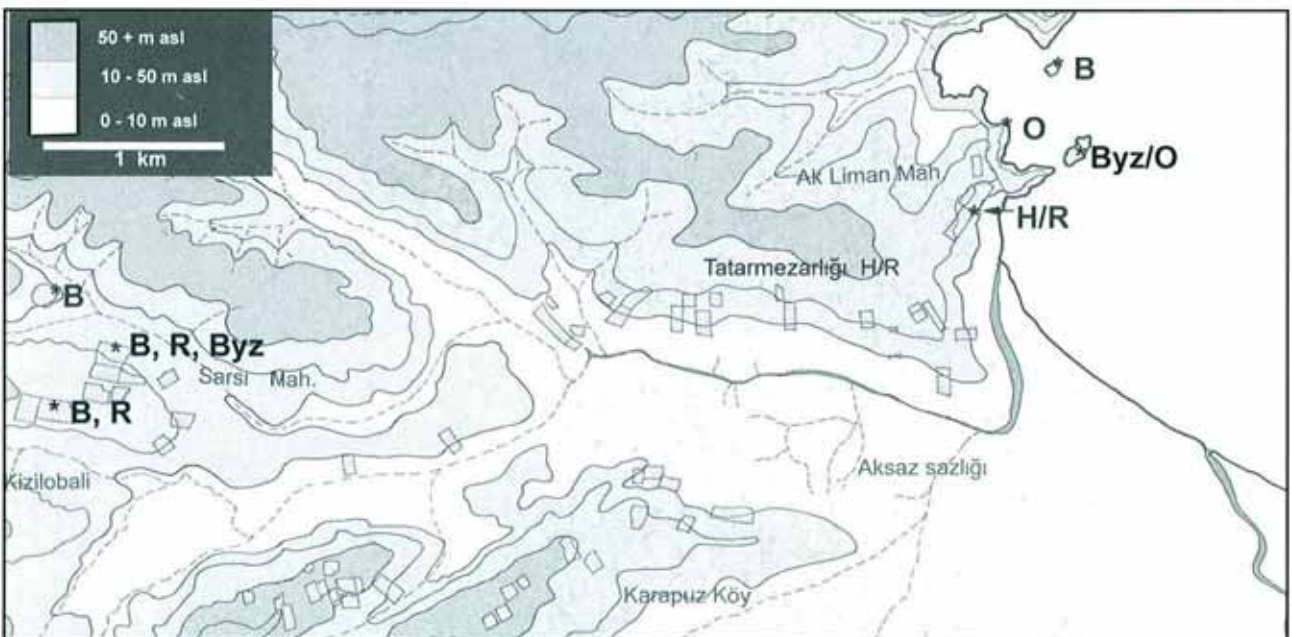

Fig. 4: The Northwest part of the Karasu valley, including Akliman (anc. Harmene) and Sarsı village. Akliman was inhabited from pre-colonial times through Ottoman. A tumulus for this settlement (probably Hellenistic and Roman periods) was recorded at Tatarmezarlığı. Extensive pre-colonial and Roman settlement was recorded in Sarsı village.

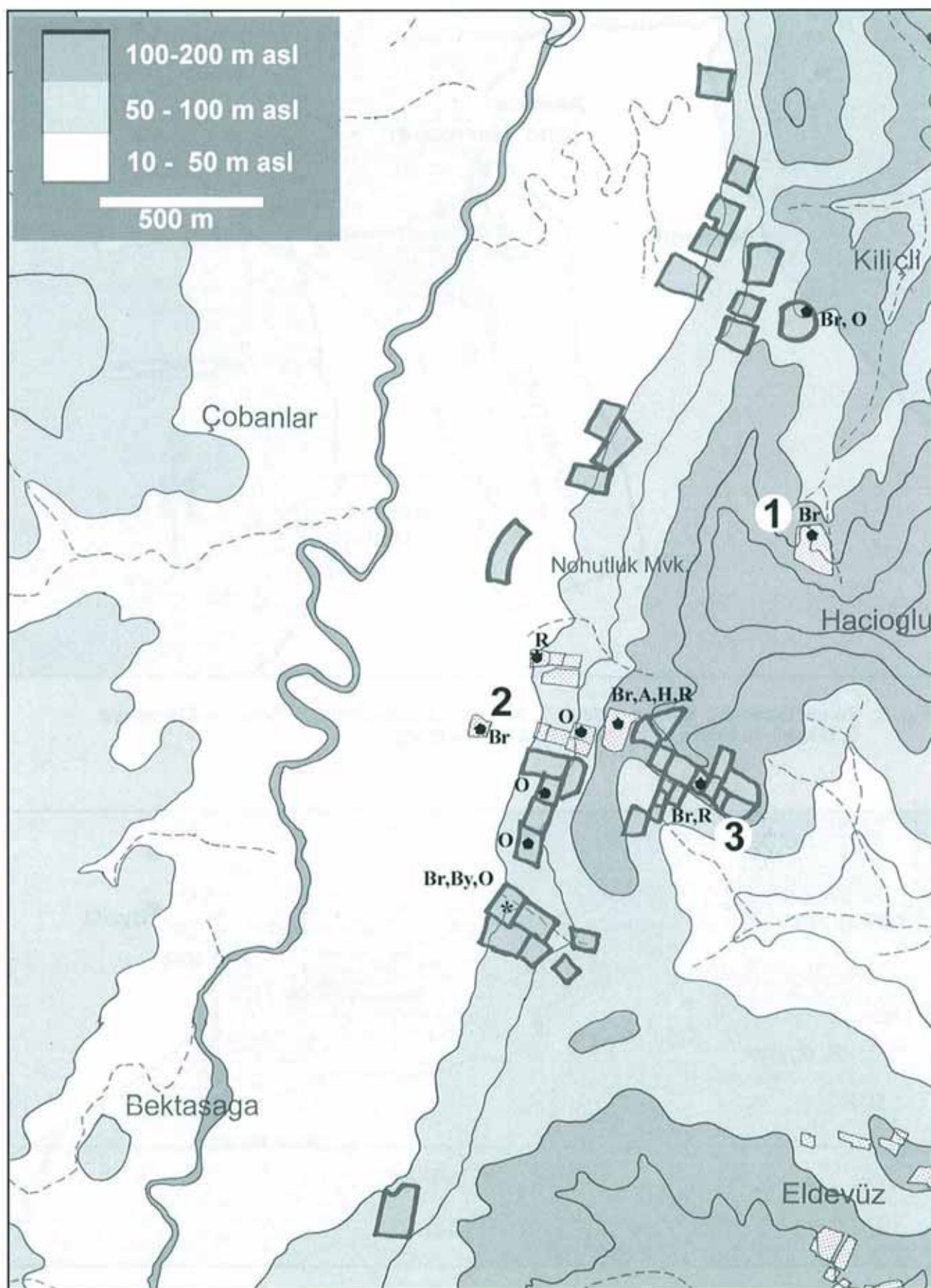

Fig. 5: The inner Karasu river valley, including the Kılıçlı, Hacıoğlu and Uzungürnen areas. It was surveyed because the western side is too heavily forested to sample. Sites named in the text include: 1. Maltepe-Hacıoğlu; 2. Nohutluk (BA); 3. Karapınar

Fig. 6: The site of Maltepe-Hacıoğlu including the mound on the left and the terrace to its right.

Fig. 7: Chipped stone, cores and a knapping tool from Hacıoğlu.

Fig. 8: Limestone bracelets and blanks from Maltepe- Hacıoğlu.

Fig. 9: Pottery sherds from Maltepe at Hacıoğlu.

Fig. 10: EBA-MBA site at Güllüavlu. (Nohutluk), bulldozer cut.

Fig. 11: Pot sherds from Güllüavlu (Nohutluk), including two figurines (left and right) and a relief-decorated EBA body sherd.

Fig. 12: Prehistoric-Roman site at Nohutluk, overlooking the Karasu valley from the West.

Fig. 13: Pot sherds from Nohutluk, L98.20-22 (cup fragment w/ hatched lozenge marked with arrow).

Fig. 14: Robbed-out tumulus from the cemetery South of Akliman (Harmene).

Fig. 15: Roman ceramics from Karapınar. The figurine base is marked 1.

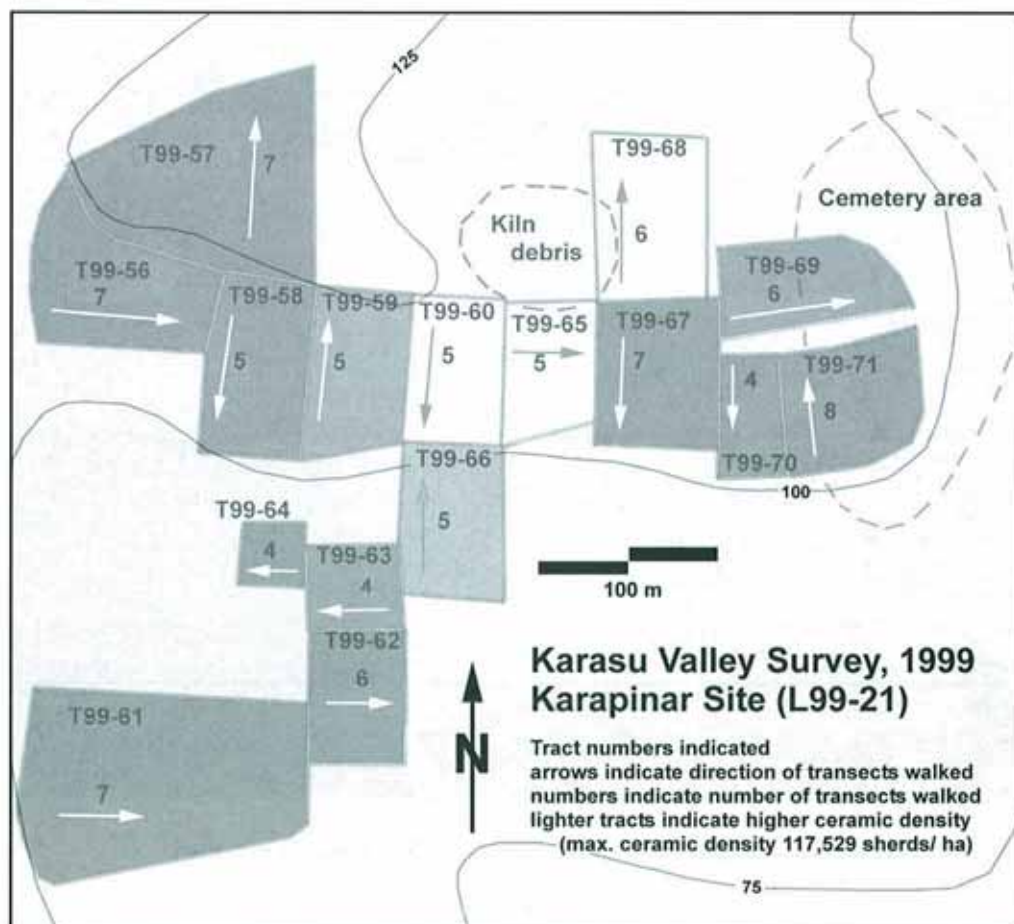

Fig. 16: Distribution of finds over the site of Karapınar.

Fig. 17: Church on Sariada, Akliman (scale 1 meter).

Fig. 18: Stone quarries at Akliman (scale 1 meter).

TÜBA-AR, ARKEOLOJİ DERGİSİ TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ (TÜBA) YAYINI

KONU

TÜBA-AR, (Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi) Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA), tarafından yayınlanan uluslararası ve yıllık bir süreli yayındır. Dergi, Eski ve Yeni Dünya Arkeolojisi, Arkeometri ve bu konularla bağlantılı disiplinlere ait yazıları uuyayınlar; derginin ilgilendiği daha özel bölgeler ise Anadolu, Yakın Doğu ve Ege v.b. gibi alanlardır. Derginin amacı sadece uzmanlık konularını, eleştirisel inceleme, yorum ve sentez yazılarını bilimsel bir forum anlayışı içinde yayınlamaktır. Kazı ön raporları gibi sadece tanıtıcı yayınlar kapsamı dışındadır.

YAYIN İLKELERİ

TÜBA-AR Türkiye Bilimler Akademisi tarafından yayınlanır. Yayın Kurulu Başkanı ve Yayın Kurulu derginin bilimsel içeriği ve yayıncılık faaliyetleri kapsamındaki diğer konularla ilgilenirler. Yayın Kurulunun yeri, TÜBA adına, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Prehistorya Anabilim Dalındadır.

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Ufuk ESİN (Başkan, TÜBA)
Prof. Dr. Mehmet ÖZDOĞAN
Dr. Bruce HOWE
Prof. Dr. Peter KUNIHOLM
Sema BAYKAN

ONURSAL YAYIN KURULU

Ord. Prof. Dr. Ekrem AKURGAL
Ord. Prof. Dr. Sedat ALP
Prof. Dr. Halet ÇAMBEL
Prof. Dr. Jale İNAN
Prof. Dr. Nimet ÖZGÜÇ
Prof. Dr. Tahsin ÖZGÜÇ

ULUSLARARASI DANIŞMA KURULUNU OLUŞTURAN BİLİMSEL HAKEMLER

Prof. Dr. Haluk ABBASOĞLU (İstanbul Üniversitesi)
Ord. Prof. Dr. Sedat ALP (Türkiye Bilimler Akademisi)
Prof. Dr. Ayda AREL (9 Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Güven ARSEBÜK (İstanbul Üniversitesi)
Dr. Nuşin ASGARİ (İstanbul Arkeoloji Müzeleri Eski Müdürü)
Prof. Dr. Güven BAKIR (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Ofer BAR-YOSEF (Harvard Üniversitesi, A.B.D.)

Danışma Kurulunu oluşturan hakemlerin adları ve onların getirecekleri her türlü öneri ve görüşler gizli tutulur.

YAZARLAR İÇİN YAZIM İLKELERİ

Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi (TÜBA-AR) yılda bir kere yayımlanır. Makaleler, yayın kurulu sekreteryesine "Sema Baykan, Uzman Arkeolog, Prehistoriya Anabilmek Dalı, Edebiyat Fakültesi, İstanbul Üniversitesi, Beyazıt, 34459 İstanbul, Türkiye" adresine, her yılın **Mayıs ayının sonuna kadar** bir bilgisayar disketi, iki basılmış kopya ve dergideki başvuru formu eşliğinde ulaştırılmalıdır.

Makaleler Türkçe, İngilizce, Almanca veya Fransızca dillerinde kaleme alınabilirler. Türkçe olarak gönderilen makalelere diğer dillerden birinde bir sayfayı geçmeyen bir özet eklenmelidir. Yabancı dillerde yazılan makaleler için ise özet Türkçe olarak yazılmalıdır. Ayrıca anahtar sözcükler her iki dilde verilmelidir. Makaleler hakem denetimin-den geçer ve gerekli görüldüğünde gözden geçirilmek üzere yazara geri gönderilir. Yazarlar dergiy e makale gönderirken söz konusu çalışmaların daha önce başka bir yerde yayımlanmadığını veya yayımlanmak üzere başka bir kuruluşa daha gönderilmediğini önceden belirtmiş sayılırlar.

MAKALELERİN HAZIRLANIŞI

Makaleler: Özgün makale kâğıdın bir yüzüne, çift aralıklı olarak yazılmalıdır. Makalenin ilk sayfası, başlık, yazar adı(ları), anahtar sözcükleri, makalenin özeti ve dipnot olarak yazarın adres bilgilerini içerir. İki kademeye kadar başlık kullanılabilir. İkinci satıra yazılan başlık 'Alt Başlık' olarak değerlendirilir. Metin yeni bir sayfada başlamalı ve tüm sayfalar numaralandırılmalıdır. Makalelerin uzunluğu için belirlenmiş bir sınırlama bulunmasa da, makalelerin, ortalama, çift aralıkla yazılmış 15-20 daktilo sayfasını geçmemesi gerekir. Makaleler iki kopya kâğıt çıktısı yanısıra bir de diske te kayıtlı kopya olarak teslim edilmelidir. Bilgisayar kopyasının PC veya Macintosh ortamlarında, "Microsoft Word" kelime işlem programında yazılması ve bir sorun yaratmadan açılması ve işlenebilecek bir formatta kaydedilmiş olması gerekir. Bilgisayar kopyaları gereksiz metin biçimlemeleri (kalın, altı çizgili, yatık v.b. metin açısından gerekli biçimlemeler hariç) ve sayfa düzeni yapılmamış olarak teslim edilmelidir.

Resimler: Dergi resimleri göğünl u kla renkli olarak yayımlanır. Siyah-beyaz fotoğraflar yüksek kalitede olmalı ve makul bir sayıyla sınırlanmalıdır. 20 sayfa l ık dü z metin için 7-10 resim sayfası üst sınır olarak kabul edilir.

Göndermeler: Göndermeler ayrı bir dipnot sayfasında numaralanarak aşağıdaki örnekte belirtildiği gibi verilir. Eğer gönderme makale sonunda liste olarak verilecek ise yazar adı, yazının yayınlandığı tarih ve sayfası metindeki gönderme numarasına göre sıralanarak yazılır.

Örnek:

1. R.J. BRAIDWOOD, 1967, 103
2. O.R. GURNEY, 1993, 15

Eğer metin içinde verilecek ise gene yazar adı, yayın tarihi ve sayfası konmalıdır:

(E. AKURGAL, 1997, 27)

Bibliyografya: Bibliyografya alfabetik sıra içinde ve aşağıdaki düzene uygun olarak belirtilmelidir.

BOEHMER, R. M., H. HAUPTMANN (Eds.), 1989
Beiträge zur Altertumskunde Kleinasien. Festschrift für Kurt Bittel.
Text und Tafel. Mainz am Rhein, Philipp von Zabern

FISCHER, G., 1988
"Sociopolitical Organisation in Early Anglo-Saxon England" *England in the Old Days*, M. LITTLECHICK (Ed.), Oxford, British Archaeological Publications, 128-144

FOSTER, S., 1989
"Analysis of Spatial Patterns in Buildings", *Antiquity* 63, 40-50

ABONELİK ŞARTLARI

Abone olmak isteyenler için:

Bay Taner YÜCEL
TÜBA
TÜBİTAK, Atatürk Bulvarı No. 221, Kavaklıdere
06100 Ankara, Türkiye

Tel.: 0 312- 426 03 94 Fax: 0312- 467 32 13
E mail: tuba-ar @ tubitak.gov.tr

TÜBA-AR, JOURNAL OF ARCHAEOLOGY A PUBLICATION OF THE TURKISH ACADEMY OF SCIENCES (TÜBA)

THE SUBJECT:

TÜBA-AR (The Turkish Academy of Sciences, Journal of Archaeology) is an international journal on archaeology, annually published by The Turkish Academy of Sciences (TÜBA). It covers Old and New World Archaeology, Archaeometry and related sciences. The regional emphasis of the journal is on Anatolia, the Near East and the Aegean a.o., as well. The aim of this journal is to serve as a forum for scientific studies with critical analysis, interpretation and synthesis, rather than descriptive presentation of material such as preliminary excavation reports.

EDITORIAL POLICIES

The journal TÜBA-AR is published by TÜBA. The Editor-in-Chief and the Editorial Board is in charge for the scientific contents and other editorial matters relating to the journal. The Editorial Office, on behalf of TÜBA, is composed of the staff of İstanbul University, Faculty of Letters, Department of Prehistory.

THE EDITORIAL BOARD:

Prof. Dr. Ufuk ESİN (Editor-in-Chief, TÜBA)
Prof. Dr. Mehmet ÖZDOĞAN
Dr. Bruce HOWE
Prof. Dr. Peter KUNIHOLM
Sema BAYKAN

THE HONORARY EDITORIAL BOARD:

Ord. Prof. Dr. Ekrem AKURGAL
Ord. Prof. Dr. Sedat ALP
Prof. Dr. Halet ÇAMBEL
Prof. Dr. Jale İNAN
Prof. Dr. Nimet ÖZGÜÇ
Prof. Dr. Tahsin ÖZGÜÇ

THE INTERNATIONAL EDITORIAL ADVISORY BOARD:

Prof. Dr. Haluk ABBASOĞLU (İstanbul University)
Ord. Prof. Dr. Sedat ALP (TÜBA, Honorary Member)
Prof. Dr. Ayda AREL (9 Eylül University)
Prof. Dr. Güven ARSEBÜK (İstanbul University)
Dr. Nuşin ASGARİ (Former Director of the Museums of Archaeology, İst.)
Prof. Dr. Güven BAKIR (9 Eylül University)
Prof. Dr. Ofer BAR YOSEF (Harvard University, U.S.A.)

Prof. Dr. Cevdet BAYBURTLUOĞLU (Ankara University)
Dr. Marie-Claire CAUVIN (CNRS, Centre Nat. Recherche Scientifique France)
Prof. Dr. Ali DİNÇOL (İstanbul University)
Prof. Dr. Kutlu EMRE (Ankara University)
Prof. Dr. Harald HAUPTMANN (Director of the German Arch. Inst., İst.)
Prof. Dr. Machteld MELLINK (Bryn Mawr College, U.S.A.)
Prof. Dr. Nimet ÖZGÜÇ (TÜBA, Honorary Member)
Prof. Dr. Wolfgang RADT (Deputy Director, German Arch.Inst., İst.)
Prof. Dr. Işın YALÇINKAYA (Ankara Üniversitesi)

The suggestions and views of the advisory board, as well their names, are confidential.

INSTRUCTION TO AUTHORS

Manuscripts for publication should be submitted to the Editorial Office (TÜBA-AR Editorial Office, Sema Baykan, Prehistory Department., Faculty of Letters, University of İstanbul, Beyazıt 34459, İstanbul, TURKEY) in duplicate copies, accompanied by a floppy disk in which the article was written and the application form available in the journal. The deadline for the submission of the manuscripts is the *end of May each year*.

The manuscripts may be in Turkish, English, German or French. For Turkish manuscripts, a summary not longer than one page in one of the other languages must be added. For English, German or French manuscripts, a summary in Turkish must be provided, also keywords should be given in both languages. All papers submitted to TÜBA-AR will be referred to the Advisory Board and, if necessary, the authors may be invited to revise their manuscripts. It is understood that papers submitted to TÜBA-AR have not been published previously or have not been submitted for publication elsewhere.

PREPARATION OF THE MANUSCRIPTS:

Manuscripts: The manuscripts should be typed on one side of the paper in double spacing. The title page of the paper should contain the title, the author(s) name, the keywords, an abstract and the author(s) address(es) in a footnote. Titles up two lines are allowed (the first line as the 'Title' and the second line as the 'Sub-Title'). The main text should start on a new page: all pages should be numbered. Although there is no exact limit on the length of the articles, the average length should not exceed approximately 15-20 typewritten pages in double spacing. The text should also be submitted on a floppy disc with two print-out copies. Texts should be prepared in a "Word" processing format which can be processed without problems, using Microsoft Word software, either on PC or Macintosh. The computer version text should contain no special formatting i.e. no page formatting and design except the required underlining, boldfaces and italics etc.

Illustrations: The journal is printed in color. Black and white photographs should be of good quality and should be limited to a reasonable number. For a text of 20 pages, a total of 7-10 pages of illustrations will be the maximum.

References: References should be given at the end of the article on a separate sheet as a footnote page(s), with the name of the author(s), the date of the periodical or book, the number of the volume and the page number as below:

1. R. J. BRAIDWOOD, 1967, 103
2. O. R. GURNEY, 1993, 15

Citations placed in the text will only include the author's name, the date of publication and the page number(s)

(E. AKURGAL, 1997, 14)

Bibliography: The bibliographical references must be arranged alphabetically and should be in the following order;

BOEHMER, R.M., H. HAUPTMANN (Eds.), 1989

Beiträge zur Altertumskunde Kleinasiens. Festschrift für Kurt Bittel,
Text und Tafeln, Mainz am Rhein, Philipp von Zabern

FISHER, G., 1988

"Sociopolitical organisation in early Anglo-Saxon England", *England in the Old Days*, M. LITTLECHICK (Ed.), Oxford, British Archaeological Publications, 128-144.

FOSTER, S., 1989

"Analysis of spatial patterns in buildings", *Antiquity* 63, 40-50.

SUBSCRIPTIONS:

For subscriptions please write to:

Mr. Taner YÜCEL

TÜBA

TÜBİTAK Atatürk Bulvarı: 221 Kavaklıdere

06100 Ankara, TURKEY

Tel: 00 90 427 06 25

Email: tuba-ar @ tubitak.gov.tr

TÜBA ARKEOLOJİ DERGİSİ
(TÜBA-AR)
MAKALE BAŞVURU FORMU

Bu form kısa bir hatırlatma niteliğindedir. Yazılar için gerekli bilgi 'Yazarlar için yayın ilkeleri' paragrafında açıklanmaktadır. Son yazı gönderme tarihi 30 Mayıs'dır.

- YAZAR ADI

- ÜNVANI

- BAĞLI BULUNDUĞU KURUM

- SAYFA VE RESİM ADEDİ

- HANGİ DİLDE YAZILACAĞI

-TELEFON, FAKS, E-mail

DERGİ YAZIŞMA ADRESİ

Uzman Arkeolog Sema BAYKAN
Prehistorya Anabilim Dalı
Edebiyat Fakültesi, Beyazıt
34459 İstanbul, TÜRKİYE

Tel. ve Faks No. 0 212 - 519 45 92

7.50¥

